

AZ ÉLETTANI SOCIOLOGIA ÉS A KASZTOK URALMA *

Az élettani sociologia perében még nem hoztak Ítéletet. A sociologiai társaság nemzetközi congressusai e tárgyra nézve évről-évre ugyanazokat a vádbeszédeket és ugyanazokat a véd-beszédeket hozzák felszínre.

Organismusok-e a társadalmak és az előbbiek életét szabályozó törvények az utóbbiakra nézve is érvényesülnek-e? — Nem, mondják némelyek, mert a társadalmi elemek egymástól külön léteznek; önállóan mozognak és elválhatnak az összességtől; öntudattal bírnak és saját céljaikat követik. De, jegyzik meg mások, ha közlőről vizsgáljuk a szervezetek elemeit, nem mutatkoznak-e ezek is különállóknak? Nem képesek-e néha ezek is elválasztva az egésztől, melyhez tartoztak volt, legalább egy ideig tovább élni? Végre ki állíthatja, hogy, saját tevékenységük nem valamely homályos öntudat folyománya? — így az össze nem függés, a mozgékonyság, a tudatosság a társadalmak és szervezetek között némelyek szerint mély, alaptermészeti különbségeket, mások szerint ellenben csak egyszerű fokozati különbségeket jelentenek. És végnélküli harczok után mindegyik megmarad a maga metaphysikai előszeretete által meghatározott álláspontja mellett.

Szerencsésebbek lennének-e, ha a helyett, hogy az általános összehasonlítások terére követnők az élettani sociológiát, megkísértenénk azt »sarokba szorítani« és magyarázó képessége mérvének kipróbálása végett egyes részleges kérdéseket vetnénk fel előtte? Az elméleteket termékenységük igazolja. Ha egy bizonyos meghatározott sociologiai kérdésre nézve a szerves elmélet szabatos megoldást adhat, akkor igaza van ellenfeleivel szemben, még ha azok a philosophia legélesebb nyilailval fegyverezvők is és reá fogjuk bízni kutatásaink irányítását. De ha a felvetett

E nagyérdékű, tudományos és gyakorlati eredményeiben egyaránt figyelemre méltó cikket, szerző szíves volt a »Huszadik Század«-nak átengedni.

kérdésre csak határozatlan értelmű szólammal tud felelni és nem képes a társadalmi élet tényeihez alkalmazkodni a nélkül, hogy hamis következtetésekbe esnék, a szerves elmélet hibás és helye a tudomány történetének múzeumában a hasznavehetetlen hypothesisok és veszedelmes hasonlatok között lesz.

Tegyük fel tehát egyikét azon kérdéseknek, melyeket a társadalmi élet minden nap felvet: melyek a demokratikus mozgalom szükségképeni következményei? Ezen mozgalom megingat mindent, a mi a kasztok uralmából fenmaradt, de vajjon a civilizatio maga nincs-e ezen uralom maradványaihoz kötve? Egy tökéletes társadalmi szervezet fennállhat-e mélyremenő differentiatio, szigorú kiválasztás, erős hierarchia nélkül?

Ha a szerves elmélet alaptétele igaz, az élettani sociológiának már most meg kell felelnie ezen kérdésekre. Hiszen szemei előtt van az élettani kifejlődés képe. Ismeri a különféle szerves alakulatok rendes hatását és azon módot, melyen a szervezetek tökéletesedését előmozdítják, vagy hátráltatják. Ha a társadalmak szervezetek, a tökéletesedés feltételei mindkettejükre nézve ugyanazok. A javaslatba hozott társadalmi alakzatok értékét úgy határozhatjuk meg, ha összehasonlítjuk a már létező szerves alakzatokkal; a szerint Ítélniük jóknak vagy rosszaknak, előnyöseknak vagy veszélyeseknek, a mint látjuk, hogy az élet törvényeinek megfelelnek, vagy azokkal ellenkeznek.

Ezen módszert alkalmazva állít manapság sok sociologus a demokrata törekvésekkel szembe »tudományos« ellenvetéseket. Azt gondolják, hogy a ki szabadságot és egyenlőséget követel mindenki számára, az megfelel a differentiatio és kiválasztás természetes követelményeiről. Nem lesz haszontalan ezen bírálatokat kellőleg megvilágítani, hogy az alapjukat képező módszert kipróbáljuk. *

* Ezen és a további elmefuttatásokhoz főképen a következő forrásokat használtuk: »Annales de l'Institut international de sociologie« IV. és V. k.; l'Année sociologique I. és II.; Novicow: »Öntudat és társadalmi akarat«; Worms K.: »Szervezet és társaság«; Edwards M.: »Értekezés az általános physiologiából« I. kötet; Perrier E.: »Az állati gyarmatok«; Ammon O.: »A társadalmi rend és annak természetes alapjai«; Ziegler E.: »A természet-tudomány és a socialdemokrata elmélet«; Malloch W. H.: »Egyeduralom és evolutio«; Hageroft: »Természetes kiválasztás«; Jentsch C.: »Socialauslese«; Durkheim E.: »A társadalmi munka megoszlása«; Salandé I.: »A szétbomlás a fejlődéssel ellentétben«; Ducleux E.: »Sociologia és élettan« a Revue Scientifique 1899 december 30. számában.

Egyike azon követelményeknek, a melyeket az élettan leginkább világossá tett: a munkamegosztás. »Egy szervezet tökéletességének mértéke — mondja Edwards M. — tevékenységeinek elkülönülése (differentiatioja).«

Az igazat megvallva, úgy látszik, hogy ezen eszme, mint sok más, a társadalmi tudományok mezején termett és onnan ültették át a természettudományokéra. A nemzetgazdák voltak az elsők, a kik a munkamegosztás előnyeit teljes világosságba helyezték. Sőt még ma is a nemzetgazdák kifejezéseivel magyarázzák nekünk a természettudósok annak hatásait: kimutatják, hogy az fokozza a szervezetgép »hozadékát« az által, hogy finomabbá teszi a sejt-munkások tevékenységét. Az élettani sociologia alapelveivel ellentétben, úgy látszik, hogy itt az élettan járt iskolába a társadalomnál. Nem kevésbé igaz, hogy az élettan a munkamegosztás elméletének a példák páratlanul *gazdag* tárházát szolgáltatja és lehetőséget nyújt arra, hogy a szervezetek fejlődő sorozatát követve, még szorosabban kimutassa a tökéletesség összefüggését a differentiatioval.

A Tremblay-polypok tökéletlen szervezetek, összetett és változatos tevékenységekre képtelenek; vagyis mindegyik darabjuk ugyanazon működésre alkalmas, mindegyik egyúttal érző, mozgó, táplálkozó és szaporodó szerv. A hydractiniák már tökéletesebbek; az ezeket alkotó egyének már megosztják maguk közt az egész fentartása céljából szükséges tevékenységeket. Némelyek élelmezik a gyarmatot, mások védik, ismét mások új egyéneket hoznak létre. Egy ily kis városban, mondja Perrier, nem kevesebb, mint hét testület van.

De mennyivel növekszik ezen szám a magasrendű szervezeteknél, mint a gerinceseknél! Ezeknél az egészre nézve szükséges nagy tevékenységek, a táplálkozás, reproductio, érzékelés csak a munkák csodálatra méltó alosztályozása mellett történnek meg. Csak az érzékelés tevékenységeinek elvégzésére mily sokfélesége létezik az eszközöknek, kezdve azon sejteken, melyek egész testünk felületén eloszolva a tapintásra szolgálnak, egészen azon még százszorta változatosabbakig, melyek a szemben összpontosulva a látást teszik lehetségessé!

Mi az élettani tevékenység ezen megosztásának első következménye? Differentiatio az anatómiai testszerkezetben. Igaz ugyan, hogy az egyes tevékenység nincs oly szorosan, szolgamódra az illető szervhez kötve, mint azt sokáig gondolták. A természet a takarékoság elvének engedelmeskedve, igen gyakran eszközöl

physiologiai értelemben kölcsönöket vagy helyettesítéseket; új célokra régi eszközöket alkalmaz, sőt tehetetlenné váló közegei helyébe rögtönözve helyetteseket is állít. Ezen jelenségek persze a magasabbrendű szervezeteknél mégis csak kivételesek és mintegy esetlegesek; inkább a lehanyaglott, vagy a rendes fejlődéstől eltérített lényeknél fordulnak elő, melyek még mindig keresik boldogulásukat. Egy tökéletesebb életműködés majdnem mindig a természet külön alkotását kívánja meg. A mint a lények ranglétráján emelkedünk, a kezdetleges szervezetek ingadozó polymorphismusa megáll és hogy úgy mondjuk, megjegecesedik állandó és határozott alakokban. Egy szóval a szervezetek tökéletesedése kellőképpen speciálisait szervek megalakulását tételezi fel.

De minő helyzetet teremt ezen szervek megalakulása az azokat alkotó elemekre nézve?

Mikor a szervezet még kezdetleges, az azt alkotó egyéniségek viszonylag önállóak. Éppen annak következtében, hogy mindegyik a maga részéről és mintegy a maga számára teljesít minden lényeges funkciót, a szükséghez képest mindegyik gondoskodhatik magáról; képes tovább élni, ha elválasztják az egésztől; ehhez csatlakozva nem veszíti el egész önállóságát. Ilyenek a myscomiceták spórái. A magasabb szervezetek már nem engednek részeiknek ily önállóságot. Egészükben véve függetlenebbek; nincsenek, mint az ascidiák az őket ellátó és egyszersmind helybentartó környezethez erősítve és mintegy lebilincselve, de úgy látszik, hogy az összesség ezen függetlenségének előfeltétele az alkotó egyedek minden függetlenségének elnyomása. A valamely szervbe foglalt és mintegy besorozott sejt elveszt minden külön életet; annak megfelelően, a mit Geoffroy Saint Hilaire az én-nek az én-hez való vonzódásának nevezett, látszólag hozzáforr és mintegy hozzáolvad munkatársaihoz, egyénisége megszűnik. »A társadalmi egyéniség kifejlődése, vagy ha úgy tetszik, a szervezet tökéletesbülése szükségképpen magával hozza az elemi egyéniségek többé-kevésbé teljes eltűnését, sőt sokszor alkotó részeiknek is látszólagos egységekbe való összeolvadását, melyek valamely physiologiai szükséglet folytán keletkeztek és az egyén szerveivé lesznek.« (Perrier G.)

A szervezetek tökéletesedése folyamán a szabadsággal egyidejűleg az egyenlőség is elvész. Mivel a feladatok különfélesége magával hozza a szervezetek különféleségét, mindegyik a maga alkalmazásának megfelelő alakot ölt; a *gastrulában* a gyarmat két egymás fölé helyezett rétegből állott — az egyik, az exoderma

teljes világosságban élt, kitéve minden külső behatásnak; a másik, az endoderma ellenben védve, az első által mintegy a világtól elválasztva — az egyének ilyformán megszűnnek egymáshoz hasonlítani, mindinkább különböznek egymástól hatásban és képességben. Ha egy gyarmatnak tulajdonképeni szervezetté való átalakulását figyelemmel kísérjük, látni fogjuk, hogy az egyének, melyek egyenesen szövöttek a gyarmat alkotására, azt egészen maguk adottak, egymás között eredetileg mind egyenlők voltak, hogyan hanyatlanok le rangjukról és foglalják el a szervek állását. »A társaság erejéhez, hatalmához, függetlenségéhez nélkülözhetetlen munkamegosztás végzettszerűen magával hozza az állapotok egyenlőségét, mint egy szükségszerűséget, melyet nincs jogunk rossznak tekinteni, miután a dolgok lényegéhez tartozik.«

Tegyük hozzá, hogy a szervezet tökéletesítése érdekében így differential és szolgálóvá tett elemeknek még arról is le kell tenniük, hogy mindnyájan osztozzanak a munka igazgatásában, melyben mindnyájan közreműködnek, mert a szervezet tökéletesbülése végett az igazgató tevékenységnek is külön kell válnia és egy speciális szervre ruházódnia.

Espinas egy kifejezését használva a szervezetek előhaladása a vezető tevékenységeknek fokozatos átruházások hosszú sorozata után — egy bizonyos mennyiségű elembe való összpontosításában állott, melyek egészen a kormányzásnak szentelik magukat és a többiek részét magukhoz veszik. Az alsórendű lényeknél, melyeknek tevékenysége tökéletlen, működései kevésbé változatosak és összhangzók, mint pl. az annelideknél az *igazgató* elemek uralma még korlátolt és időleges, de ha felemelkedünk a magasabbrendű, összetett működésekre képes lényekhez, látni fogjuk, hogy ezen uralom megszilárdul és kiterjed. Az embernél az agysejtek különös szerep mellett egészen különös természettel bírnak és mintegy a központi kormányzás előjogát élvezik.

Mit jelentsen ez, ha nem azt, hogy a szervezeteket tökéletesítő élettani fejlődés nemcsak mélyremenő szétválasztást, ha nem szigorú rangfokozatot is állapít meg? A munka megosztása különleges szervek megalakulását teszi szükségessé; a különleges szervek pedig csak az elemek szabadsága és egyenlősége rovására alakulnak meg. Az összesség érdekében az egyéneknek össze kell szorulniuk zárt, egymástól különböző testületekbe, melyek mindnyájan alá vannak rendelve egy a kormányt monopolizáló, kiváló kisebbségnek; egy szóval a haladás feltétele a kasztok malma.

Ha az élettan következtetései a társadalmakra is alkalmazhatók lennének — a mint ezt az élettani sociologia állítja — meg kell vallani, hogy ez megszokott fogalmaink teljes felforgatását vonná maga után, mert hanyatlásnak kellene neveznünk mindazt, a mit haladásnak nevezünk és viszont; és a társadalmi formák, melyeket minden kívánatos javítás alapjának és forrásának tekintünk, csak bomlást eredményeznének.

De bármely oldalra hajoljon rokonszenvünk, nem mondhatnók-e, legalább mint tény, hogy az emberi társadalmak fejlődésükben épen a szervezetekkel ellenkező úton haladnak? És ezen tény nem elégséges-e ezen két fajta lény között egy oly természeti különbség felfedezésére, mely az önök összehasonlításait veszélyesekké teszi? Önök a szabadságot és egyenlőséget a szervezetek történetének kezdetére helyezik; nálunk ezek ép ellenkezőleg a társadalmak történetének legújabb időszakaiban mutatkoznak. A kezdetleges és fejletlen társadalomban van az egyén oly erősen a csoporthoz forrva, mint a sejt a szervhez, míg éppen a fejlettebb, nagyobb terjedelmű, bonyolultabb szerkezetű társadalomban lassanként felszabadul és önállóságot nyer. És nem kizárólag ezen társadalmakban történik-e, hogy egységei lassanként hasonlókká lesznek és egymással szemben mint egyenlők helyezkednek el? Nem ezeknél lesz-e a kormány, távol attól, hogy egy aristocratia kizárólagos uradalmává válnék, mindinkább valamennyinek tulajdona? Végtére, ha a kaszturalom azon pont, melyhez az önök szervezetei közeledni látszanak, nem egyszersmind azon pont-e, melytől a mi társadalmainkat távozni látjuk? Minő jupon következtetnének önök szerves alakokra a társadalmi alakzatoknál, ha igaz, hogy a társadalmi fejlődés egyenes ellentéte a szerves fejlődésnek?

Ezen tetszetős czáfolat azonban mégis kétségeket hagy fenn. Óvakodjunk azon mulatságtól, hogy egyszerűen megfordítsuk ellenfeleink tételeit a célból, hogy azokat megczáfoljuk. Ha a társadalmi fejlődés egyenes ellentéte volna a szerves fejlődésnek, az élettani sociologia még sok mindenre taníthatna, azt lehetne mondani, hogy csak fordítva kell elolvasni irattárait, ellenkező értelemben kell kimondani levezetéseinek tételeit, hogy sociologiai tételeket nyerjünk. Valóságban a társadalmi tények bonyolultabbak; az egyik értelemben alkalmazhatók reájuk az élettan általános tételei, míg más értelemben nem. Egy szóval, a társadalmakra alkalmazva, az élettani elméletek félig igazak. Ezért is tartjuk különösen veszélyeseknek.

Így például igaz, hogy úgy a társadalmakban, mint a szervezetekben a munka mind jobban megoszlik: csak ez által lesznek a társadalom alkotásai finomabbak és egyúttal nagyobb szabásúak és változatosabb célokra alkalmasak. A kezdetleges ember közvetlenül maga gondoskodik elemi szükségleteiről; a műveltek bonyolult szükségletek kielégítése céljából kicserélik specializált és ezáltal tökéletesített tevékenységük eredményeit; mélyre menő munka elválasztás az előfeltétele egy sokoldalú civilizációnak.

De hiszi-e valaki, hogy ezen megosztás a társadalmakat szükségképpen egymástól lényegesen különböző osztályokra osztja fel, melyeken belől az egyes befoglalt egyének nem is különbözhetnek egymástól? A társadalmi munka megosztása megköveteli-e zárt testületek alakulását? Ha az állatvilágban igaz is, hogy a működés különbözősége szükségképpen a szervek elkülönülésére vezet, az élettani elkülönüléssel boncztoni elkülönülés jár, ez nem áll az ember világává nézve.

Kétségkívül ismerünk társadalmakat, melyekben a három vagy négy lényeges tevékenységen tényleg szétválasztott testületek osztoznak, de ezek éppen kezdetleges társadalmak, melyeknek működései még kevéssé összetettek. A civilizált társadalmakban a teendők fokozódó megoszlása a helyett, hogy fentartaná ezen széttagoltságot, inkább annak elmosódását látszik elősegíteni. A társadalmak nemcsak kenyérből élnek, hanem eszmékből és érzelmekből is; a mint emelkednek, nemcsak a kézzel fogható, megmérhető anyagi termékeknek, hanem a testetlen és mintegy megmérhetetlen termékeknek hihetetlen nagy változatoságát igénylik. Innen magyarázható a bennünk foglalt részleges társaságok nagy száma; némelyik pl. egy műhely, ruházat előállítására van hivatva, egy másik, valamely vallásos vagy tudományos szövetkezet, hogy úgy mondjuk, hitek gyártásával foglalkozik; ismét egy másik, egy nagyvilági, vagy népies társaság kör megalégszik azzal, hogy a rokonszenves érzelmek erejét és finomságát növelje. Mindegyik a saját célját követi. De megvannak-e mindegyiknek a saját, kizárólag a maga célját szolgáló munkásai?

Ép ellenkezőleg azt látjuk, hogy mindegyiknek egységei képesek arra, hogy más célokra is működjenek és más körökbe is belépjenek. A sokszerűvé vált társadalomban az egyén megőrzi, sőt növeli szükségleteinek és képességeinek sokszerűségét, ezért nem is forr hozzá munkatársaihoz, mint a szervsejt a hasonló és szomszédos szervsejtekhez. A társadalmi elemek az

életelemelettől nemcsak az általuk végezhető különféle működések sorozata, hanem azok egyidejűsége által is különböznek. A míg az összetett szervezetben a sejt csak egy szervhez tartozik, addig az összetett társadalomban az ember több gazdasági, vallási, politikai, majd állandó, majd ideiglenes, helyi, vagy nemzetközi jellegű csoportozatban vesz részt. Épen sokaságuk biztosítja velük szemben az egyén önállóságát. Annyi kör metsző pontjára állítva az egyén egyikbe sem engedi magát beletemetni. így lehetséges az, hogy a differentiatio haladása, mely a sejtre nézve leigázás, az emberre nézve felszabadulás.

Ha nem áll az, hogy a tevékenységek fokozódó szétválasztása szükségképpen magasabbra emeli a falakat, melyek az ember szabadságának határt szabnak, szintén nem áll, hogy szükségképpen elválasztó árkokat és köröttek és fokozza az egymás közti egyenlőtlenséget.

Ki lehet mutatni, hogy ama megosztott anyagi és szellemi munkák szétterjedése folytán az assimilatio oly mértékben halad előre, mint a differentiatio; fáradhatatlan szövő-hajócskájával napról-napra több szállal köti egymáshoz a legtávolabb levőket és így egész csendben közel hozza egymáshoz azokat is, a kiket ellenséges testvére durván elválasztani látszott. De a társadalmi munkamegosztás maga is ezen közeledéshez vezet, ha igaz, amit említettünk, hogy növekvő sokszerűsége folytán ugyanazon emberek kénytelenek egymásután, vagy egyidejűleg is változatos tevékenységekben résztvenni és ezáltal különböző csoportozatok tagjaivá lenni. A mint így növekszik az egyes egyén által kifejtett tevékenységeknek és előállított összeköttetéseknek száma, annál több lehetőség nyílik ezen egyén számára, hogy a társadalmi életben a magához hasonlókkal találkozzék és megismerkedjék.*)

Látjuk legalább, hogy az élet bonyolultságának haladásával azon collectiv és tömeges megkülönböztetések, melyek az embereket csoportonként állították egymással szembe, széthullanak és mintegy szerte-szóródnak. Keletkeznek ugyan más különbségek, de ezek egyéniek; három vagy négy egymástól élesen elütő szín helyett az alig megkülönböztethető árnyalatok nagy sokaságát látjuk a társadalom világának változó felületén. A régi csoportosítások már ez által is elmosódnak és a szövetkezett egyének

*) Ezen eszméket kifejtettük »Az egyenlőségi eszméről« írt tanulmányunkban.

a mint az egyéni különlegesség értékét jobban észreveszik, lassanként egyenlő embereknek ismerik el egymást.

Különben éppen azon tényben, hogy emberek, tehát nemcsak összetettségük, hanem öntudatuk által is megkülönböztetett állatok — ebben rejlik a döntő körülmény, mely megmagyarázza azt, hogy miért kellett a differentiationnak a társadalmi világban egészen más eredményeket létrehoznia, mint a szerves világban és miért nem alkalmazhatók amarra pontosan azon kategóriák, melyek emerre illenek. Mint emberek, azaz bírálható lények, a társadalmi test elemei képesek a munkamegosztás által nekik jutó sors felett okoskodni és hatásainak korlátozására vagy megváltoztatására törekedni, ha igazságtalanoknak találják azokat. A sejtek vakon együttműködnek és tiltakozás nélkül hagyják magukat a szervben szolgává tenni, de az emberek képesek az együttműködés fölött is elmélkedni és összehasonlítani azt, a mit adnak azzal, a mit nyernek; a mely napon például észreveszik, hogy egy társadalomban, melyben a munka meg van osztva, a különböző rendű tevékenységek egyformán szükségesek az egész előhaladására — csoda-e, ha követelik, hogy végre mint egyenlőkkel bánjanak velük? És itt nem használ azon ellenvetés, hogy tiltakozásuk daczára a specialisatio szükségképen és mintegy gépies módon nagyobbítja a különbségeket. Ha megengednők is a tényt, az ellenvetést mégis visszautasítanók egy megkülönböztetéssel, melynek nincs értéke az állati világban, viszont sajátlagos és mintegy kiválasztó jele az emberi birodalomnak: ez a tény és a jog megkülönböztetése. Ha azt mondanók, hogy két lény, bár nem hasonló, egyenlő kíván lenni, ez semmit sem jelentene, két sejtől állítva; két emberről állítva ez mindent jelent, mert azt fejezi ki, hogy az emberi természet csodája folytán a különbözőség nem hozza magával szükségképen az egyenlőtlenséget foglalkozásuknál, helyzetüknél, sőt képességeiknél fogva is nagyon különböző társadalmi egységek mégis megőrzik ugyanazon jogi képességet és megkövetelik a társadalomtól, hogy munkájukhoz képest javadalmazza őket. A társadalmi fejlődésben a tevékenységek megszűlése nem hozza magával a jogok egyenlőtlenségét.

Most már könnyű lesz megérteni, ha egy társadalom tagjai, bármily különbözők is legyenek együttműködő tevékenységeik, részt követelnek az összeség kormányzásában, mert ha a minden egyest illető egyenlő jog tisztelete az egésznek törvénye, veszedelmes a hatalmat egyesek kezében összpontosítani, a kik magukhoz ragadhatnák és mintegy a saját hasznukra elsikkaszt-

hatnák a közös erőt. És ha szükséges is, hogy ezen erő el ne pazarlódjék, és rendszeresen vezettessék egy központi hatalom által, ha ennél fogva szükséges, hogy a kormányzó tevékenység épen úgy specialisáltassék, mint a többi tevékenységek, az emberi társadalom a mellett, hogy ezen természeti szükség előtt meghajol, meg fogja tartani jogát a közbelépésre. Ha önök azt mondják, hogy a társadalmakban a kormányok hatalma épen úgy a megbízások hosszú sorozatából keletkezik, mint a szervezetekben: ám legyen, de hozzá kell tennünk, hogy ellenében a szervezetekkel a társadalmak egyidejűleg azon is munkálkodnak, hogy a mind messzebbre menő ellenőrzések sorozata által a népnek mind nagyobb hatalmát alapítsák meg azok felett, a kiket mindnyájuk érdekében az egésznek igazgatásával biz meg.

Egy központi hatalom megalakulása ilyformán a társadalmakban nem zárja ki szükségképen a nép fenségét, a mint a különleges tevékenységek megalakítása nem zárja ki szükségképen az egyének szabadságát és egyenlőségét. Ez annyit jelent, hogy a társadalmak bár egyrészt alá vannak vetve ugyanazon általános törvényeknek, mint a szervezetek, másrészt mégis képesek azok egyes következményeitől megmenekülni. Tagjaik között elosztják a munkát, mint a szervezetek, mert collectiv lények és ezek bármily fajtája tökéletesedésének általános feltétele a munka-megosztás; azt azonban mégsem tűrik, hogy a munka-megosztás gyökeresen elválaszsa egymástól és szigorú szolgálásra kárhoztassa elemeiket, mivel emberekből álló collectiv lények és az emberi társulások tökéletesedését különös feltételek határozzák meg.

Az egy bizonyos organismus alkatrészeit egybefűző viszonylatok tanulmányozása tehát egyáltalában nem világosít fel azon viszonylatokra nézve, melyek egy bizonyos társadalom tagjait összetartják.

De talán tanulságosabb lesz azon viszonylatok vizsgálása, melyek a szervezeteket egymás között összetartják. Tudjuk, hogy Darwin elméletei és felfedezései szerint ezen viszonylatok, az általuk a lények között támasztott küzdelmek és az általuk szükségessé tett átváltozások úgy tűnnek fel, mint mindennemű élettani fejlődés döntő feltételei. Ha az azokból a sociológiára nézve levonható következtetéseket megvitatjuk, ezzel már nem a differenciálásnak, hanem a faj kiválasztásnak a társadalmi téren való szerepét határozzuk meg és írjuk körül.

A kiválasztás, mint a lények versenyének következménye, ismét egy oly eszme, melyet a társadalom szemlélése sugalmazott a természettudósoknak. Malthus felhívta a figyelmet a kenyérért való harcra, mely szükségképen kitör a szaporodó népségek körében, miután a táplálandó szájak száma gyorsabban szaporodik, mint az élelem mennyisége: ezen megfigyelés vezette Darwint a létért való küzdelem általánosabb elméletére. Egyúttal az ember által a házi állatok, kutyák, galambok fajának megjavítása végett alkalmazott eljárások a természet által alkalmazott eljárások felfedezésére vezették őt.

A természet gépszerűen teszi azt, a mit az ember rendszeresen tesz. A föld kicsiny a lények nyüzsgő sokasága számára; innen az általános háború és az örök rostálás. Ha azon dolgok, melyekből élni lehet, csak korlátolt mennyiségben léteznek, csak a legtehetségesebbek maradhatnak életben. Jaj azon ragadozónak, melynek térdinai nem erősek, karmai nem élesek, fogai nem hosszúk! Jobban felfegyverzett testvérei el fogják előle ragadni a futó gazellát. Jaj a növényevőnek, melynek térdei gyengék, vagy nyaka rövid! Fürgébb, vagy hajlékonyabb testvérei el fogják legelni előle a fűvet a földön, a leveleket a fákon. A természetnek megvannak a maga kiváltságosai, melyeket a dolgokban rejlő erő arra szemel és választ ki, hogy egyedül éljék túl a többi, hozzanak létre utódokat, gondoskodjanak a faj fentartásáról. Utódaik igen hamar le fogják nyugözni és mintegy el fogják fojtani a gyengék utódait. Az erősek fiának az átöröklés egy oly előnyt biztosít, mely minden nemzedéknél növekszik. így lesznek végre egy faj adományaivá azon tulajdonságok, melyek eredetileg egyes egyedeket különböztettek meg. Ez az, mondja Darwin, a mi bennünket ezen örök harcok felett megvigasztalhat: az erősebbek, az egészségesebbek, a jobbak diadalával végződnek. Egy szóval a létért való harc a kiválasztást hozza magával; a kiválasztás pedig a haladás feltétele.

Ezen kiválasztás nevében igazolhatják-e a demokratia ellenségei az aristokratikus uralmakat, mint az imént a differentiatio nevében?

A társadalom jól felfogott érdeke — fogják mondani — nem kívánja-e meg jelesebb fajok keletkezését? És ha már ezen fajok nem küszöbölhetik ki teljesen az emberiség alsóbbrendű példányait, nem kívánatos-e, hogy legalább feltétlenül uralkodjanak fölöttük, teljesíttessék velük akarataikat és ez által az öszszességet részesítsék kiváló tehetségeik előnyeiben? Egy, a ter-

mészét rendjéhez hű társadalom ezért őrizkedni fog a rendek összekeverésétől és a jogok egyenlősítésétől; nem fog megütközni egy fensőbb osztály előjogain, melyeket épen fensőbbsege következményeinek és növekedése feltételeinek fog tekinteni. Jó, ha az *optitnates*-ek megtartják az oroszlánrészt, mintegy elkülönített világban élnek, több gazdagsággal és szabad idővel, mint a többiek, mert ezen különös helyzetük lehetségessé teszi, hogy jellegző tulajdonságaikat kifejtsék és újakat is szerezzenek. Jó, ha az *optimatesek* le nem mondanak, nem mocskolják be magukat az alsóbbal való érintkezéssel és különösen nem vegyítik össze vérüket mindenki vérével, mert ezáltal elvesznének, eloszlanának az általuk szerzett tulajdonságok. Ahhoz, hogy ezek megszilárduljanak, nemzedékről nemzedékre átszálljanak és minden újabb nemzedékben továbbfejlődjenek, a legjobb kormányforma megint csak a kasztok uralma.

A demokráciának minden tiltakozása az ellen, a mi a kasztokra emlékeztet, csupán csak oktalan ellenkezés azzal, a mit a természet előír. Az élettan által kitanított sociologus nem fogja ijedelem nélkül látni az osztályokat egymástól elválasztó falak lejjebb sülyedését; mert semmi jót sem várhat a »panmixia« beütésétől, az »amorphista tévelygés« győzelmétől. Az irigy tömegek a kiválók előjogainak összetörésére irányzott kísérletekben merítik ki erejüket, pedig ezzel az általános emelkedés legjobb eszközeit is összetörnék. Az igazság nevében a természetes kiválasztás követelményeinek ellentállva a társadalom végtére is egész erélyének elernyedését, összes szerveinek szétbomlását érhetné el. Van egy »darwinismus szerinti igazság« is, csak hogy ezen igazság megköveteli mindazt, a mi a szerzett előnyöket jutalmazza és ez által továbbterjedésüket biztosítja. Csakis ez felel meg a társadalom valódi érdekeinek, mert csakis ez egyezik meg a természet törvényeivel.

De mindenekelőtt bizonyos-e az, hogy a megnevezett előnyök átöröklés útján továbbruháztatnak és hogy ebből folyólag a társadalomnak a faj javítása végett pártolnia kell a kasztot? Tudjuk, hogy magát a biológiát előhaladása arra bírta, hogy nem egy lamarkista tételt elejtsen; jelenleg kétségesnek látszik, hogy a tökéletességek, melyeket egy lény élete folyamán megszerzett, úgy a mint vannak, átmennek-e utódaira: a foglalás minden nemzedéknél újból kezdendő. Weissmann a metaphysika gyanújában áll, munkáinak mégis az az eredménye, hogy az egy szervezet által elért változások többnyire felületesek marad-

nak és nem hatnak azon reprodukív sejtekig, melyek egyedül biztosítják a typus folytonosságát. Egyes törzsek évszázadok óta rendszeresen elalaktalanítják a gyermekek koponyáját; még sem látja az ember, hogy azoknál a gyermekek már természetlől elferdült koponyákkal születnének. Mi jupon gondolnék akkor, hogy az agyszerkezet apró részletekbe menő elrendezése apáról fiúra, fejből fejbe menne át? Különösen ha azon szellemi tulajdonságokról van szó, melyek állítólag az arisztokratákat különösen hasznosakká teszik a művelt társadalmakra nézve, mennyire kétséges ezeknek a fajba való átmenetele. Azok finom és összetett műremekek, melyek kétségkívül a művészszel együtt szállnak sírba. Gallon és Gandolle a tudósok nemzedékeire nézve tett kutatásai egyáltalában nem bizonyították be a tudomány, vagy művészet átöröklését; ha a szervezet hiven át is ad egyes igen határozatlan hajlamokat és képességeket, a bonyolult és szabatos cselekvésmódok csak az életben, a társadalom alakító ujjai között öltenek alakot. Nincs tehát semmi élettani oka arra, hogy kezdettől fogva idegenkedjék minden oly mozgalomtól, mely összevegyíti az embereket és keresztezi képességeiket.

Azt fogják talán mondani, hogy ha a fensőbb tehetségeknek, a kisebbségek ezen az összességre nézve hasznos tulajdonságainak physikai átvitele még bizonytalan is, legalább mindent meg kell tenni társadalmi átvitelük biztosítására és tenyésztésükre egy különös környezetet kell készíteni, mint a ritka és kényes virágok számára a fűtött üvegházat. Ez is igazolná a társadalomnak bizonyos előzetes osztályokba sorozását. De a hátrányok itt is kétségkívül nyomatékosan ellensúlyoznák az előnyöket. Nem-e a társadalmi tapasztalat ténye az, hogy az előjog, hogy úgy mondjuk, meredtekké teszi azokat, a kik élvezik és a légkör, melyben elzárva élnek, vérszegényekké teszi őket? Vájjon buzgón és értelmesen fog-e az összességért dolgozni, a ki azt úgyszólván nem ismeri, sohasem érezte szükségét, osztotta érzelmeit, értette életét azoknak, a kiket igazgatnia kellene? Vájjon az, a kinek helyét nem kell hódítania, igyekezni fog-e egyéni tehetségei kifejtésére? Ezen lélektani okoknál fogva az előjogok, melyeket mint a fensőbb embereket alkotó képességek tökéletesedésének feltételeit igazolnák, ép ellenkezőleg inkább a visszaesés, elfajulás, hanyatlás okai lehetnének.

Tényleg ezen belső princípium magyarázza meg oly sok arisztokratia lehanyatlását. Uralmuk igen távol attól, hogy

megszerzett tulajdonságaik kifejtésére buzdítaná őket, inkább arra látszik alkalmasnak, hogy a legerősebbeket elgyengítse és degenerálja.

Egy ily uralom, mely szükségtelen, vagy épen ártalmas az erőseknek, nincs-e szolgálatára sokféle gyengeségnek? Ez által nem tűnik-e fel egyenes ellenkezésben a kiválasztással, melynek nevében néha igazolni kívánják? Bár nem bizonyos, hogy a fizikai átöröklés részesíteni fogja a fiút az apa valódi- fölényében, bizonyos az, hogy a socialis átöröklés lehetővé teszi silányabb fiúknak, hogy úgy éljenek, mintha különbek volnának. Ez értelemben, természettudományi szempontból, a társadalom épen azon rend által csalatja meg magát, amelynek érvényt szerez; törvényei örködni fognak a megszerzett gazdagságok bástyája körül, melynek magaslatáról egész nemzedékek, talán csak elveszett tulajdonságaikban kiváló, testileg, szellemileg gyenge nemzedékek fogják gúnyolni az »erősebbeket«, kik mégis kezdetől fogva a legyőzöttek.

Hátha a democratia azt mondaná nekünk: »Semmisítsük meg azokat a handicap-okat melyek a versenyfutás eredményét meghamisítják; induljon minden futó ugyanazon pontról, hogy a pálma valóban a legfürgébbnek jusson. Törjük össze a korlátokat, melyek megakadályozzák az embereket abban, hogy mindnyájan mindnyájuk ellen harcoljanak; és legyenek a küzdők mindnyájan egyenlően mezítelenek, hogy a győzelem bizonyosan csak a személyes erőnek jusson« — nem a demokratia szólna akkor a természet nevében? Ha igaz, hogy a demokratia nemhogy a versenyt el akarná fojtani, inkább annak mezejét akarja tágabbá tenni és ezzel élénkségét fokozni; ha igaz, hogy távol attól, mintha a fensőbbiségeket tagadná, a verseny feltételeinek egyenlővé tételével inkább a valódi fensőbbiségeket akarja a képzeleti felsőbbiségnek helyébe állítani, akkor egy valóban természetes kiválasztás győzelme és dicsősége érdekében nem egy kaszturalom, hanem egy demokratikus uralom bekövetkezését kellene kívánni.

De ha most ismét megfordítjuk ellenfeleink tételeit, óvakodjunk a kétértelműségektől. Oktalan lenne a demokratiát, mint egy valóban természetes kiválasztás eszközét dicsőíteni. A valóságban egy bárminemű uralom, mely »vissza *akarna*, térti a természethez«, képtelen erőfeszítésekben merítené ki önmagát; hogy a »természetet engedjük cselekedni« társadalmainkban annyí évszázad történelme után, ehhez nem volna elégséges egy

gyökeres felforgatás, hanem szükséges volna egy végtelenül complicált és szüntelenül javított törvényhozás; a természeti számadások szabályozása társadalmi úton chimerikus eszme. Tegyük még hozzá, hogy a fegyverszünet és kegyelem nélküli általános harezhoz való folyamodás, az erősebbek dicsőségére énekelt kegyetlen himnuszok igen rosszul hangzanának egy demokráciában, mert ellentmondának legbenső eszméjének, növekvő ereje alapelvének, az »emberiség« gondozásának.

Valóban ezen pontra kell visszatérnünk. Nem felejthetjük el végképen — a mint ezt az élettani sociologia szeretné, — hogy társadalmaink emberekből állnak, és hogy már maga ezen megkülönböztető jelleg, a mint megváltoztatja az életért való küzdelem feltételeit, úgy képes annak eredményét és következményeit is módosítani.

Az emberek mindenekelőtt nemcsak azért erőlködnek, hogy állati értelemben, mondhatnánk bután tovább éljenek, hanem azért is, hogy jól éljenek. Megvan az a különös képességük, hogy az étellel szembeállíthatják azt, a mi az életet kívánatosá teszi és ehhez képest szabályozhatják magatartásukat. Egy szóval eszményre képes szervezetek és az eszmény még a természeti versenyre is hatással bírhat. Szembetűnő azonban, hogy az emberek eszménye nincs kiszolgáltatva egyéni önkényüknek; sőt inkább az őket egyesítő társadalom vezeti azt mintegy gyeplőszáron. Az egyesekkel szemben a társadalom képviseli mindnyájuk érdekét; a szervezett összhatalom által a mindenki közös eszménye visszahat mindegyiknek külön eszményére. Az egyén ilyformán az erkölcsök uralma, vagy a szükséghez képest a törvények ereje által kényszerítve látja magát arra, hogy a hozzá hasonlókkal számot vessen, az összesség, ha nem is fojthatja el az egyének közötti küzdelmet, legalább meg fogja kísértetni azt méltányosabbá vagy épen irgalmasabbá tenni; úgyszólván csak a közös érdekekben fogja megengedni és ezen érdek szerint is fogja szabályozni. A társadalmi követelmények egy szóval korlátozzák az egyéni követeléseket és a természet ellenére is igyekezni fogják még a kiválasztás szükségszerűségeit is emberi-ebbé tenni.

Ily szempontból nézve, az erőszaknak a naturalisták részéről való igazolásai minden értelmüket elvesztik. A társaság sajátlagos szükségletei megváltoztatják a probléma tényezőit. Ha igaz is, hogy a társadalom kénytelen élére állítani a kiválóságokat, ez nem azt jelenti, hogy minden fajta természeti kiválóságot érvényesülni

kell engednie. Ő is válogat, megvan a saját kiválasztása. Bizonyos, hogy nem élhet meg, nem maradhat fenn, nem tökéletesedhet testileg és szellemileg erős emberek nélkül; de e mellett és főképp oly erőkre van szüksége, a kik nem élnek vissza erejükkel, hanem mindnyájuk szolgálatának szentelik azt és a szükséghez képest meg is tudnak hajolni mások jogai előtt, — egy szóval lelkiismeretben erőkre van szüksége. Az önmegtagadás egy bizonyos mértéke, a természeti kiválóságok a társadalmi szükségnek tett önkénytes engedményei nélkül minden társadalom hamar szétbomlik és elporlik. És ezért a társadalom birodalmában a »legalkalmasabbak«, a kiknek továbbélését és uralmát kívánunk kell, 'talán épen csakugyan a »legjobbak« a szó emberi értelmében, azok, a kik magukban le tudták győzni a természetet és győzelemre tudták juttatni az emberiséget.

Nem meglepő tehát, hogy a társadalom egy képtelennek látszó erőfeszítést tesz, hogy kivonja magát a szervezetek létfeltételei alól; ebben épen csak saját létfeltételeinek engedelmeskedik.

A munka-megosztás következményeinek taglalásánál azon eredményre jutottunk, hogy az a naturalisták csodálkozására a szabadság és egyenlőség felé vezetheti a társadalmakat; hasonlóképpen a kiválasztás következményeinek vizsgálatánál nem úgy látszik-e, hogy az a társadalmakat, ismét a naturalisták csodálkozására, a testvéreséghez vezetheti?

Ezek után a társadalmak sajátlagos tulajdonságainak az élet általános törvényeivel való szembeállítására arra enged következtetést, hogy a demokrácia felmerülése a társadalmi evolúcióban bizonyára nem baljóslatú esemény, elkerülhetetlen szétbomlás előjele. Az élettani sociologia hiába ijed meg az egyenlőség! eszmék előhaladásától. Balsors-jövendölései legcsekélyebb mértékben sem tudományos előrelátások. A differentiatió és selectio eszméi azon eredmény teljes kirándulás után, melyet a természet-tudományok világába tettek, a társadalmi tudományba visszatérve, csak összezavarják azt, mert azon szűk és durva alakban, melyet az élettanban nyertek, könnyen elfelejtethetik velünk társadalmaink sajátosságait, melyek azoknak mintegy előjogai. Ám a ki rendszeresen elhanyagolja társadalmaink emberi oldalát, az annak teszi ki magát, hogy vagy általánosságokban reked meg, vagy képtelenségekbe esik. A szerves alakzatok analógiája nem

mondhatja meg nekünk, hogy mit ér egy bizonyos társadalmi alakzat, mert a társadalmat eleinte öntudatlanul, később öntudatosan az ember alkotta és mind nagyobb mértékben az ember számára.

Ha tehát meg akarjuk állapítani az uralom különféle nemeinek, az aristokráciának és demokráciának rendes hatásait, nem lesz elégséges a társadalmakat a szervezetekkel összehasonlítani, hanem ezenkívül és főképen a különféle emberi társaságokat kell egymással szembeállítani. A sociologia nem lehet alkalmazott élettan, hanem elemzett történelemnek kell lennie, azaz ki kell választania a történeti események tömkelegéből és rendszeresen össze kell hasonlítani a különféle társadalmi alakzatokat, hogy megállapíthassa saj átlagos okaikat és következményeiket.

C. Bouglé.

TÁRSADALMI SZEMPONTOK AZ ÚJ MAGYAR NÉP- MOZGALMI STATISZTIKÁBAN.

A népmozgalmi statisztika tulajdonképpen egészben véve társadalmi tudomány.

Vizsgálódásai és tanulságai, a szabályszerűségek és törvényszerűségek, a melyek a népesség alakulásának törvényeit vannak hivatva felfejteni, a társadalomtan közvetlen alkatelemeit vagy legalább kiegészítő részeit képezik. Tárgyai közül a házasság maga is társadalmi intézmény, valamennyi társadalmi intézményünk között a legfontosabb, a melyen társadalmunk magánjogi rendje, sőt a fennálló közjogi rendnek és kulturális életünknek is jó része nyugszik; a születések és halálozások pedig lényegileg élettani jelenségek ugyan, de a társadalomban élő embernek élettani jelenségei, oly jelenségek, a melyeknek alakulására a tisztán élettani tényezőkön kívül a társas együttélésből eredő viszonyok gyakorolnak legnagyobb befolyást.

A népmozgalmi statisztikában figyelembe jöhető összes szempontok tulajdonképpen kivétel nélkül társadalmi szempontok tehát. Különösebb értelemben azonban társadalmi szempontok alatt a népmozgalmi statisztikában a népmozgalmi jelenségeknek a társadalom egyes osztályai szerint való alakulását szoktuk érteni.

Azok közül a sokféle életviszonyok és társadalmi jelenségek közül, a melyek a népesség alakulására, a népmozgalom egyes elemeire, a házasságkötésekre, születésekre és halálozásokra befolyanak és a melyek statisztikailag számbavehetőek, a nem és az életkor tisztán élettani természetűek, a melyek akkor is érvényesülnének, ha társadalom nem volna is. A hitfelekezeti és nemzetiségi osztályok már társadalmi alakulások ugyan, de mind a kettő a legtöbbször a faji származással állván szoros összefüggésben s a nagy tömeget tekintve, századokon keresztül nem-

zedékről nemzedékre átöröklődvén, szintén élettani természetűek s mintegy átmenetet képeznek a tulajdonképeni társadalmi osztályokhoz. Tisztán társadalmi jellegűek ellenben azok a különbségek, a melyeket a népességben a foglalkozás, a műveltség és a vagyon s az ezekkel összefüggő társadalmi állás idéznek elő s a melyek alapját képezik a különböző társadalmi osztályoknak.

A népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések, hazánkban és a külföldön egyaránt, egész a legújabb időig a népmozgalmi jelenségeknek úgyszólván kizárólag csakis a tisztán élettani viszonyokkal kapcsolatos vizsgálatára, a nem és az életkor szerinti megkülönböztetésekre szorítkoztak s ezek mellett még legfeljebb csak a hitfelekezeti viszonyokra voltak tekintettel, a népmozgalmi jelenségek alakulásának a különböző társadalmi osztályok körében való megfigyelése ellenben, tehát a tulajdonképeni társadalmi szempontok tekintetbe vétele — mindössze 1—2 ország és néhány nagy város népmozgalmi statisztikájának dicséretes kivételétől eltekintve — egyáltalában mellőztetett.

Ez volt az állapota a magyar népmozgalmi statisztikának is egész a legújabb időig, népmozgalmi statisztikai adatgyűjtésünknek az állami anyakönyvek behozatalával kapcsolatban történt újjászervezéséig. A házassági statisztikában, a mely a népmozgalmi statisztika három része között még a legtökéletesebb volt, az adatgyűjtés a házasságok időbeli előfordulásának vagyis a házasságkötések hónapjának kitüntetésén kívül a házasulok vallásának, családi állapotának, korviszonyainak és rokonsági fokának kitüntetésére terjedt ki. A születési statisztikában a születés hónapjának kitüntetésén kívül a szülött nemét, életképességét (hogy élve vagy halva jött-e a világra), származásának törvényességét, hitfelekezetét s esetleg a születés többes minőségét mutatták ki. A halálozási statisztikában pedig, — a mely daczára annak, hogy a népmozgalmi statisztika másik két ágához képest tulajdonképpen a legnagyobb fontossággal bír, még viszonylag is a legkevésbé volt kielégítő, — az adatgyűjtés az elhaltak nemére, 5 éves korcsoportok szerinti részletezésére, családi állapotának és hitfelekezetének s az 5 éven aluliaknál netaláni törvénytelen származásának kitüntetésére szorítkozott.

Népmozgalmi statisztikánk hiányosságát és elmaradottságát s reformjának szükségét hivatalos statisztikai szervünk maga is már hosszú időtől fogva a legélelénkebben érezte, de a fennforgóit körülmények között gyökeres újjászervezésre nem gondolhatott. Mihelyt azonban — az állami anyakönyvek tervbe vett életbe

léptetése folytán — alapos kilátása nyílt arra, hogy népmozgalmi statisztikai adatgyűjtésünk tökéletesítése, az állami anyakönyvvezetők adatszolgáltatására és az egyéni laprendszerre alapítva, akadálytalanul végrehajtható, nem késett részletes javaslatát még az 1895. év tavaszán fölöttes hatósága, a kereskedelemügyi minister és az adatgyűjtés tárgyánál fogva érdekelt belügyminister elé terjeszteni.

A javaslat a tervezett újjászervezésnél szem előtt tartott szempontokon kívül az addig fennállott adatgyűjtés hiányait is részletesen felsorolta. E szerint korábbi népmozgalmi statisztikánkban hiányzott a házasulóknak, az új szülöttek szülőinek s az elhunytaknak foglalkozására vonatkozó minden felvilágosítás s így »a társadalmi statisztika, legkezdetlegesebb előfeltétele sem volt megadva«, a házasulás mérvének, a szaporaságnak és halandóságnak az egyes foglalkozások és osztályok szerint való különbözőségéről semminemű tájékozást nem kaptunk; — hiányzott a házasságok termékenységének megítélésére szükséges alap, mert statisztikánk az újszülötteket semminemű viszonyba nem hozta a szülőkkal, sem a házasságból már korábban született gyermekek számával; hiányzott a halálozásoknak, a népmozgalmi jelenségek eme legnagyobb érdekű, mert a társadalmi és közegészségi viszonyokra legtöbb tanúságot vető elmének kellő osztályozása, sem a halál idejéről, sem a halál okáról, sem az elhaltak foglalkozásáról népmozgalmi statisztikánk semminemű felvilágosítást nem¹ nyújtott; — s hiányzott végül, a mit a hivatalos javaslat utolsó helyen emiített ugyan, de a mely hiánynak megszüntetésére azért nem kevésbé nagy súlyt helyezett, a hazai viszonyaink között oly nagy szerepet játszó nemzetiségi különbségeknek a népmozgalmi statisztikában való minden tekintetbe vétele, annak a vizsgálata, hogy a nemzetiségi és faji különbségek a népmozgalmi jelenségek alakulására minő befolyást gyakorolnak.

Az új magyar népmozgalmi statisztikában, a mely az állami anyakönyvi hivatalok működésének megkezdésével egyidejűleg, 1895. október hó 1-én lépett életbe, mindezek a hiányok ki vannak küszöbölve, s mindazok a szempontok, a melyeket a statisztikai hivatal a reformot megindító javaslatában kívánatosaknak jelzett, meg vannak valósítva.

Az új adatgyűjtés legfőbb eredményei, részben törvényhatóságokként, részben pedig országos összfoglálásban, a havi közléseken kívül a magyar statisztikai évkönyvben évről-évre, és pedig rendszeren minden évre vonatkozólag már a következő év őszén,

így az 1897. évi adatok is már 1898-ban, az 1898. évek pedig az ezen évről szóló s a múlt év őszén megjelent statisztikai évkönyvben közöltettek. Az egész adatgyűjtés részletes és kombinatív eredményeit tartalmazó közlemény azonban »A magyar korona országainak 1897. évi népmozgalmi statisztikája« cím alatt a magyar kir. központi statisztikai hivatal kiadványainak sorozatában ezúttal először látott napvilágot, a részletes statisztikai táblázatokon kívül, egyszersmind az egész új adatgyűjtés szervezésének történetét, az adatgyűjtésnek rendszerét és a menyire azt hivatalos mű keretei engedik, az adatgyűjtés tanulságait is magában foglaló részletes bevezető jelentés kíséretében.

A számos egészen új szempont, a melyre a magyar népmozgalmi statisztika kiterjeszkedik s az összevetéseknek az a nagy bősége, a melyre a külföld népmozgalmi statisztikai munkálatai között is alig van példa, remélni engedik, hogy a magyar statisztikai hivatalnak ez az alkotása tulajdonképpení rendeltetésén, a hazai népesedési viszonyok minél tanulságosabb megvilágításán kívül, a statisztika nemzetközi előbbre vitele tekintetében sem fog minden hatás nélkül maradni.

A jelen sorok igénytelen célja a statisztikai hivatalnak ezen, részletes eredményeiben a nyilvánosság előtt ezúttal először megjelent új adatgyűjtésére az érdeklődő hazai közönség figyelmét általánosságban ráirányítani s egyúttal a közrebocsátott hivatalos közlemény nyomán azon új mozzanatok közül, a melyekre az új magyar népmozgalmi statisztika kiterjeszkedik, legalább a társadalmi szempontokat némileg megvilágítani.

Említettem fentebb, hogy a statisztikai hivatal már a népmozgalmi statisztika újjá szervezésére vonatkozó s a most megjelent közleménykötetben egész terjedelmében közölt javaslatában is, a korábban fennállott népmozgalmi statisztikai adatgyűjtés hibáinak felsorolása között, mindjárt a legelső helyen hangoztatta a népmozgalmi statisztikában a társadalmi szempontok figyelembe vételének szükségét. A statisztikai hivatalnak ez az álláspontja úgy az adatgyűjtés berendezése, valamint az adatok feldolgozása tekintetében is, és pedig, miután a társadalmi osztályok szerinti tagozódásnak a foglalkozás képezi a tulajdonképpení alapját, a foglalkozási viszonyoknak minél tüzetesebb tekintetbe vétele által, a legnagyobb mértékben érvényesült.

A mi az adatgyűjtést illeti, a házassági statisztikai lapon a vőlegény és menyasszony foglalkozásán kívül a vőlegény atyjának és a menyasszony atyjának foglalkozása is kérdés tárgyává

tétetett, utóbbi főleg abból a szempontból, hogy a menyasszonyt mindazon esetekben, a midőn az saját kereső foglalkozással nem bír, a midőn tehát rá nézve kizárólag atyjának társadalmi osztálya irányadó, mint eltartottat, atyjának foglalkozási csoportjába lehessen besorozni, holott pl. az osztrák népmozgalmi statisztika, a mely szintén 1895-ben szerveztetett újjá, ilyen esetben a menyasszonyt a közelebbi megjelölés nélküli foglalkozások semmit mondó csoportjába kénytelen beosztani s így természetesen a különböző társadalmi osztályok összeházasodásáról sem tud oly hű képet nyújtani, mint magyar népmozgalmi statisztika.

A születési statisztikai lapon a szülőknek foglalkozása, a halálzási lapon pedig az elhunyt foglalkozásán kívül az elhunyt atyjának foglalkozása is tudakoltatik, abból a célból, hogy minden oly esetben, a midőn az elhunyt még foglalkozás nélküli gyermek, vagy más okból keresettel nem bíró egyén, atyja foglalkozási csoportjába mint eltartott legyen felvehető. Ugyanez okból azon kivételes esetek számára is, a midőn a saját keresettel nem bíró elhunytat nem atyja, hanem valamely más egyén tartotta, az ilyen eltartó foglalkozásának kitüntetésére külön rovat vétetett fel. Az osztrák népmozgalmi statisztikában a 15 éven aluli keresettel nem bíró elhaltak is eltartójuk foglalkozása alapján a keresőkkel egybefoglalva mutattatnak ki. Hasonló eljárást tapasztalunk, vagyis a keresőknek is eltartottnak összefoglalását láthatjuk a porosz népmozgalmi statisztikában is, a mely pedig különben a népmozgalmi jelenségek alakulásának társadalmi osztályok szerinti vizsgálata tekintetében az országos népmozgalmi adatgyűjtések között a legelső helyen áll, — valamint Budapest főváros népmozgalmi statisztikájában is, a melyet pedig e téren, kivált a foglalkozásoknak demográfiai szempontból való célszerű csoportosítása révén, szintén kiváló hely illet meg.

Az új magyar népmozgalmi statisztika ellenben következetesen keresztül viszi a népmozgalmi jelenségek mind a három csoportjába tartozó jelenségek alakulásának vizsgálatainál a keresők és eltartottak elkülönítését, a mi határozott haladást jelent, minthogy e nélkül némely vizsgálódásoknál, kivált a halálzási statisztikában a különböző halálokok és az egyes foglalkozási ágak közti összefüggésnek vizsgálatainál a tanulságok kiderítése megnehezítetik, sőt a keresők és eltartottak együttes kezelése könnyen téves következtetésekre is vezethet.

Igen nagy gondot fordít a magyar népmozgalmi statisztikai adatgyűjtés az anyakönyvvezetőknek szóló részletes utasítások és

az anyakönyvvezetőkkel való gyakori érintkezések révén a foglalkozási adatoknak általános megjelöléssel meg nem elégedő minél tüzetesebb kiténtetésére, már az adatgyűjtésnél szem előtt tartván, hogy az egyedeknek a megállapított foglalkozási csoportokba való besorozása akadálytalanul történhessék.

Nagy fontosságú, mondhatni alapvető feladat a népmozgalmi statisztikában a foglalkozási csoportoknak helyes megállapítása. A minél nagyobb részletezés volna kétségkívül a legtanulságosabb, mégis nem célszerű e tekintetben bizonyos határon túlmenni, nemcsak a sokszoros kombinációk nagy költségessége szempontjából, de azért is, mivel a foglalkozások túlságos részletezése esetén egy-egy csoportban némely összevetéseknél oly kis számok szerepelnének, hogy az adatok minden következtetésre alkalmatlanokká válnának. Bizonyos mértékletesség tehát a foglalkozások részletezésénél okvetlenül szem előtt tartandó. Ez az egyik szempont. Egy más szempont, a mely szintén nagy fontosságú, az, hogy a foglalkozások közül mégis mindazok, a melyek az egyéniséggel szorosabb összefüggésben vannak s a melyek a népmozgalom egyes jelenségeinek alakulására előre láthatólag befolyást gyakorolhatnak, a mennyiben következtetésre alkalmas, elegendő mennyiségben fordulnak elő, minden esetre elkülönítve vétesenek fel, így különösen: hogy egyrészt a szellemi foglalkozások, másrészt a tanultságot és hosszabb gyakorlást igénylő mesterszerű foglalkozások, s végül a nyers testi munkával járó, tisztán személyes jellegű foglalkozások, még ha mindezek egy célra irányulnak is, pl. egy ugyanazon iparvállalatban működnek is, ne összefoglalva mutattassanak ki, hanem külön csoportokba kerüljenek, a mi más szóval és általánosítva annyit jelent, hogy a míg a gazdasági szempontokat szem előtt tartó foglalkozási statisztikai összeállításokban első sorban maguknak a foglalkozásoknak célja, rendeltetése vétetik tekintetbe, a népmozgalmi statisztikában a foglalkozásoknak az egyén szempontjából való minősége tekintessék irányadónak. Egy további lényeges szempont még az is, hogy a mennyiben ez a vagyonosságra vonatkozó közvetlen kérdés intézése nélkül lehetséges, — miután a vagyoni viszonyok egyenes kutatása a statisztikában tudvalevőleg mindig nagyon kényes és kétes eredményű kísérlet — a foglalkozások csoportosításából bizonyos vagyoni megkülönböztetések is származzanak, hogy tehát e csoportosítás a vagyonosság által a népmozgalom egyes jelenségeire gyakorolt befolyásnak vizsgálatához is nyújtson támpontokat.

A magyar népmozgalmi statisztika, a mint az a közrebocsátott első részletes közlemény bevezető jelentéséből és a tényleg alkalmazott csoportosításból is kitűnik, a foglalkozási csoportok megállapításánál mindezen szempontokat gondosan tekintetbe venni igyekezett.

A magyar népmozgalmi statisztikában megállapított csoportosítás 15 foglalkozási főcsoportot és — azon főcsoportokat is egy-egy alcsoportszámba véve, a melyek további alcsoportokra nem oszlanak, — 65 alcsoportot, csupán a nők foglalkozási osztályozása szempontjából pedig, a kinnél a varrónők és divatárús nők, varrónősegédek és a nem törvényes szülöttek anyjának foglalkozások szerinti részletezésénél még a gyári munkásnők is egy-egy külön alcsoportot képeznek, 67, illetőleg 68 alcsoportot különböztet meg,

A foglalkozási főcsoportok a következők: I. Értelmiség. II. Értelmiségi hivatásoknál alkalmazott szolgák. III. Őstermelés. IV. Bányászat és kohászat. V. Ipar: a) Önállók; V) Szakképzett segédzemélyek; c) Szolgák. VI. Kereskedelem és hitel. VII. Közlekedés. VIII. Napszámosok. IX. Házi cselédek. X. Járadékosok. XI. Katonaság, honvédség, csendőrség (altiszt és közlegény). XII. Egyéb foglalkozásúak. XIII. Ismeretlen foglalkozásúak. XIV. Alamizsnából és közjótékonyaságból élők. XV. Letartóztatottak.

A szellemi foglalkozások az Értelmiség főcsoport címe alatt 7 alcsoportot képeznek, külön rovatban szerepelvén a tulajdonképeni értelmiség (közhivatalnokok és úgynevezett szabad foglalkozások), az őstermelésnél, a bányászat- és kohászatnál, az iparban, a kereskedelem- és hitelnél, továbbá a közlekedésnél alkalmazott tisztviselők, s végül a katona-, honvéd- és csendőrtisztek.

Az őstermelés, az őstermelésnél alkalmazott »napszámosok beszámítása nélkül, a kik a napszámosok főcsoportjának képezik egyik alcsoportját, 8 alcsoportban van részletezve. E főcsoport az, a melyben a vagyoni különbségek is tekintetbe vannak véve, a mennyiben a birtokosok között különbség van téve a szerint, a mint nagybirtokosok (1000 kat. holdnál nagyobb birtokosok), középbirtokosok (50—1000 holdas földbirtokosok), kisbirtokosok (50 holdnál kisebb birtokosok, a kikről feltehető, hogy földjük művelésében nemcsak szellemi munkával, de közvetlen nyers munkával is részt vesznek), s a kisbirtokos-napszámosok, a kik kis birtokuk művelésén kívül napszámmunkát is végeznek. Az őstermelési főcsoport többi alcsoportjai: a földbérlők, feles

földművesek, majorosok, juh- és kecsketenyésztők s végül a gazdasági cselédek.

A bányászat és kohászat 3 alcsoportból áll: a bánya- és kohótulajdonosok és bányabérlők, a bánya- és kohómunkások s a bányászatnál és kohászatnál alkalmazott szolgák alcsoportjából.

Az ipari főcsoportban úgy az önállók, mint a szakképzett segédszemélyzet 13, a nők 14, illetve 15 alcsoportban vannak részletezve, és pedig csak a mesterségszerű, az egyéniséggel jobban összefüggő azok az iparágak vannak különösen kimutatva, a melyek tömegesebben fordulnak elő. Egymással rokon iparágak egybe vannak foglalva, pl. az asztalosok, ácsok, bogárnokok, kádárok és esztergályosok. A már említett s a foglalkozási csoportokba való besorozásnál irányadóul tekintett demográfiai szempont e főcsoportban bír különösen gyakorlati jelentőséggel, a mennyiben minden iparos a saját mesterségének megfelelően és nem a mesterségével esetleg nem egészen egyező azon termelési ág szerint soroztatott be, a melyben működik. Pl. azok az asztalosok is, a kik valamely gépgyárban vagy hajógyárban vannak alkalmazva, a többi asztalosokkal együtt mutatattak ki.

A kereskedelem és hitel főcsoportja az önálló kereskedők, kereskedősegédek és a kereskedelem- és hitelnél alkalmazott szolgaszemélyzet alcsoportjából áll. A közlekedés 2 alcsoportra, a vállalkozókra és a segédszemélyzetre oszlik.

A napszámosok főcsoportja 7 alcsoportban van részletezve, külön alcsoportba lévén foglalva az őstermelésnél és erdészetnél, a bányászatnál és kohászatnál, az iparnál, a kereskedelemnél és hitelnél, a közlekedésnél, továbbá az egyéb keresetágaknál és a különböző munkanemeknél alkalmazott s végül a közelebbi megjelölés nélküli napszámosok.

A többi foglalkozási főcsoportok további alcsoportokra nem oszlanak.

A magyar népmozgalmi statisztika foglalkozási osztályainak ez a rendszere, a társadalmi osztályok megkülönböztetésére fontossággal bíró különböző szempontok következetes keresztülvitele és az alcsoportoknak e különböző szempontokból való egyesíthetése folytán — eltekintve kisebb hiányaitól, a melyeket az egész csoportosítási rendszer lényegének fenntartása mellett könnyen ki lehetne javítani — véleményem szerint jobban megfelel a célnak, mint akár a különben szintén nagy fejlettségű porosz, akár az újabb osztrák népmozgalmi statisztikának foglalkozási osztályozása.

A porosz népmozgalmi statisztika foglalkozási osztályozása 25 főcsoportot, a némely foglalkozási csoportoknál előforduló alcsoportokat is tekintetbe véve, mindössze 33 csoportot tüntet fel, tehát félannyit, mint a magyar. Az őstermelés csak négy csoportra oszlik: mezőgazdasággal foglalkozók, a gazdasági cselédek és a napszámosok beszámítása nélkül, gazdasági cselédek, mezőgazdasági napszámosok és erdészettel foglalkozók. Az ipari foglalkozások részletezésénél nem annyira a demográfiai jelleg, mint inkább a gazdasági szempont az irányadó, ezért az egyes csoportokban a termelés nyers anyaga szerint a mesterségszerű és a gyári foglalkozások össze vannak foglalva, minek következtében egymástól nagyon különböző, demográfiai szempontból egymással semmi rokonságban sem lévő foglalkozások kerülnek össze, pl. a kő- és agyagiparral, továbbá a kőbányákban és az üvegiparral foglalkozók egy csoportban, tekintet nélkül arra, hogy az illetők tanult mesterséget űznek-e vagy csak napszámos munkát végeznek. Az önállók és segédszemélyek az egyes foglalkozási ágakban nincsenek elkülönítve, sőt a tisztviselők is az illető foglalkozási csoport többi egyéneivel össze vannak foglalva. A foglalkozásban való önállóság, tisztviselői, vagy egyéb minőség »*Sociale Stellung*« cím alatt az egyes foglalkozási ágaktól függetlenül, csak az összes foglalkozásokra együttesen van részletezve.

Alapjában véve hasonló elveken, vagyis szintén nem tulajdonképpeni demográfiai és társadalmi, hanem inkább gazdasági szempontok szerint való csoportosításon nyugszik az osztrák népmozgalmi statisztikának osztályozása is, azzal a lényeges különbséggel azonban, hogy itt az ipari jellegű foglalkozási csoportoknál az önállók és segédszemélyek meg vannak különböztetve. A foglalkozási csoportok összes száma 40.

Említést érdemel még Budapest főváros népmozgalmi statisztikájának az országos magyar népmozgalmi statisztika újjászervezése előtti időből származó foglalkozási osztályozása, a mely a férfiak szempontjából 60, a nők szempontjából 12 kereseti ágat különböztetett meg. Osztályozásában az ipari foglalkozásoknál is a demográfiai szempontok voltak az irányadók. Ez kiváló előnye a porosz és az osztrák népmozgalmi statisztika csoportosítása felett. Hiányossága azonban, hogy az ipari segédszemélyeket az önállókkal együttesen mutatta ki s csak a pinczérekre nézve tett kivételt, a kiket külön alcsoportba sorozott,

A népmozgalmi jelenségek az élők körében fordulván elő, a népmozgalom körébe tartozó vizsgálódásoknak legnagyobb része csak akkor tanulságos igazán, ha összehasonlításként az élőkre vonatkozó megfelelő adatok is rendelkezésre állanak. Ez áll a népmozgalmi jelenségek alakulásának az egyes társadalmi osztályok körében való vizsgálata tekintetében is. Ezért az új népmozgalmi statisztikának eredményei is, mint a melyek ez idő szerint a jó részt már elavultak és mellett a népmozgalmi statisztika foglalkozási csoportosításához képest nem is egyöntetű alapon nyugvó 1890. évi népszámlálási adatokkal hasonlíthatók csak össze, sajnos, nem nyújthatnak minden tekintetben megbízható tanulságokat. Így különösen a házasságok gyakoriságáról, a születési és halálozási arányszámnak az egyes foglalkozási és társadalmi osztályok körében való alakulásáról csak majd a legközelebbi népszámlálás foglalkozási adatainak a népmozgalmi adatokkal való párhuzamba állítása alapján fogunk biztos adatokat szerezhetni.

Némely összevetések azonban, a melyek nem igénylik a megfelelő népesség számával való összehasonlítást, már most is igen tanulságos világot vetnek a népmozgalmi jelenségeknek az egyes foglalkozási osztályok körében való alakulására. Ilyen pl. a házassági statisztikában a vőlegények és menyasszonyok foglalkozásának egybevetése alapján a különböző társadalmi osztályok összeházasódásainak vizsgálata. Nagyon tanulságos volna még a vőlegény foglalkozásának saját atyja foglalkozásával való egybevetése is, a mi által a társadalmi fejlődés tanának egy igen érdekes kérdésére nyerhetnénk némi felvilágosítást, arra, hogy a nemzedékek egymásra következésénél minő gyakorisággal fordul elő az alacsonyabb társadalmi helyzetből a magasabbra való felemelkedés és a magasabbról alacsonyabbra sülyedés, szemben a társadalmi helyzet változatlan átöröklésével. A feldolgozás azonban ezen kombinációra nem terjedt ki.

Több irányú tanulságos vizsgálódásra nyújt alkalmat a társadalmi osztályoknak tekintetbe vétele a születési statisztikában, a hol a származás törvényességének, a nemek arányának, az élve és halva születéseknek és a törvényes születéseknél a házasságok termékenységének és a szülés alkalmával életben talált gyermekek száma alapján a családok népességének az egyes foglalkozási és társadalmi osztályok körében való vizsgálatához a népesség foglalkozási adataival való összehasonlításra nincsen szükség.

A halálozási statisztikában különösen tanulságos a halál-okoknak vizsgálata a különböző foglalkozási és társadalmi osztályok körében az egyes foglalkozási ágaknak a különböző betegségekre gyakorolt hatása szempontjából, a mely vizsgálódáshoz a népességgel való összehasonlításra, habár ezáltal vizsgálódásunk kétségkívül sokkal tanulságosabbá válnék, szintén nincs okvetlen szükség.

A magyar népmozgalmi statisztikának az úgynevezett társadalmi szempontokra való kiterjesztése tehát, habár az új adatgyűjtés eredménye ez időszerint, a megfelelő népességi adatokkal való összehasonlíthatóság hiánya következtében, éppen a leglényegesebb tudnivalóról, az egyes népmozgalmi tények előfordulásának a különböző társadalmi osztályok körében való gyakoriságáról, még nem ad biztos felvilágosítást, számos fontos részletkérdésre nézve már ma is becses vizsgálódásokra nyújt lehetőséget, a melyek érdemesek arra, hogy a társadalmi tudományok művelői és a társadalmi kérdések iránt érdeklődők a m. kir. központi statisztikai hivatal legújabb közleményét, a magyar korona országainak 1897. évi népmozgalmi statisztikáját, figyelemre méltassák

Dr. Vizaknai Antal.

KÖZIGAZGATÁSI REFORMKÉRDÉSEK.

A rendőri adminisztrációnak közjogi szempontból három fontos kérdését különböztettük meg: 1. *a szervezet*, 2. *a rendőri bíráskodás*, 3. *a rendőrség államrendészeti hatáskörének kérdéseit*.

A rendőri szervezet kérdésével egyelőre, — a míg az általános közigazgatási reformterveknek legalább is vázlata nem lesz ismeretessé, — foglalkoznunk alig lehet. A rendőri szervezetnek az általános közigazgatási szervezettel összhangban kell reformálódnia, a belügyi administratio teljes államosításának esetén a rendőrség — véleményünk szerint — ennek az organismusnak keretében foglalna helyet, ha pedig a belügyi igazgatás egyéb szerveinek államosítása csak részlegesen volna foganatosítható, akkor egy önmagában álló, centralisált államrendőrség létesítése válnék elkerülhetetlenné. A szervezés részleteiről tehát egyelőre szó sem lehet.

A szervezet kérdésétől majdnem függetlenül szólhatunk azonban a rendőrség birói és államrendészeti hatáskörére vonatkozó általános jellegű kérdésekről.

A rendőrség büntető jurisdicciója ma az ügyek mineműségét és kiszabható büntetések mértékét tekintve egyaránt széles körű.

Az 1897 : XXXIV. t.-cz. sok oly kihágást utal *a közigazgatási* (tehát a büntető bíráskodás szempontjából *rendőri*) hatóságok elé, a melyeknek büntetési tétele 15 napi, 1 havi vagy épen 2 havi elzárás, itt-ott még azonfelül behajthatatlanság esetén elzárással helyettesíthető pénzbüntetés.

A delictum jellegét tekintve is sok oly kihágás tartozik a rendőri hatóságok elé, a melyek nem csupán *a közrend* mint olyan *ellen követvék el*, amelyekben a tettes bűnössége nem csupán valamely hatósági parancs vagy tilalom megszegése által nyilvánul, hanem a melyeknek erkölcsileg is terhelő jellegük van és a melyeket a törvényhozó csak inkább a bűnös eredmény kicsiny volta folytán sorolt a rendőri kihágások közé.

A rendőrkapitány (vagy főszolgabíró) sokszor tehát súlyosabban ítélni, mint egyik másik ügyben a járásbíró vagy éppen a törvényszék.

Ha idealista szempontból akarnók a kérdést megoldani, egyáltalán nem szabadna concedálnunk, hogy a polgárok bűnöségének vagy büntelenségének, esetleg éppen szabadságvesztésének kérdésében más, mint az állásának összes garantiájával környezett bíró ítélezzék.

A szorosan vett tipikus rendőri kihágások esetében, a melyekben a delictum *a rend* megsértésében áll, a közigazgatási hatóság, vagyis a rendőrség maga a sértett fél, a sértett egyoldalú bíraskodása pedig az igazságosság fogalmával elemileg ellenkezik. Ott pedig, a hol nem csupán *a rend* megsértéséről van szó, a hol a delictumot nem a természete, de merőben a tételes jog intézkedése teszi kihágássá, ott a rendőri bíraskodásnak idealiter véve éppen nincs helye. — De a gyakorlat igényei másként szólnak. Az eljárás gyorsasága, esetlegesen azonnali volta, a rendes bíróságoknak a jelentéktelen ügyektől, és viszont a kis ügyeknek a rendes eljárás formaságaitól való megkímélése, és sok más, kisebb-nagyobb érdek a rendőri, illetve közigazgatási hatóságok bíraskodását szükségessé teszik.

Szükségessé teszi a rendőri bíraskodást, éppen a szorosan vett, a *rend* ellen irányuló kihágások esetében a közigazgatási (rendőri) hatóságok tekintélyének érdeke. Szükségessé teszi továbbá az az érdek, hogy a gyakori és nem súlyos természetű delictumok lehetőleg gyors megtorlásban részesüljenek, hogy az eljárás költségei sem az államot, sem a többnyire úgy is szegény magánélet módfelett ne nyomják.

A mit elvileg helytelennek tartunk, de elkerülnünk még sem lehet, azt iparkodnunk kell a gyakorlatban oly garanciákkal környezni, a melyek a komoly sérelmek keletkeztetésének útját állják.

Ma azok az ügyek, a melyeket a törvény a közigazgatási hatóságok elé utal, egészen el vannak vonva a bírói fórumok ellenőrzése alól. Nincs egy oly stádiuma sem a közigazgatási hatóságok előtti büntető eljárásnak, a melyen a magát jogaiban sértettnek vélő magánfél egy bírói jellegű hatóság cognitiójára hivatkozhatnék. Pedig a két hónapig terjedhető szabadságvesztés-büntetés kérdése sokszor nagyon is életbevágó az egyénre nézve, a rendőri ítélezés esetleges tévedései vagy túlkapásai egyeseknek existenciáját tehetik tönkre és fontos közérdekeknek érvényesü-

lését, lényeges közszabadságok gyakorlását gátolhatják meg esetleges túlszigorúságukkal.

Pedig a sok esetben nemcsak vádló, de közvettemül sértegettként is szereplő rendőri közegnek még csak nem is róhatjuk terhére, ha itt-ott képtelen a bírói elfogulatlanság erkölcsi magaslatára emelkedni.

Maga a végrehajtó hatalom szolgálatában kifejtett tevékenység, az adminisztratív ügykörben érvényesülő opportunistikus és politikai szempontok az elfogulatlan bírászkodásnak mindmennyi akadályai.

A bíró előtt a politikától, a gyakorlati élet érdekeitől sokszor távol álló *igazság* fogalma lebeg vezérelvként. A rendőri vagy más közigazgatási hivatalnok működésében pedig annyi más practikus fontosságú szempontnak kell uralkodnia, hogy — ha jó közigazgatási hivatalnok akar maradni — nincs is módjában, hogy még *igazságos* is legyen. Ha tehát sok kisebb-nagyobb gyakorlati érdek tiltja is, hogy a büntető bírászkodást teljesen elvonjuk az adminisztratív hivatalok ügykörétől, garantiát kell teremtenünk arra, hogy helyrehozhatatlan baj, érdembe vágó sérelem ez által sem a magánfelet, sem a közérdeket ne érje,

Ez a garancia magukban a közigazgatási hivatalokban nem kereshető, a hivatalnok személye a legritkábban okozója a netáni bajoknak. A hivatal természetén pedig változtatni alig lehet. Ha rendőri közegünk a bírói piedestál magaslatára föl is tudnának kapaszkodni, nem szabadna őket oda fölsegítenünk. Ha a rendőr, *a ki a köz- és államrendészet nagy érdeksphaeráját van hivatva képviselni*, a bírói érdektelenség és elfogulatlanság köpenyébe burkolódnék, akkor vájjon ki örködnék a rendre, ki képviselné a gyakorlati életben azokat a nagy közérdekeket?

A megoldandó kérdésnek két legfőbb nehézsége tehát a következő :

1. A rendőri vagy közigazgatási közeg jó bíró éppen állásának rendőri jellege folytán nem lehet.

2. A rendőri (közigazgatási) hatóságoktól a bírászkodást teljesen elvonni, — ugyancsak ezeknek a hatóságoknak tekintélye, az ügymenet gyorsasága és egyszerűsége érdekében, — nem szabad.

Ha tehát a törvényhozás szabályozó keze hozzányúl ehhez az intézményhez, arra kell törekednie, hogy épségben tartva az adminisztratív hatóságok tekintélyét, föntartva továbbra is, mi több, fokozva az eljárás gyors és egyszerű voltát, mégis bizto-

sítékokkal környezve az egyéni szabadságot, az egyénnek a »feddhetetlen előélet«-hez való jogát, szóval mindazt, a minek az államra nézve fontosabb érdekek kell lennie az eljárási forma netáni előnyeinél.

Az elsőfokú bíraskodást tehát meg kellene hagynunk a kihágások tetemes részére nézve a közigazgatási hatóságok kezében, a gondoskodásnak csak arra kellene irányulnia, hogy az olyan közigazgatási (rendőri) büntető ítélet ellen, a mely a megállapított kihágás jellegénél vagy a kiszabott büntetés súlyánál fogva a vádlottnak valamely létérdekét sérti, a föllebbvitelben nyújtsunk megfelelő orvoslást.

E végből módot kell adnunk a vádlottnak arra, hogy minden oly esetben, a hol vagy egyéni szabadságát vagy egyéni karakterét érinti a rendőrhatalóság ítélete, recurrálhasson legalább utolsó fokon, valamely rendes bíróság ítéletéhez. Az 1880. évi 38.547. sz. belügyministeri rendelettel közigazgatási hatóságok előtti büntető eljárásban, ma is, a mikor a legnagyobb bűnperek két fokozatos fórum elé utalvák, fennmaradt a három instantia: főszoigabíró, alispán és belügyminister vagy rendőrkapitány, tanács és belügyminister, végül Budapest fő- és székváros területén a kerületi rendőrkapitány, a főkapitány és harmadfokban ugyancsak a belügyminister.¹⁾ A háromfokú kihágási bíraskodás alól csak az 1890. évi 2.608, sz. belügyministeri rendelet 1. és 2. pontjai állapítanak meg, alig számba jöhető kivételeket.

A föllebbezésnek tehát sokkal tágabb tere van, mint a kir. járásbírók előtt folyó kihágási és vétségi ügyekben. A fellebbvitel lehető voltának eseteit és a föllebbviteli fokozatokat tekintve tehát liberálisabb intézkedések szüksége nem forog fenn. Ellenkezőleg a közigazgatási eljárás gyorsaságának és a rendes bíróságok előtti eljárással való arányosságának érdekében a kétfokú fellebbvitel léphetne itt is az eddig fennálló három instantia helyébe.

A garantiákat, melyekkel a kihágási bíraskodás terén a személyes szabadságot környezni akarjuk, a felebbviteli fórumok bírói voltában találhatjuk meg. Minden oly kihágási ítélet ellen, a mely akár az 1879. XL. t.-cz. akár pedig valamely szaktörvény, rendelet vagy szabályrendelet alapján szabadságvesztés-büntetést állapít meg, továbbá a büntetés nemére és mértékére

¹⁾ Körülbelül hasonló szabályokat állapítanak föl a fokozatos fellebbvitel tárgyában a többi speciális kihágásokat megállapító törvények és rendeletek is.

való tekintet nélkül minden oly kihágásban bűnösnek kimondó ítélet ellen, a melyben a megállapított kihágás természete jellembevégo¹⁾ lehetőséget kell nyújtani a vádlottnak egy bírói természetű fórumhoz való föllebbvitelhez.

E végből tehát a közigazgatási hatóságok elé utalt kihágások esetében követendő eljárást bifurkálni kellene. A csak pénzbüntetéssel büntetendő és erkölcsileg nem kompromittáló jellegű kihágások esetében érvényben maradhatna az 1880. évi 38.548. sz. ministeri rendeletben megállapított eljárás érvényben maradhainának továbbá, a mennyiben a harmadfokú fórum egyáltalán fönmaradna az 1890. évi 2.608. sz. rendeletben megállapított, a felebbvitelt korlátozó intézkedések is. A kihágásoknak ezt a kategóriáját a közigazgatási hatóságok saját hatáskörükben bírálhatnák el, mint eddig, és még az sem volna sérelmes dolog, ha az 1890. évi 2.608. sz. rendelet 2. pontjában megszabott, a harmadfokú hatósághoz való fellebbvitelt kizáró értékhatárt 10 frtról 50 koronára emelnők fel.

A többi, szabadságvesztéssel büntetendő vagy pedig az elitelt jellemére árnyat vető kihágásokra nézve az első és másodfokú hatóságok²⁾ ugyancsak az első és másodfokú belügyi közigazgatási fórumok maradhatnának, harmadik fokon azonban módot kellene nyújtani arra, hogy a bűnösségben vagy szabadságvesztés büntetésben meg nem nyugvó vádlott rendes bíróság ítéletét kérhesse ki. Erre nézve két módozat állana előttünk.

A rendőri bíraskodás folyamán hozott büntető ítéletet az intézkedő hatóság jellégéhez mérten közigazgatási intézkedésnek is minősíthetjük és e felfogás alapján ellene orvoslást a közigazgatási bírósághoz való appelátában nyújthatunk. Vagy pedig bírói ítéletnek tekintjük, a melyet a rendőri (közigazgatási) hatóság mintegy átruházott hatáskörben hozott és ez alapon utolsó (másod- vagy harmad-) fokon a rendes büntetőbíróságokhoz³⁾ való föllebbvitelnek adhatunk helyet.

¹⁾ Pl. Az 1894. XII. t.-cz. 93. a) pontjában és 15. a) és b) pontjaiban fölmerült, továbbá az erdőtvényben, az 1879. XXXI. t.-cz. II. fejezet A) pontja alatt megállapított kihágásoknak eseteiben.

²⁾ A mennyiben a három fokozatú eljárás helyébe a kétfokozatú lépne csak az I. fok maradna közigazgatási jellegű és már a II. és utolsó fokon kerülnének az ügyek kir. bíróság elé.

³⁾ A mennyiben a rendes büntető bíróságokhoz utalnók ezt a másodfokú ítélkezést, arra a B. P. szellemének megfelelően a kir. törvényszékek volnának hivatva, míg a mennyiben ez ügyek közigazgatási bírósághoz utaltatnának, ez a bíróság az ilyen felebbvitt ügyekben idő- és munkaerőkímélés végett hármas tanácsban ítélkezhetnék.

Ez a felsőbb fokú eljárás a törvényszékek kezében hasonló lehetne a kir. járásbírók felebbvitt kihágási ügyek elintézéséhez azzal az eltéréssel, hogy a közzvadás itt a rendőrhatalóság valamelyik functionariususa képviselné. A közigazgatási bíróság előtt azonban az eljárásnak inkább felülvizsgálati jellegűnek kellene lennie. A bírónak itt csak a jogszabályok teljes alkalmazását kellene vizsgálnia és figyelme a ténykérdésre csak annyiban terjedne ki, a mennyiben a magánfél határozottan panaszolná hogy a ténymegállapítás körül szabálytalanság vagy sérelem történt. A konokságból eredő, nyilván alaptalan panasztételt, azaz felebbvitelt végrehajtható pénzbírság alkalmazásával ellene korlátozni.

Mindez, elismerjük, nagyon is általánosan és fölöttébb idealistikusan hangzik; olyan reformokról szólnak, amelyeknek szükséges voltát az elmélet emberei még alig vetették föl, a melyeknek keresztülvihetőségében a gyakorlat emberei már is kételkednek. Részletes tervet nem produkálunk, nem is produkálhatunk, mert minden részletes reformtervnek alapja a rendőri közigazgatás újjászervezése lesz.

Ugyanígy, csak általánosságban szólhatunk a rendőri közigazgatásnak *államrendészeti* hatásköréről. Oly kérdés ez, a melylyel eddig hazánkban sem a praxis, sem az elmélet behatóan nem foglalkozott. Az egész ügy-ág eddigelé a belügyministeri rendeleteknek discretionarius és ellentmondásokban bővelkedő szabályozása alatt áll. Legkimerítőbb közigazgatási jogi szakmunkáink néhány általános definitióval és utalással siklanak át a politikai rendészet kérdéseire. Sem e közlemény terjedelme nem engedi meg, sem pedig nem arrogáljuk magunknak azt a jogot, hogy itt mintegy vázlatát adjuk jogrendszerünk eme megalkotandó részének. Csak néhány szóval utalunk azokra a határookra, a melyek közt a közigazgatási hatóságok eme magasabb rendészeti funkciójának mozognia kell.

Nem akarunk az államrendészet fogalmáról tanszerű meghatározást, sem pedig tárgyi köréről kimerítő felsorolást szolgáltatni. Tételes támpontokat ez irányban hazai jogunk nem szolgáltat. A jövő törvényhozásának feladata lesz annak meghatározása, hogy a társadalmi élet mely mozgalmi és mily mértékben esnek ilyen államrendészeti ellenőrzés alá. A sajtó, a gyülekezeti, az egyesületi élet, bizonyos tekintetben a felekezeti és közművelődési irányú mozgalmak, a nemzetiségi tendenciák szülte jelen-

ségek teszik így általánosságban véve a politikai rendszet tárgyait.

Maga ez a rendészeti functio két főrésze oszlik: a praeventiv és repressiv államrendészetre.

A legliberalisabb áramlatok e tereken a praeventio korlátozása és a repressiónak szigora mellett kardoskodnak. A praeventióban a közszabadság veszélyeztetését látják és félnek attól, hogy a rendőri önkény fontos eszmeáramlatok megnyilatkozását, nagy érdekek érvényesülését volna képes meggátolni. Szerintünk az államnak arra kell törekednie, hogy a retorsiót, a büntetést mentői szűkebb körre szorítsa. A megelőzés eredményében rendesen enyhébb, az egyénre nézve *kevesebb malnm*-mal járó eszköz, mint a büntetés.

Nem a repressiónak a megelőző intézkedések rovására való kiterjesztésével, hanem a praeventio szabályozásában fogjuk a közszabadság helyes garantiáját megtalálni. A repressiónak, a büntető hatalomnak véleményünk szerint tisztán és kizárólag rendes bírói úton szabadna történnie, efféle politikai jellegű, közjogi kérdésekkel sokszor kapcsolatos delictumok elbírálása csak a független bíró hivatása lehet.

A praeventio volna a rendőrség államrendészeti hatásköre. E téren pedig a rendőri intézkedések minéműségének, alkalmazásuk eseteinek, az esetleges kényszerítő intézkedések alkalmazási módjának, az alkalmazás körüli garantiáknak törvényben kellene szabályoztatniok. Kimerítő taxatio itt sem volna lehetséges, de a discretionarius hatalom körét minél szűkebbé kellene tenni. Egyben módot kellene nyújtani a praeventio túlkapásai elleni jogorvoslatra, itt is mint ellenőrző forumot bele kellene illeszteni a független bírót az administrativ szervezetbe. A bírói (vagy itt helyesebben: közigazgatási bírósági) reparatio-nak nem kellene csupán a sérelmes intézkedés hatályon kívül helyezésére szorítkoznia, kiterjedhetne a jogsértő közeg megbüntetésére is. Mindeme garantiák mellett az államrendészeti praeventio körét nem kellene szűkre szabni.

A praeventio tényleg elhárítja a bajt, míg a retorsio csak elvben állítja helyre a megingott egyensúlyállapotot. A praeventio, ha eszközei lehetőleg enyhék, ha alkalmazása nem jogsértő, sérelmet egyáltalán nem okoz, míg a büntetés ipso facto sérelmet okoz a büntetettnek, bármily jogosan alkalmazzuk is.

A rendőrség bírói és államrendészeti tevékenysége alkotják e szervezetnek két legmagasabb rendű funkcióját. A közigazgatási (rendőr-) hatóság, mint büntető bíró és ott, a hol az állam biztonságának szolgálatában szabadságjogoknak gyakorlatát ellenőrzi, voltaképen saját hivatását fölülmúló föladatot teljesít. Szükséges, hogy épen működésének e két terén kössék meg a kezét a legpontosabb szabályok és terhelje intézkedéseikért a legnagyobb mértékű felelősség.

Dr. Moscovitz Iván.

IBSEN HENRIK.

— Első közlemény. —

At leve er krig med trolde
I hjertets og hjernens hvælv;
At digte — det er at holde
Dommedag over sig selv.*)

Valahányszor arra a győzedelmes előnyomulásra gondolok, a melylyel az utolsó évtizedekben az addig alig ösmert, félvállról méltatott északi népek (norvégok, svédek, dánok, oroszok) a világirodalomban mai erős állásukat kiküzdötték, s a hatáson tünődöm, a melyet vénhedő egyetemére, petyhüdő irányaira gyakoroltak: hadak útja elevenedik szemem előtt, normannoké, vikingeké, varagoké, északról, ultima Thule-ből szétszéledt népeké. Ugyanazt a berzerker-erőt látom, mint a mely a pirosvitorlás, aransárkányos evezősökön délre vonult marczona, szőkefürtű, tengerszemű, juhbőrruhás, vértés, rézsisakos, rövid-súlyos kardú, fenyődárdájú óriások izmait megaczelozta, s ugyanannak az erőnek rombolva-alkotó, vérpezsdítő-vérifijító hatását. Csakhogy az irtó hadjárat s a regeneráció most szellemi téren folyt a marasmus senilis-ben tengő irányok, megrogyott társadalmi konvencziók, művészeti hazugságok ellen. Szövetségeseik támadtak délebbre és délen lakó nemzetek hasonló törekvésű fiaiban (Zola, Hauptmann, olasz veristák) s az általános eszmeforongásban, egy új világnézet vajúdo kínjai közt a régi művészet templomai, miként a régi etika szentegyházai is — meginogtak, sokhelyt romba is dőltek.

Helyükön nem épült meg a modern egységes dóm, a hol a hívők egy meggyőződésben találkoznának, ám a secessió

*) Horda ellen menni harcra,
Szívvel-ésszel: im *az élet*;
Tenlelkeden hideg arczczal
Törvényt látni: *a költészet*.

tarkaságból, a melyet a különböző hitek, ízlések és ízléstelenségek pagodái, Isis-templomai, misztikus got katedráljai, satanista-bálványházai, Bacchus-barlangjai élénk tárnak, magas hegy szürkeségéből kibontakozik hatalmas arányaival egy épület, a mely a természettudományi megősmérés és életfelfogás szilárd alapjain merészen törekszik az égnek, tömörség és filigránság csodás harmóniájában.

Még nincs betetőzve; még nem látjuk, micsoda symbolum fogja ékesíteni a monumentális épületet, de annyira van már, hogy hívei, »a vidám nemesemberek« bokrétaünnepségét ülik. S az ünneplők közt feltűnik előttem a fő-fő hadvezető-építő, viking-skald: *Ibsen Henrik* alakja. Látom a díszhelyen, a melyre az oroszlánsörényű, barázdás homlokú, sastekintetű, pápaszemmel nyergelt orrú, daczosan hátrahúzott ajakú örökifjú-aggot a művelt világ elősmérése ültette. Látom ünnepi köntösben fejedelmi kitüntetésekkel és munkája attribútumaival, — s hogy megértsem ezt a különös embert és különös alkotásait s azt a termékenyítő hatást, a melyet neki a modern művelődés, a társadalom kritikája egyáltalában, s a modern dráma kiválólag köszönhetnek: visszanezék a ködös múltba, útjára, s legelőbb is arra a göröngyös es tüskés csapásra, a melyen a törhetetlen vándor valahonnan az isten háta mögől, egy haszontalan norvég városkából elindul, hogy hosszú mérföldeken, majd kitaposott, de megtévesztő zsákösvények szövedékén, majd magacsákányolta meredek sziklavágásokon keresztül végre az érvényesülés, derült levegőjű, sima pályáján a pantheonba vonuljon.

Azoknak pedig, a kik ezt az első közlemény olvassák és csodálkoznak, hogy egy modern sociologiai folyóiratban Ibsennel mint romantikussal foglalkozunk, szolgáljon felvilágosításul a következő. Az evoluczió alapján álló aesthetikusnak, a ki nem kíván a Szép és Rút, a Jó és Rossz codexe nevében csalhatatlan ítéletet mondani egy költői élet művéről, hanem csak annak egészében való megősmérését, eszmei tartalmának minél tökéletesebb felszívódását akarja elősegíteni, nem szabad elhanyagolnia a génius legprimérb, legkezdetlegesebb, legesetlenebb megnyilvánulásait sem; tudnia kell, hol, mikor, mily behatások alatt alakúit ki a teremtő erő, mily változásokon ment keresztül, hogy hatványozódott, s hogy hanyatlott. Ezért kell Ibsen jelen korszakával is foglalkozni; megérdemli, mert nagyon érdekes, meg úgy kevésbé ősmertes még közönségünk előtt.

»Catilina«-tól »Olaf Liljekrans«-ig.

Grimstad Norvégia déli részeken, a Skager-rakon fekszik. Jómódú tengeri rév, enyhe emelkedések alján; csendes és tiszta, elszórt és nagyobbára emeletes faházakkal, a melyek mintha mind egy norimbergi játékkereskedésből kerültek volna ki. Egyformák a házak, s nem nagyon elütök lakosaik, — már gondolkozásra nézve. 1848-ban, a mely évről most szólunk, a városka 800 mondd nyolczszáz lakost számlál. Nem nagy sor tehát egymást kívülről-belülről ismerni, különösen mert a patriarchális, nyugodt hajós-, révész-, kereskedőéletől ugyan ráérnek egymás viselt dolgait megrostálni. Alkalmas erre a borbélyműhely, de még inkább a jószagú, hűvös patika. Esténként össze is gyűl ott az egész arisztokráczia, s folyik a szóbeszéd a város ügyeiről, egymás dolgairól, már amúgy norvég módra, úgy hogy negyedóránként esik egy-egy mondás és nehezen tör elő rá a lakonikus válasz, mint a medvemormogás. Még ez a társalgás sem zavartalan. Bosszúsan néz a gyülekezet a polcz mögé, a honnan gyakorta ellentmondás hallik. Egy hórihorgas, sovány, bágyadt, gypszarczú koromfekete, bozontosszakálú, villogó szemű 20 éves ifjú*) törölgeti ott az aqua destillatás palaczkokat, de oda figyel a kupaktanácsra s megkoczkáztat egy-egy ellenvetést.

Ez az ifjú: *Ibsen*. Nagyon haragszanak rá, hogy olyan fiatal létére majd mindig bátorkodik különvéleményt bejelenteni, s még a külföldi zenebonákba, Schlesvig, a párisi forradalom s a magyar szabadságharcz dolgaiba is beártja magát Nagyra-vágyónak tartják, a ki azt hiszi magáról, hogy legalább is Öhlenschläger lesz (mert verseket farag), vagy éppen storthingmann (mert oly hevesen szónokol, hogy minden nemesérszű embernek testvérileg együtt kell tartania a nagyvilág szabadságharczosaival). Mit nyerhet ilyen emberrel a polgárerény, a társadalom, hisz nem respektálja sem úkapja, sem a pap sem a polgármester vélekedését. Csak csodabogár lehet, a ki nem jár sehová emberek közé, s az éjszakát is firkáival tölti a helyett, hogy alunnék. Egy védője akad az ifjúnak: gazdája, de még ez is zsémbel vele, mert sok faggyúgyertyát fogyaszt.

*) Björnson szavai : »Anspänt og mager med farve som gibsen Bag et kul-sort, umadeligt s'kjäg : Henrik Ibsen.«

Kívüle csak két jó embere van Ibsennek a nyolczszázból: két hasonló barátja, a kik csodálják tehetsége első zsengeit: csípő epigrammáit, karrikaturáit, lángoló ódáit Skandinávia ébredéséről, sonettjeit Oszkár királyhoz, s buzdító szózatát a magyarokhoz, a melynek egyik strófája ez:

Ha majd az ifjú nemzedék
A trónokat körülveszi
És ősz-orkánként oszlopát
A zsarnokságnak rengeti:
Dicsó magyar! Neved, mennydörgő jelszavad,
Vezesse győzelemre a norvég hadakat.

Ezekkel beszéli meg a legújabb eseményeket, a melyeket a hírhullámok elfáradva, elhalkulva, elkésetten partra vetnek. De legtöbbet beszélnek a nagy műről. Csak már elkészülne, csak már előadnák.

Ez a »nagy mű«, a melyhez a fiatalok oly vérmes reményeket fűztek, »*Catilina*«, Ibsen első drámája.

Íme a rendelkezésre álló adatok alapján*) vázlata annak az időnek, a mikor Ibsen első műve létrejött; de tartozunk még azoknak a tényezőknek kifejtésével a melyek a műre, s szerzőjére determinálólag hatottak.

Ibsen ekkor még csak 21. évében van, de már komor múlt áll háta mögött. A skieni boldog jólét napjai elmúltak. Egy család vagyona, s vele egy gyermekifjú álomvilága dőlt romokba. A piaczi házat Skienben, a Stockmann Gaardot, a hol 1828. márczius 20-án született, — s a mely mindamellett, hogy a templom, a városháza, az ebben lévő börtön, örült-czella, s a pellengér tiszteletparancsoló és gyerekmysticismust ébresztő társaságában állott, — a dínom-dánom szakadatlan sorát látta, oda kellett hagyni. Atyja, Knud, a ki városszerzte ösmeretes volt humoráról és csípős élceiről, elkomorodva vonult vissza kereskedői csődje után családjával a venstöbi rozoga udvarházba. A kis Henrik azonban még itt is jól érezte magát. A mogorva apa, a mélyérzésű, de természetből fogva komoly, csendes anya (Altenburg Mária Kornélia) s a pajkos testvérek elől elbújt egy fütetlen kamrácskába, a hol oly jó volt vén salabaktereket

*) Az Ibsen-irodalom legjobb terméke Jaeger Henrik norvég könyve; aesthetikailag jelentősek Brandes, Reich, Vasenius, Dae, Berger s a belga Sarolea; dán és norvég kulturviszonyok tekintetében Passarge, föld- és néprajzilag pedig Buch és Sophus Ruge művei.

lapozni, bibliaidézeteket keresni, hókuszpókuszt játszani, rajzolni, festeni, kivagdosni papírkirályokat és dámákat, s azokat társalogtatni. 16 éves korában ez is megszűnik; kenyér után kell néznie, beállania a grimstadi patikushoz, csavarni a pilulákat, s nyelni azokat, a melyeket a gögös polgártársak az ágról-szadkadt komikus idealistának beadnak. Körülötte megy minden a maga százados kerékvágásában, nincs kizökkenés, rendkívüli, megtermékenyítő izgalom, csak Ibsen agyában. A rendkívüli emberek örültek, felforgatók, a kiket kötözni kell, tartja e tisztán animalis életet élő, vasfegyelmű társadalom. S a világba lépő ifjú megdöbbsent, hogy mi másképp fest a valóságban minden, a miről oly káprázatosán álmódott, érezte a valóság ólomnyomását. Minthogy azonban nem tartozott az ú. n. contemplatív természetek közé (idegrendszerében négy generáció dán hajós- és tengerész ős átöröklött vasenergiája hatványozódott meg), izgalmai cselekvést, szenvedélyes beszédeket, s alkotó tevékenységet váltottak ki. Hasonló volt hangulata, mint a minőben Heine a hamburgi nyárspolgárok közt az »Anno 1829« című költeményt írta:

O, dass ich grosse Laster seh'
 Verbrechen, blutig, kolossal, —
 Nur diese satte Tugend nicht,
 Und zahlungsfähige Moral.

Megadatott neki ekkor a »fájdalom adománya«, mely a »Trónkeresők« (*Kongsemnerne*) skáldja szerint költővé tesz, de egyszersmind a gyűlöleté is, a mely keresztülizzik költészetén, s azt — legalább mélyebb psychikus méltánylás nélkül — kellemetlenné teszi.

Ez a lelki dispositio és olvasmányai vitték rá *Catilina* megírására.

Nem az a jellemző, hogy római tragédiát írt, — (irodalmi velleitásokkal bíró kezdőnek nehéz római tragédiát *nem* írni, hisz ez a rendes kísérleti nyúl) — hanem az, hogy egy anarchistát választ ki hősének. A mi keserűség, energia benne dolgozott, beleöntötte ebbe a vaczkorízú munkába. Meggyőződése környezete hitványságában, fájdalma a declassaltságon, a mely családját érte, hite a nagy, kiváló egyéniségekben, s azok forradalmi munkájában annyira elvakította, hogy gloriolával övedzte egy őrzőngő bérgyilkos homlokát, »a kinek idétlen csinjei a büntető igazságszolgáltatás levéltárába, s nem a történelembe

tartoznak«,*) hozzátehetjük: akkép, a mint Ibsen feldolgozta, drámába sem. Mert Ibsen Catilinájában nincs meg az a jellemző jellemtelenség, az a cselekvő energia, mint a történelem Catilinájában, a ki érdeklődésünket, ha gazságával is, felkelti; spiritusba való mollusca, vér és élet híján.

Szaválni tud, azt meg kell adni. Lássunk egy-két próbát, a melyek nem annyira reá, mint Ibsenre jellemzők. A mikor például az allobrogoknak Róma romlottságát festi:

Haszonlesés, erőszak jelszavuk most;
Csel és csalárdság tesz hatalmas úrrá.
Köztársaság, a régi, már üres név,
Minden polgára rabja a tanácsnak,
Mely megvevé, s kegyét viszont piacra
Állítja árúként. A jog- s az ősi
Szabadságérzet nyomtalan kialszik.
A puszta élet a tanács kegyelme,
Jó pénzért kapható. Hatalmi szó dönt
Igazság trónján. A nemest erőszak
Árnyéka nyomja el.

Az ilyen kritika után elhinnők, hogy csakugyan az, a minek mondja magát:

Szabadságért hevülő férfiú, a ki
Jogtiprás, önkény ellen esküvék fel;
Barátja elnyomottak és szegénynek,
Ki a hatalmast megbuktatni éhes.

De sajnos, kevéssel utóbb a »szabadságért hevülő férfiú«-t nős ember létére egy Furia nevű vesztaszűzre látjuk vadászni, erre »éhes«. Furia vonzódik hozzá, mert, úgy hiszi, rokonlelkek. Ha Catilina panaszkodik:

Nincs ember, a ki sejtené, mi izzik
Keblemben. Csak nevetnek és utálnak.
A hitványok nem értik, mily erővel
Dobog szívem szabadság-, jog s erényért . . .

Furia így felel:

Röpülni vágyó szárnyamat lenyesték,
Aljasság olt el minden büszke szikrát,
Hogy pompás lángba ne boruljon égig.

Ez a leány lesz Catilina végzete. Esküre bírja, hogy halálra üldözi ellenségét. A hős in bianco esküszik (mire nem esküdnék, hogy célját elérje), s csak akkor tudja meg, hogy enfejére esküdött halált, mert ez

*) Mommsen. A rómaiak története. Franklin-kiadás. 7. kötet.

az »ellenség« nem más, mint az, a ki a leány nővérét Sylviát megbecstelenítette, s a Tiberisbe úzta. Ez pedig a »szabadságért hevülő férfiú« volt. Ettől fogva Furia üzi előre a romlás felé Catilinát, bár egy ellentétes jó daemon, Catilina neje, Aurélia mindenkép vissza akarja tartani az ingadozó hőst. Anyagi romlása, a consulságtól való elűtetése nem annyira okai támadó fellépésének, mint a Furia suggestiója. Ez az erősebb, a mely legyőzi Aurélia szavát. A két nő mérkőzésére legjellemzőbb e kis próba:

Aurelia : Kertet ültettem szívébe menedékül harcztól,
Szerelmünk virága volt a legszebb plánta benne,
Kicsavartad bosszúszomjjal tőkét csirástul
Pompás, büszke koronája elfeküdt a porba.

Furia : Balga asszony! Te akarnád Catilina léptét
Kormányozni? Hát nem láttad, hogy szívét egészen
Sohse bírtad? Hát azt véled, ily talajban nő kert?
Napsugárral terhes tavasz szülhet ibolyákat,
Árnyék méhe nem növel csak buja mérges bürköt,
S lelke ködbe burkolt ősznap lehetett már régen.

Catilina elhatározza magát a támadásra. Előbb arról álmodik, hogy visszaállítja a régi Rómát, de összeesküvő-társai (züllött ifjak, desperat veteránok, megugrott fegyenczek és gladiátorok) felvilágosítják:

Rajongó, hisz nem ezt akarjuk látni —
Mi haszna visszahívni ősidőknek
Kaczajra méltó együgyű korát, mondd.
Hatalmat akarunk mi. Könnyű élet
Mézserlegét.

Erre Catilina fordul egyet, s teljesen anarkhista programbeszédet mond

Szép álmom volt. Fenséges látománnyal
Telt el czikázó agyvelőm. Úgy hittem,
Hogy Ikarusként szárnyalok fel égnek
S hogy istenink kegyelme felruházott
Emberfölötti harczerővel, sújtó
Villámaiknak tűznyilával és én
Röptében elfogám az égi fegyvert
S a mélybe le, a városra hajítám.
Lobogva véresen csapott fel égnek
A láng és Róma hamuvá omolt szét.
Ekkor hatalmas hanggal felidéztem
Cato barátait sírágyaikból;
Ezer lélekkal népesült e tájék
S hamvából Róma új életre éledt. —

Csak álom volt. Nincs isten oly hatalmas,
 Ki napvilágra hozná, a mi elmúlt,
 S lélek se kél ki nyirkos nyughelyéről.
 De ha *az ősi* Róma fel nem épül
 E kéz művére, hadd taszítsa porba
 Rómánkat *a mait!* Márványos ékit
 Pörkölje pattogó zsarátnok és füst;
 A palotákból légyen rom halomja
 S némán zuhanj le, büszke Capitolium!

A végső felvonásban, a mikor dülöre kerül a dolog, újra nem látjuk hősi voltát. Lidércznyomásos álmok, víziók sápasztják, s a mikor a harcban megveti őt a római fegyver, tehetetlen élőhalottá válik, pusztá eszközzé a mindinkább abstractióvá váló Furia kezében. Ez csábítja a halálba, pipaescoszorút fűz a homlokára. Catilina ellenkezik.

Furia: Te a halványát jobban kedveled tán?
 Elhozzam zöld sáscsokrát Sylviának,
 Holttestéről, mit hány-vet piszkos árja
 Tiber folyónak.

Catilina: Óh, mi szörnyű kép ez !

Furia : Elhozzam azt a túskebokrot Róma
 Vásárteréről, melyet honfivérbe
 Derék barátom, tenmagad füröszttél.

Catilina: Elég!

Furia: Vagy kell-e füzér tölgylevélből
 Anyám kertjéből? Együtt hervadott el
 A fával, a mikor leánya ifjún
 Jajongva szégyenében vízbe ugrott.

Catilina: Csak rajta. Boszúd serlegét itasd ki
 Velem fenékig.

Furia : Tenszemed vagyok csak
 Emlékezésed és fenyítőszéked.

Csábítja újra a halálba. Catilina kétségbeesve menne, de csillagot, fényt lát: Aurélia szemét. Furia rábírja, hogy kioltsa e csalóka fényt, s Catilia ledöfi Auréliát, a ki egy szent mosolyával, mégis győztesen együtt hal a Furia által leszúrt Catilinával, kebelén.

Íme Ibsen Catilinája, ez a kiérdemült gazember, a ki mégis egy gimnazista idealismusával és álpathosával háborog a világ romlottsága ellen. Antipathikus pityergő, abstract alak, a ki csak szaval, bonczol s alig tesz egyebet, mint ugrál a jó és rossz démon közt, mint a két ellentétes mágnes hatása alatt megvesztett delejtű.

Mi más a történelem Catilinája, mily hatalmas socialis korkép kinálkozik a művészi feldolgozónak a római történelem eme fázisában.

Ibsen csak Cicero és Sallustius Catilináját ösmerte tanulmányaiból, a melyekkel *privatim* medikusnak készült. Jó érzékére vall, hogy kiérezte mind a két íróból a hazugság lehelletét, a torzítás célzatosságát. Csalafinta Cicerót mesterkedései miatt, a melyekkel zsebe érdekét közérdekké emeli és viszont, minden stilusszépsége, simasága ellenére mi is megutáltuk már kisgymnazista korunkban. (Inkább törtük magunkat a derék Tacitus kétségbeejtő lavina-mondataival.) Sallustius szintén nem az az ember, a kinek műve meggyőzőleg hatna. Ez az arczátlan zsebelő, a ki vagy 60 millió koronát zsarolt össze, (Julius Caesar kicsikart ebből vagy $\frac{1}{4}$ milliót) tiszta pártiratot szerzett, a melynek célja volt Catilinát mentől jobban befeketíteni, hogy elterelődjék a figyelem csínyei értelmi szerzőjéről: Caesarról. Mert tudnunk kell, hogy Catilina fizetett eszköze volt Caesar titkos vezérlete alatt álló demokratikus restaurácziónak, a mely meg akarta buktatni a keleten időző Pompeius diktatúráját egy ellen-diktatúra által.

Nyíltan csak olyan léphetett fel, a ki már minden hidat fölszedett maga mögött. Erre volt jó az élvezetekben, nélkülözésben elzüllött Catilina, Sulla poroszlója, a ki nem ösmert még vadállati vérségérzést sem (megölte fivérét, nejét, fiát), a ki tudott szervezni is, mert meg volt benne a »gonosztevő erélye, s emberismerete, s a bűn amaz irtóztató paedagógiája, a mely tudja, mikép kell a gyöngét leverni a lábáról, s az egyszer elbukottból gonosztevőt csinálni«. Vérig sértve, hogy több magas hivatalban való zsarolásai nem ajánlják a consulságra, elfogadja a demokraták ajánlatát, s vállalkozik egy kis felforgatás rendezésére, mert így könnyen megsemmisítheti ifjú barátai segítségével az adóssággönyveket s a »gyülölt Cicerót. így hát megpróbálja belevetni az üszköt Rómába, a hol táncz és cziterajáték, pohárcsengés, örökös vigasság takarják el az erkölcsi és anyagi romlás szakadékait, és a proscriptiók borzalmait. A vállalkozás dugába dől — hála Cicero szemfüles barátnőinek — s Catilina bajnoki halált hal, míg Cicerót bengáli fény közt övezik a haza megmentője koszorújával. Az ügyes Caesar pedig, a Spiritus rector, hagyja elveszni társait, s mosatja kezeit Sallustiussal egy látszólag objektív műben.

Ibsen még nem ösmerte az újabb kutatások emez eredményeit, csak mintegy kiérezte, hogy Catilina ellenfelei, a törvényes rend szájas őrei, sem voltak jobbak. Ezt az ellenpártot azonban elmulasztotta színpadra hozni, így csak a compact maioritás áldozatát látjuk magunk előtt, a kiben, — hogy elfogadhatóbbá tegye — összepárosította az élvhajászt Catoval. A párosítás azonban korcsszülésre vezetett.

Furia csak ilyen abstractió. Szenvedélyes, mint egy vulkán, és szürke meditáló, mint egy észjogász, úgy hogy nem hiszünk szenvedélyében sem. Mintha Catilina visszhangja volna, s mindketten visszhangjai a fiatal Ibsennek, a ki híjával van még annak az objektivitásnak, a mely a drámaíró művészetét teszi. Zavaró elemeket kever alakjaiba önmagától, ezzel megfosztja őket az egyéniségtől, s egész darabjába két felé vásó hangot visz. Ez pedig megölője az egésznek. Ha az író nem koncentrálja a ható elemeket egy irányban, hanem egyiket a másikkal lerontatja : nem tud suggerálni, idegeinket oly össze-visszavibrációba hozza, (mely mindig beáll, ha habozunk, ha nem tudjuk, hogy valakivel, vagy valamivel hányadán vagyunk), s a végeredmény egy kellemetlen érzés, a nem tetszés.

Aurélia még a legkövetkezetesebb, legszimpathikusabb, Rajzában nyilatkozik meg először a feminista Ibsen, a női szív jogainak lovagias védője.

A többi alak is színtelen. Nem tud tömegeket egyéníteni, mint később, a mikor e részt is sokat tanul Shakespearetől.

A valószínűtlenségek egész tárháza a darab; a technika férczműve. Emberek jönnek-mennek minden ok nélkül, mindenütt megjelenők, meghallgatják egymás monológjait (épen egy tuczatot tett bele a későbbi monológirtó Ibsen), s belenyúlnak a cselekvésbe. Technikája azonban mégis érdekes annyiban, hogy már itt elhanyagolja a hivatalos aesthetika szabályait az expositióról, az ellenpárt felléptetéséről, a bonyodalom csomózásáról s a csomó felbontásáról. Némileg sejteti már későbbi technikáját: tisztán belső konfliktust rajzol, az akció úgyszólván belsőleg folyik, innen erednek a kidolgozásbeli sajátságok is.

S mily gyenge még a stílus; terjengős, tele bombasttal és felesleges ismételtetésekkel, nehogy a publikum Catilina tirádáiból valamit is elszalaszson. Most még fél, hogy meg nem értik, később annyira rövid lesz, hogy ráfogták: azért teszi, mert fél, hogy megértik.

Erről a primeur-növényről csak két hű barátja tudott. Kész a dráma, s most menjen a világ meghódítására.

Egyik barát a legnagyobb gonddal letisztázza a rendetlen tervet, s a világért sem hagyja ki egyetlen gondolatjelet sem abból a számtalanból, a melyet Ibsen — saját vallomása szerint — a teremtés hevében alkalmazott, ha a helyes kifejezés nem jutott az eszébe. A másik Schulerud, a tisztázattal Krisztiániába siet, benyújtja a színháznak, s nem kételkedik, hogy előadják, »mert az igazgatóságban nagyon okos emberek ülnek«, s abban sincs kétség, hogy a város minden könyvárusa jelentékeny tiszteletdíjat ad érte, s »legfeljebb az okozhat gondot: kikutatni, melyikük kínál legtöbbet«.*

Hosszas várakozásnak rövid, bár udvarias elutasítás lett a vége úgy a színháznál, mint a kiadóknál. ígérni senki sem ígért semmit, legfeljebb követelt. Ámde a norvég Horatio nem lankad. Buzdítja Ibsent, legyen a maga kiadója, ő majd kölcsönöz neki, s a jövedelmet megosztják. Hagyjanak fel a studiummal, 2—3 darabot Ibsen a kabátja ujjából is kiráz évenként, s így a valószínűségi számítás szerint még régi vágyukat, európai körútjukat is megtehetik s a Keletre is eljuthatnak.

Ibsen 1850-ben egyelőre csak Krisztiániába jutott. Csakugyan kinyomatja darabját Brynjolf Barne álnév alatt. Az ifjúság érdeklődött iránta, a kritika lerántotta. Az akkori kritikusok ugyanis csóválták a fejüket, valahányszor egy új író mert jelentkezni a láthatáron, s elrettentették, nem mint Kazinczyknak buzdította a »lelkes istenfi«-ket. Pedig Ibsen a koporsóból kitört és eget kért. Lángját lehűtötte a fagyos közöny, a remények szivárványos szappanbuborékja elpukkadt. Egy este nincs mit enniök; az összes eladatlan példányok — ugyan kevés híjok volt — egy becsületes sajtoshoz vándorolnak, s újra van tűz a közös konyhán.

Íme a debut. Könnyek közt mosolygunk a reczitáczió s nem féltjük a megpróbáltatások hőségét, mint a hogy nem féltjük a mesebeli királyfit, a kiről előre tudjuk, hogy legyőzte a hétfejű sárkányt.

A képet, melyet »Catilina« a 20 éves Ibsenről ad, kiegészítik a Jaeger által kikutatott e korbéli költemények. Ezekben ellentétbe helyezkedik Welhaven divatos nympha-romantikájával s buzdítja a skaldokat, hogy a népeletet fessék. Ő maga ugyan

* Ibsen előszava a második, átkefélt kiadáshoz.

nem foglalkozik a népélettel, de mégis jellemzők rá nézve e versek: mint »anima sola«-t festik, mint magába zárkózott, gondolatvilágába begubózott ifjút, a kinek a reális élet csak arra való, hogy gondolatvilágát megtermékenyítse.* Fiatalos könnyelműség sohasem volt benne, saját szavai szerint sohasem tartozott azok közé, »a kik meglegednek a játékkal«. Mindent *reflexióval* sápaszt el akkor. A hitben csak úgy kételkedik, mint a saját tehetségében. A bálban félreállva tépelődik: »Mi van ezeknek a vidáman mosolygó alakoknak belsejében. Várakozással, örömmel, önelégülten jöttek ide; megtalálták-e a mit kerestek, vagy a bál színháza képét adja tán az emberi élet nagy drámájának: a sejtésnek, reménynek, csalódásnak?« Ő maga is keresztül jmegegy félóra alatt egy ilyen szerelmi tragédián. Imhol *a dán vér* (férfiág) és *német vér* (nőág) nyomai ereiben: a Niels Lyhne és Faust nemzetéé. Jellemzőleg mutatják még e versek rokonságát a *sejtelmessel*, a komor mysticismussal, ha a temetői haláltáncot, az erdei éji vihart festi, melynek zúgásához bagolyhuhogás adja a kíséretet. De ő szereti ezt:

Igaz hazára lel szívem,
Ha a vihar körül veszi,
Mert belsejét egész-híven
Az orkán vissza tükrözi.

1850-ben Krisztiániában van, hol Heltberg kitűnő iskolájában, a »diákgyár«-ban Björnson társaságában pótolja tudománya hiányait. Néhány hó multán megbukik, sohasem lesz anyakönyvezett egyetemi hallgató, de később kitüntetik a »doctor

* Erre a »Weltflucht«-ra jellemző a »Kjaempehöjen« Blankájának mondása:

Hát kell-e szem, vagy kell-e fül s egyéb szerv,
Hogy lássuk, halljuk, értsük a világot?
Nem lát, vagy hall és ért a *lelki* érzék?
Figyelve kémlel s bizton észrevész az.
Szemem nem lát a rózsán egyebet, csak
Színes szirmát és levelét, de lelkem
Meglát egy lenge tündért kelyhe mélyén
Ki pajkosan búvik piros lakába;
És énekel mennybéli hatalomról
Ki a színpompa, illat alkotója. —
És csaknem hajlanék azt hinni balgán
Mit két szem *nem* látott, még talán szebb
Mint a való.

honoris causae» cízzel. Résztvesz a száműzött Harro Haring szabadsághős ünneplésében, a pünkösdi szünidőt pedig felhasználja második darabja »A bajnok sírja« (Húnhalom, *Kjaanpe-höjen*) megírására.*

Az önálló fellépés nem sikerült, megpróbálta hát a járt utakat: Oehlenschläger, Hertz Henrik nyomdokait. Az apróság majd szépen folyó jambusokban és trochaeusokban, majd kitűnően csilingelő rímes strófákban apotheosisa Észak zord erejének és Dél vonzó kellemének s a két ellentétes világ kölcsönös kiegészülést szomjazó vágyának, akárcsak Heine verse a pálmáról s a fenyőfáról.

Blanka, a sicíliai leány vándormadár vágyát így festi:

Szól atyám : »A tengeren	És beáll az esti csend;
Túl van, messze, egy vidék,	Vágyam röpköd, messze száll
Ott pezsg élet, a mi még	Ábrándomnak képiben
Nincs kövülve mereven.	Testet ölt egy téli táj.
Itt kihalt. A hajdan hős	<i>Itt</i> moh s romladék alatt
Ivadéka satnya mind;	Fojtó meleg, tikkadás . . .
A friss, bátor, őserős	<i>Ott</i> lavina-áradat
Bajnok képe onnan int.«	S újra bimbófakadás.

Ennek a világnak képviselője vetődik útjába : Gandolf királyfiban.

Ebben még küzd az ősi vadság annak megösmérése ellen, hogy a régi idő romba dől, s hogy a kereszténység felvétele kényszerűség :

Ragya verte korszakunkat; égi átok
Emészti észak nedveit gáládul;
Növényeinket elfonnyasztja mérge.
Megyek hazámba, menthetőket öni
Mik még romokba döntve nincsenek.«

Bármennyire is elbájolja Blanka a vérbosszúért lihegő hőst, még nem hallgat csábító szavára :

»S ha ezt a gyáva hitvallást — miként te
Vallásom hívod, — a ti földetekbe,
E szűz talajba ültetné kegyes kéz,
Bizton tudom, kisarjadznék belőle
Pompás virágsereg, s dúsan takarná
A puszta szirtet — — —

Ingerülten feleli Gandolf:

Hagyd békén szirteinknek pusztaságát
Míg minden össze nem dől —

* Újabban németül: H. I. sämmtl. Werke. Brandes, Elias és Schienther bevezetéseivel. Berlin, S. Fischer.

(Mintha csak Oehlenschläger *Hahón Jarl*-jának Odinját hallanók, a mint a hittérítő Olaf Trygvasonnak feleli:

Ficzkó, ne bántsd fenyőim sudarát!)

Hiába minden küszködése, végre is elfogja a meggyőződés, hogy a hadisten Thor pörölye, a híres Mjólnir ketté tört, s a szelid Baldur fényországa köszönt be.

Brandes kimutatta, hogy a kicsiség beleillik egészen Oehlenschläger romantikus eszmevilágába (»Tordenszkjold« »Wäringek«). Az alapgondolat s alaphangulat Észak és Dél összeházasodásának szüksége szép és történelmileg is igaz, bár mit mond a latin faj felfrissülésének szükségtelenségéről Enrico Panzacchi.* Némi emelkedést mutat a jellemzés és nyelv tekintetében. Legjobban sikerült Blanka alakja, a ki Ibsen nőgalleriájában azon nők mellé sorakozik, a kik a férfiben szerelmes odaadással csak a hőst, csak született urukat látják. Mi mást fognak bennök későbbi nőalakjai látni!

A kritika kedvezően fogadta a kis darabot. Három előadást is megért. Ha Ibsen csak a siker kényelmes módjára vágyakozik: ez megtévesztheti, s akkor nem munkált volna ki új pályákat. De az oly erős egyéniség, mint az övé, csak ideig-óráig viselheti idegen szellem nyűgét.

Annyit elért, hogy számba kezdték venni mint drámaíró, de se a kis honorárium se a hű Schulerud hópénze nem menti meg a koplalástól. »Ebédet nem ehetek« — írja barátja *Botten-Hansen* — s hogy tekintélyüket a házban el ne veszítsék, déltájt elmentek hazulról, s csak akkor tértek ismét vissza, a mikor a háziak már azt hihették, hogy megebédeltek. Aztán kávéztak kenyérrel, ez képviselte ebédjüket. Akkor majd naponta találkoztam velök, de mindig oly vígan voltak s különös takarékoságukat oly jól leplezték, hogy hosszú ideig sejtelmem sem volt róla,«

Schulerad bámuló ragaszkodása jó hatással van skepticizmusára, de mélyebb nyomot hagyott benne Abilgaard és Thrane Márkus socialista-mozgalma. Gyűléseiken résztvett, lapjukba dolgozott, s a mikor a két vezért elfogták, ő is alig kerülte, ki sorsukat.

1851-ben a Jung Deutschland-ot bámuló Botten Hansen-nal és Vinje-vel a »Mann« című kis hetilapot adja ki. Ellen-

* Levele d'Annunziohoz a »Nuova Anthologia« májusi számában.

zéki forradalmárok mindhárman: nem nézték mi ellen opponálnak, fődolog, hogy férfiasan opponáljanak. A politikai ellenzék azonban óriás visszaesést mutat 48 óta, s Ibsen csalódásának mérgét a sápkóros, stréber storthingmanek ellen a »Norma, vagy Egy politikus szerelme« című zenedrámában önti ki.

Másfél évi krisztániái időzése mégis forgalomba hozta a nevét. 1851-ben az új bergeni színház dramaturgjává szerződtetik, s egvszersmind vagy 1000 koronát kap külföldi tanulmányútra.

Krisztániában a dán színház szolid művészete, Kopenhágában *Høedt* realismusa, Drezdában *Davison* genialis szenvedélyessége nagy hatással vannak rá. Kezdte látni, hogy a mint az előadó művészet hadat üzen az idealistikus szavaló irány ellen, úgy a természethez való visszatérést írja zászlajára a drámaköltés is.

Bergeni évei (1852—1857.) nagyon jó hatással voltak rá. A 800 éves egykori Hansaváros vén, csúcsfedelű faházaival, fekete czölöpépítményeivel, ódon erősségeivel még egészen középkori hangulatot ébreszt, másrészt azonban lakosainak közmondásos elevensége s a modern fejlődés Norvégia második városává tette (ma 70.000 lakosa van). Környéke gyönyörű. Fjordok, tengeri-ujak, sziklaszigetek tömegében fekszik. Pompás vegetáció, tölgy-, jávor-, gesztenyefák, ibolya, nárcisz, gyöngyvirág dúsan tenyésznek itt az ész. szél. 60°-ánál, tőszomszédságában az örök hóval borított sziklafalaknak.

A középkori hangulat megvan az *Oestroti úrnő*-ben, az élet elevensége a *Solhaugi ünnepség*-ben, a természet üde lehe *Olaf Liljekrans*-ban; mindháromban pedig valami új: a színházi gyakorlat hatása. A hatás titkát, a tömegek gondolkozás-, érzésmódját, *egy-egy* darab megelevenedését, a mesteri technikát, Shakespeare, Holberg, Seribe s az ifjú Björnson műveit begyakorlás közben ösmeri meg és roppantul halad. Ez a praxis többet ér neki mint a Heibergből és Hettnerből megösmert theoria.

Hogy múzsjája most nép-nemzeti irányba tért, annak az említettem körülményeken kívül része van az általános felbuzdulásnak, a melyet a társadalomban Asbjörnson és Moe népköltési gyűjteményei keltettek. A hölgyek nemzeti szín szalagokat viseltek, lelkesedtek a »Saeterjentens söndag« (A havasi pásztorleány vasárnapja) hangjain, a Halling-daliak * hegedűjátékán s

A Hardangar-fjordtól a Krisztiania-fjord felé nyíló völgy; nevezetes különösen régi népviseletéről. A férfiak még mindig olyas uniformist hordanak, mint a Marlborough alatt Spanyolországban harczolt norvégok, a nők zsákalakú ruhát szép hímzésekkel.

ugró-tánczán. Ibsen ugyan csatlakozott a mozgalomhoz, de csakhamar belátta affektált voltát, bár a társadalommal satirice ellentétbe helyezkedni e korszakában, mikor örült az életnek, mikor szerelmes volt, nem bírt.

1853-ban előadják a *Szt. János éj* című apróságát (egy éjszakai mezbe öltöztetett »Szent Iván éji álom«), 1854-ben pedig az érettebb *Fron Ingegerd fil Oestrot*-ot.

Időben és térben közeledik a modern hazai tárgyakhoz. A Kr. e. római reszpublika, a kereszténység behozatalát megelőző vikingjárás rajza után a XVI. sz.-beli Norvégiát festi, a melynek száraz története maga csupa gyász. Az ország ekkor »üres sisak, pengétlen kard, fogótlan pajzs«. Sverre demokratikus alkotmánya (XIII. sz.) megfosztja az országot a vezető, tehetős nemesi rendtől. Nincs lovag, »s a hol nincs lovag, ott férfi sincs, a hol férfi nincs, ott asszony nép parancsol«. Ránehezedik a kizsartolt országra a dán iga, a norvég nemzet az elkorcsosodás szörnyű képét mutatja, s nem produkál egy lélekemelő jellemet sem.

Produkál Ibsen szelleme. Brandes, Jaeger, Dae kimutatták, hogy Inger asszony se volt jobb a koránál; haszonleső, gazdag, ravasz hölgy volt, a ki scrupulusok nélkül adja leányait dán nemeseknek. Ibsennél ellenben a szabadságtörekvés hivatott vezérévé és áldozatává lesz a nagyasszony.

15 éves koránál az utolsó lovag, a dánok által legyilkolt Knut Alfson sírjánál megesküszik, hogy helyreállítja hazája szabadságát, s ettől fogva a nép tőle vár mindent. Ő is hisz hivatásában, de idő múlik s tenni nem mer. Régi botlás köti kezét, melyet akkor követett el, a mikor mert más is lenni, mint honleány; »asszony, csak asszony«. Sten Sture grófnak egy törvénytelen fiút szül, a kit a svédek hatalmukban tartanak, s hogy rajongóan szeretett fiának baja ne essék, hogy »időt nyerjen«, férjhez megy egy dán marsallhoz, leányait dánoknak veti feleségül, s türi a nép pasquill-jait. De fordulni látszik a koczka. Az ország egy részében nyílt lázadást szít a fiatal Sture (J. asszony azt hiszi, hogy ez Sture törvényes fia, pedig az ő magzata), s Inger is enged jobbjai harczai kedvének. Ekkor látogatóba jő a dán Niels Lykke színleg, hogy vele szövetezzék, valójában pedig, hogy nyílt lázadásra bírja, s a felforgató Sturét, a kiről azt hiszi, hogy a kastélyban rejtőzik, kézrekerítse s ekkép a király kegyeit kinyerje. J. esküdt ellensége Lykke-nek, azóta, hogy leányát Luciát megejtette s a halálba kergette. A bosszú percét látja elérkezni, tudja, hogy a szoknyavadász bele fog bolondulni ifjabb leányába, Elinebe, s mily jó lesz a kérés ekként gyalázattal kiverni.

A két erős ellenfél merészségének és ravaszságának idegfeszítő tornája játszódik le szemünk előtt; a cselekményt nemcsak a szereplők egyénisége, hanem folytonos félreértések, helyzetkomplikációk gabalyítják s a mérközés, mely a komoly hang mellett is csaknem vígjátéki bonyodalom hatását teszi, — úgy röpíti a vetélő-hajócskát ide s oda Ibsen keze — mélyen tragikus momentumban fejeződik be. Egyik fél se győz: Niels és Eline tántoríthatlanul egymásba szeretnek, de Inger asszony még nagyobb vereséget szenved: várja fiát, a kit a svédek vissza akarnak hozzá küldeni, hogy engedékenységre bírják, s felvillan benne a gondolat, hogy királyivá téteti. Csakugyan megérkezik a kastélyba egy ifjú, de ezt Inger a felforgató Dalejunker-nek, Sture gróf törvényes fiának tartja, s nehogy »királyanyai« álmaikat meghiúsítsa, meggyilkoltatja. Csak e véres tett után, hallucinációinak egy világos percében látja, mit művelt: saját fiát ölette meg; ez volt a Dalejunker, a kit az elhalt törvényes Stureval való hasonlatosságánál fogva a trónkövetelő szerepébe beugrattak.

A sajátságok, a melyek ebben az Oedipus-hangulatú tragédiában szembeötlenek, nagyrészt maradandóan jellemelik Ibsent további fejlődése folyamán is. Elénk tár egy rövid időközre szorított cselekményt, a mely nem a hivatalos aesthetika szerint füll el-farkkal ellátott kerek egész; úgyszólván csak a katasztrófa, a melynek előzményei nemcsak előttünk fejlenek ki lassankint, hanem a szereplők is tudatlan sötétségben vannak úgy az előzmények, mint egymás felől is. Majd a modern drámáknál fogjuk kifejteni, mi az előnye, mi a hátránya ennek az inductiv eljárásnak, mi a hatása ennek a beállításnak, mert ezen a kérdésen fordul meg a jogosultsága.

A darab alapeszméje is olyan, a mely más és más nuanceokban minduntalan rythmikusan visszatér. Ez: a kiváló embernek hivatását semmi áron nem szabad cserben hagynia, de viszont a hivatása mellett való állhatatos kitartás keserű lemondással, érzelmi világa nagy kárával, sokszor dicső bukással jár. Ez a majdnem theologiai hit nyilvánul meg nemcsak a drámákban (»Catilina, Trónkeresők, Brand, Peer Gynt, Császár és Galileus, A nép ellensége, Rosmersholm, Solness építómester, John Gabriel Borkman, Mire feltámadunk.« stb.) nemcsak költeményeiben, hanem önszemélyére nézve abban a felségfolyamodványban is, a melyet 1866-ban Károly királyhoz intézett: » . . . éltem műve, a melyben megingathatlanul hiszek, s a melyről tudom, hogy az, úristen tette vállaimra.« Itt is ez a konfliktus: a nagyasszonyt hazaszeretete, s a nép hite a szabadságtörekvések harczosává avatják, holott erősebb benne a szerető szűz, majd a gyermekföltő anya, s a nagyravágyó és bosszúálló nő érzése, a mely-

nek felülkerekedése elveszteti vele évtizedes higgadtságát s ragadja a katasztrófa csapdájába.

Egy nagy büszke psyche küszködései, annak a skálája, mint ébred a tétovázó lélek energiája, mint veti a hálót ellenfelének, mint szédül le győzelmi triumfusáról, a mikor látja, hogy önmaga esett bele, mint törik meg úgy nagy hivatása, mint egyéni boldogsága romján: nagyon közel hozzák hozzánk, az idegen földet, idegen kort. Vagy mily ügyességét mutatja a jellemzésnek Elne és Nils alakja. Mily szép és érdekes, hogy lesz az ábrándos, hazájáért búsuló, a daczosságig önálló és büszke leányból, a ki gyűlöli Nils Lykket, mert a hamelni patkányfogó módjára csábítja az asszonyokat, ép e Nils Lykke alázatos odaadó kedvese; vagy hogy lesz Nilsből, a nagyravágyó, fondor diplomatából, az asszonyész kéjszomjas elcsavarítójából igaz érzésű, bűnbánó szerelmes, a ki azt hirdeti: »Az asszony a leghatalmasabb a földön; az ő kezétől függ, hogy a férfit úgy vezesse, a hogy isten akarja.«

A komor milieu festés, a stylus is mutatja az egyéniség fejlődését. Ez utóbbi néhol Goethe Götz-ére, stychomithiában Shakespeare emlékeztet, néhol még bőbeszédű, de már kezdődik az a praecisitás, szavakkal való bujósdi-játszás, a mely epigrammai rövidséggé tömörülván, Ibsen erejének egyik főjelessége.

Ibsennek, mint a Trónkeresők scaldjának »szemérmes a lelke«, életírói is csak discret czélzásokat ejtenek, de ezekből meglehetősen bizonyossággal feltehető, hogy a következő darab a »Solhaugi ünnepség« (*Gildet paa Solhong.*) személyes élmények erős hatása alatt keletkezett.

Látunk egy fiatal szenvedélyes nőt (Margit), a kit a dalosajkú ifjú (Gudmund) még leánykorában megszeretett, egy szerencsétlen házasság dermesztő légkörében. A férj (Bengt) azt hiszi, hogy Margit nagyon boldog, hisz »öt komorna úrnője, pompásan nyergelt paripa várja, a mikor akarja; röviden mondva, megvan minden, a mit egy erkölcsös asszony kívánhat«. De a házas boldogsághoz több is kell s Margit együgyű férjének még látását sem szenvedheti:

Mi jó, hogy elment. Ha itt van vélem,
Eremben aludni érzem a vérem ;
Érzem, hogy szívem fagy elborítja,
Vagy vaskarom lelkem összeszorítja.
Ő az uram lett: én hitvese lettem,
Óh meddig teng el eleven testem?
Félszázadig? Vagy túl e határon?
S életem éve: csak huszonhárom.

Csak emlékeiben él, mert viszonszerette Gudmundot, de a mikor meghallja, hogy ez megjött házassági napjának harmadik évfordulójára, azt hiszi; hogy csak gyönyörködni akar fájdalmában. Ezért először meszterileg palástolja előtte érzelmeit; hogy érvel a mellett, a mit maga sem hisz, hogy boldognak kell lennie! Csak akkor veti le az álarczot, a mikor megtudja, hogy egy »vogelfrei« ember áll előtte: kegyvesztett lett a királyi udvarban, mert véletlen tanúja volt annak, hogy a király jegyese a kancellárt csábította, s vele akarta megmérgeztetni a királyt. Gudmund elbeszélése mély hatást tesz Margitra: »Igen, ezek az idegen országbeli nők, mindig hallottam, nem oly lágyszívűek, mint mi, nem félnék a gondolatot tetté tenni.« Megfogamzik benne a gondolat, hogy Gudmunddal elteszi láb alól a férjét, de csakhamar keserű valóra ébred: Gudmund bilincseit levetvén, nővérét, a tiszta gyermek Signét szereli, s mindketten áldásukat kérik. Szerencsétlenségében még végzetesebben éri férje toladó utált szerelmeskedése, s becsípett henczegése. Margit ekkor beleszóppenti poharába a Gudmundtól elcsalt mérget (a melyet a király jegyese szánt a királynak). A büntett tehát részéről teljes, de harci riadó zavarja meg Bengtet, hogy kiigya. Tudniillik Knut Gaesling, Signe visszautasított kérője, megtámadja a házat, a részeg Bengt vakon kirohan s elesik. Gaesling kibékül, Gudmund kegyelmet kap, elveheti Signét, Margit klastromba vonul, lemondván.

A rendkívül ügyes, tömör szerkezetű, végtelenül poetikus darab tragédiának indul, de kedvezően végződik. A költő még képzelt alakjait sem hagyja vigasztalanul szenvedni, mert maga a teljes boldogság állapotában volt, a mikor e sorokat írja magáról:

Írtam színekkel ékesen
Pazar költői képet:
Áhítatos két barna szem
Reám mosolygva égett.

(Tudvalévő, hogy ezt a két barna szemet *Thoresen* Zsuzsanna, egy prépost és Th. Magdolna írónő leánya s 1858. június 18-tól Ibsen felesége, vallotta magáénak.) Nem célunk foglalkozni azzal a meddő vitával, a melylyel az akkori kritikusok a kitűnő sikert ért darabot Hertz »Sven Drying Hus«-ának színtelen utánzásává akarták bélyegezni: Ibsen előszavában,* Brandes, Vasenius, Daë, Jaeger könyveiben megvan rá a válasz. Érdekesebb látnunk, hogy e darabban már kiválólag modern tárgy: egy érdekházasság borzalmas volta van nagy erővel bemutatva, bár a megoldás még határozottan megalkuvó konvenczióális.

* »Minden darabom természetes és szükségszerű terméke életem folyásának bizonyos adott ponton. Belülről kifelé támadott s nem valami külső indíték, külső hatás folytán.«

A régi népi hősköltemények formáját alkalmazza; J. ekkor ismerkedett meg Landstads népköltési gyűjteményével s egy, értekezésben a napdalokat, mint a lírai dráma kimeríthetetlen kincseshányóját tünteti fel.

Ugyancsak az érdekházasság ellen harcol *Olaf Liljekrans*, de nem a megtörtént házasság előidézte boldogtalanság tragikus argumentumával, hanem egy felbomló jegyesség derültebb történetével.

A tönk szélén álló Kirsten asszony és a nemesi összeköttetésre vágyó, gazdag Arne megegyeznek, hogy gyermekeiket: Olafot és Ingeborgot összeházasítják. Olaf azonban egy lakatlan völgyben megismerkedett a vándorénekes Thorgjerd bájos gyermekével, Alfhilddal, a ki úgyszólván megigézi, úgy hogy hallani se akar Ingeborgról, a ki viszont ugyan csak ellene van a házasságnak, mert — bár büszkeségében tusakodik ez ellen — apródjukat Hemminget szereti. Alfhild Olafot követi az emberek közé (a hegyi völgyet, a hol felnőtt, lakatlanná tette a fekete halál), a hol csak gúny és gyalázat vár reá a mennyasszonyi koszorú helyett, mert a szülők kierőszakolják Olaf és Ingeborg nászát s Olaf is gyenge ellentállni. A kétségbeesett leány fáklját vet a nászházba s szökik hegyei közé; odaszökik Ingeborg is Hemminggel és Olaf is. Kirstin asszony üzöbe veszi őket, Alfhildot kézrekeríti, s mint boszorkányt s gyűjtogatót le akarja taszítani egy szikláról, ha nem jelentkezik egy fedhetlen férfi, a ki ártatlanságát kijelenti, s hajlandó nőül venni.« A válságos perczen előáll Olaf s anyja végre beleegyezik a házasságba megtudván, hogy a gazdag völgy Alfhild. Ingeborg és Hemming fait accompli-já ellen szintén nem küzd Arne.

Ez a száraz mese, bájos, romantikus mezéből kihántva. Érzik rajta a költő szinte pogány gyönyöre a fenséges természetben: Jostedal-vidék grandiosus milieu-jé. A mint ugyanis Olaf-nak előképe a népmondai Olaf (1. Herdernél; Goethe »Erikönig«-jének is előképe), úgy Alfhildé az úgynevezett Jostedalrypa mondai alakja: »a Joste-völgy hótyukja«, egy gyermekleány, a ki a völgyben nevedett ártatlanul, egyedül, mert körülötte az embereket elragadta a pestis. A Jostedal (Norvégia nyugati részében a Sogne- és Nordfjordok közt) 2000—2500méteres fekete hegyóriások, kék gleccserek végtelen fehér firmezők, tengersizemek közé van ékelve, mint egy zöldelő sziget egy jégpalota belsejébe. Jöttunteim-nek, az óriások hazájának hívják e hegyvidéket, a mely régebben a bergeniek, ma már az egész világ turistáinak kedves kiránduló helye s valóban ritkítja párját még a természeti szépségekben oly dús Norvégiában is. A végtelen csend,

a mely más országbelire oly megdöbbenőleg hat, itt, ha lehetne mondani, még végtelenebb s megfoghatóvá teszi a népi s ibseni képzelet álmát: egy itt teljes ártatlanságban, hyperidealismusban felnőtt leányról, a kire rászakadt álmvilága romja, mihelyt megismerkedik a reális étellel, az emberekkel. Ennek a pillanatnak a rajza mélyen megindító. Alfhild egy temetést lát s naivul kérdi:

Piros rózsák ágya, mondd Olafom hol van?

S a liljomlepedő, melyen nyugszik holtan.

Olaf: Nincs liljomlepedő s piros rózsák ágya,
Van forgács s koporsó sötét deszkaszála;
Mert ezen és szalmán nyugoszsza az álmát.

Alfhild: Forgácson és szalmán?

Olaf: Igen ez a sorsunk.

Így megy a kiábrándulás tovább; tündérkíséret helyett csak a megtört hozzátartozók, égi gyöngyeső helyett csak keserű, sós könyvek, égi hon helyett nyirkos göröngy. Alfhild a minden csalódott idealista ajkára illő felkiáltásban tör ki:

— Hisz nem így volt mindez az atyám dalában!

A végtelen (»grundlos«-nak mondja Lorm) optimismust a végtelen pessimismus követi, mikor az emberi kicsinyesség, gonoszság, érdekhajszja nagyon is emberi, nagyon gyakori fenomenonjaival megismerkedik.

Azt hittem az élet csupa fény,
Pedig minden csak költemény,
Csak délibáb és nem igaz,
Mi után kapunk, eltűnik az,
Mire ránézünk, kezd fakó lenni,
Vizsgapillantást nem tart ki semmi.

Ez a keserűség nemcsak Alfhildé: a való megismerésének súlya alatt vergődő Ibsené is. A romantika feloszlóban van benne, mert lelke tartalmának nem kielégítő megjelenési formája már; új pályák felé terelődik ellenállhatlanul, bár az idealismus és realismus kinos harczároi még nem egy mélabúsan rezgő dalt fog énekelni (Brand, Peer Gynt, Császár és Galieus, költemények), s epilógusában a »Mire feltámadunk«-ban is fájó sóvárgással vágyja vissza életének ezt a tiszta phasisát.

A bergeni évek a szélcsend, a tisztulás, az idyll évei. A mint Bergent az előtte elterülő sziklaszigetek megóvják a tenger vad háborgásaitól, azonkép a békés, vidám város, a pillanat-

nyílag biztosított lét a »Catilina« szerzőjének forrongó energiáját is lecsillapítja. Nem termett tartósan békére, ez az idő csak átmenet, de nagyon jelentős fejlődésében. S azután maradandó emlékei vannak, a melyek más oldalról mutatják Ibsent, mint a »Kísértetek«-ről ítélő és elítélő publikum ismeri. Elhamarkodott generalizálás alapján rendesen téves felfogással találkozunk leikéről, mint hazájáról: kietlennek, félelmetesnek s antipathikusnak tartjuk mind a kettőt; feledjük, hogy a félévig éjbe hanyatlott, ködös, havas fjordházában sokhelyt, magas éjszakai, télidőn is fényes-meleg milánói éghajlattal, csodásán pompás flórával találkozunk s hogy a zord, szívtelen ész-embernek látszó Ibsenben is mily derűs, hőén érző, végtelenül finom és színes lélek lakik.

Dr. Wildner Ödön.

NÉPKÖNYVTÁRAK.

Emlékeztek-e még a szárazmalomra? Zsindelyes kerek te-tejére, a doromboló *garatra*, a garatot-követ mozgató orsóra, az orsóba kapaszkodó hatalmas kerékre s a kerék száz meg száz fogára?

Ki emlékszik még a magyar népelet eme praehistorikus intézményére, mely olyan régi, hogy már szinte csupán híréből ismerjük. Csak az utóbbi húsz esztendő alatt, hogy eltűnhetett az Alföldről, a hol olyan mindennapi volt; máig alig egykettőt felejtett itt az idő a világ országútjától félre eső tájakon. Ha látom a rozoga alkotmányt, a kit Tóth Antal piarista professor a szegedi tanyák tengernyi mélyéből számomra kikapart, felébred a lelkemben a régi képe, a mikoron a hozzá való staffage : az árnyékában pihenő nép még színt és életet adott neki. Mivelhogy a malom nem csupán arra szolgált, hogy gabonát őrölgjön, hanem gyülekező helye, forumja volt a magyar falu közéletének. A hatalmas malomkeréknek támaszkodva ott érlelődött, ott nyilatkozott meg az úgynevezett köztudat. És főleg emez eltűnt világ kedvéért idézem az egészet az olvasó elé, a mikor népkönyvtárákról elmélkedem.

Ottan ül estende a földnek hajló malomkeréken a falu színe: a csizmadia, újság a kezében, mellette a vendéglátó molnár áhítatos arczzal lesi ha beszél, ha olvas, odább pedig a szűfiszabó, a kerékgyártó meg Szróli az aprószeres, ki a társaságban a szkeptikust adja, előttük a kisbíró az állat botjára támasztván reprezentálja a hatóságot. Beszéd tárgya, miután a rossz szomszéd-ságot már fogytig szapulták, legfőképp a világpolitika, mert a malomalatti elmélkedők abban leginkább otthon érzik magukat.

Napi munka után, ha közeleg a szürkület, lassanként össze-verődik a társaság, sőt hallgatóság is szép számmal gyűl és beszél mint rendesen, a csizmadia; s ha kifogy a mondani valójából, olvasásba fog; olvas pediglen mindent, a mi keze ügyébe esik, bibliát, álmoskönyvet, vezérczikket, harctéri tudósítást

népe meg áhítattal hallgat mindent s elhisz neki mindent, a mi nyomtatva van. Szent Isten, mi volt ezeknek az újság, könyv, a mig ritka volt.

Hová lett mindez mai napig, eltűnt a földszínéről a malom is meg az árnyékában siestáló, társaság is ; nem maradt ránk az egészből egyéb, mint az a kicsinylést rejtő mondás, hogy »malom alatti politika«. — A falu népe meg kivedlett egy negyed század alatt a naiv hitből s nem várja a politikai mesemondókat. A száraz malmot pedig odahagyta és bevonult a csinos olvasó körbe, a hol igen gyakran szép sor könyv is van; olvasni ugyan édeskeveset olvas, hanem pipa szó mellett társalkodik, gyülekezik és »szervezkedik«.

Az olvasókör szakasztott olyan tanyája a népnek, a milyen az urak számára a kaszinó, sőt tán valamivel komolyabb. Széchenyi István valaha azt álmodta, hogy a magyar társadalom közérzete e hajlékban fog öntudatra ébredni, mind e mai napig azonban egyéb mint a kártyajáték alig van, a mi e közérzetet táplálná. A földműves nép olvasóköreiben a kártyázás csak elvétve ha előfordul; az egyedüli szórakozás, a melynek főleg idősebb látogatói áldoznak — a legártatlanabb társalgás, a melyen nagy néha osztályérdekek gondolata is keresztültör. Az ő tanyázásuk Széchenyi ideáljának hasonlíthatatlanul inkább megfelel, mint az urak kaszinója, a pipafüst egy kissé vastag ugyan, hanem a társalgás annál szelídebb. Olvasni azonban sem itt sem ott nem olvas senki fia, hacsak olvasás számba nem megy az, hogy egy-egy unalomtól üzött alak be-betéved néha az olvasóba és az újságok mindennapiságában keres szórakozást.

Igazi olvasó, a ki könyvekből lelki táplálékot merítsen, olyat a mely gondolkodásra, esetleg tette serkentse, olyan olvasó a Duna-Tisza táján mai nap még csak elvétve ha akad. Hogy mért is nem olvas a magyar, mikor könyv már volna elég s azt megszerezni sem esnék nehezére? A ki a nép megfelelő rétegeivel sokat érintkezik s megfigyeléseit számon veszi, itt is arra a tapasztalatra jöhet, a melyre más élet-jelenségek tanítják, hogy t. i. a magyar népnek nem igen van meg a hajlandósága olvasmányba elmélyedni, de meg a lelki kényszer sem igen hajtja rá. Lehetne eme tartózkodást, mondjuk passivitást ethnographiai és életrendi okokkal magyarázni, tán igazolni is, de annyi való, hogy szemlélni, elmélkedni, problémákba elmélyedni nem kenyerere a magyarnak. A kik temperamentumát jellemzik, maguk meglegedetten szokták emlegetni a magyarnak búbánatos ter-

mészetét, melynek igaz kifejezője az, hogy »sírva vigad«; s ezt míveli már háromszáz év óta. És ha még mindig nem tesz egyebet, mint csupán sírva vigad, akár volt aratás, akár se, no ez nem nagyon vigasztaló.

Nem volna-e kívánatos, hogy a magyar népszellemet olyasmivel tápláljuk, a mi e zsidbasztó hangulatár helyett életkedvet s tette kész komolyságot fakasztana a nép lelkében? Ezt a csudát ha valamikép valóra akarnók varázsolni, ezer példa mutatja, hogy — nemes tartalmú olvasmányok, könyvtárak kultuszával bizonyára elérhetjük azt.

A népkönyvtárak tulajdonképeni hazája az amerikai Egyesült államok, ott is főleg egy-kettő. Massachussets és Rhode Island az eldorádója. Itt alig van község, a melynek ezreket meghaladó kötetszámmal népkönyvtára ne volna. E népkönyvtárak történetében nem csekélyebb ember a patriarcha, mint Franklin Benjámín, a ki önéletrajzában ránk hagyta, hogy miképen szerezte rendes kocsmája törzsvendégei segítségével az első nyilvános könyvtárat; kiki elhozta a maga könyvét a kocsmába s oda áldozta a köznek s ott a borozó asztalnál hamar megállapodtak egy olvasási szabályzatban, ez képezte aztán a Franklin *subscriptions library*-jának az alapját. Eme kocsmában született szervezetből mihamar előkelő municipalis institutioja lett Philadelphíának, mely mint igazi népkönyvtár ma 175 esztendő. Példájára még az időtájt nagy számmal alakultak Massachussetsben a nyilvános könyvtárak, tán mindannyiját a nép olvasó vágya hozta világra. A jelenleg virágzó könyvtárak között csak az óriásiak, t. i. az amerikai dimenziókkal dolgozó nagy intézetek olyanok, hogy egy-egy bőkezű polgárnak köszönik létüket, a javuk része azonban igazi municipalis áldozatkézség gyümölcse.

Amerikában, Angliában s valamennyi germánok lakta országban mai nap már igen elterjedt institutio a népkönyvtár, s mindenütt a népélet formái szerint szervezkedik az.

Angol földön főleg az jellemzi, hogy minden rendű igényt igyekszik kielégíteni, különböző tudományágak és a szépirodalom temérdek skálája képviselve van benne, minden szörszálhasogató és fontoskodó cenzura elkerülésével. Az amerikaiaknak különös dicsérete az, hogy ott, a hol megfelelő munkáselemre lehet számítani, a technikai szakkönyvek temérdek gazdagsága várja az olvasót. Sőt többet is művel a népkönyvtár: sorra küldi könyvtárának szakonként szerkesztett katalógusát az egyes ipar-

telepekre, gyárakba, hogy az alkalmazottak, munkások az őket közel érintő szakirodalom újabb jelenségei felől tájékozódjanak. A skandináv népkönyvtáraknak nagy átkuk, hogy pietistikus értekezésekkel s postillákkal vannak elárasztva, s inkább a vasárnapi áhítat kiegészítőjéül, mint a laikus bölcsesség hajlékául szolgálnak. A német népkönyvtárak meg a milyen gazdagok jó szakmunkákban, olyan szegények a népnek szolgáló tudományos irodalomban; de a mi a legfőbb gyengéjük az, hogy szűkkeblűek és rátartóak a hírlapokkal szemben.

A hírlapszoba az angol népkönyvtárak egyik főbüszkesége, s ez nagy messzilátással van így megalkotva. T. i. az angol nyilvános könyvtárak szervezői már jó kezdetben látták, hogy intézetők akárhány ezer kötettel büszkélkedjék is, az magában véve nem igen fogja csábítani a nagy tömeget arra, hogy falai között állandó szórakozást, tanulságot keressen. Azonban, ha hírlapszobát is csatol hozzája, azaz olyan helyiséget, a melyben az egyszerű embert kellő kényelem és minden nagy napilap legfrisebb száma, egy nagy sor szépirodalmi és tudományos review várja, akkor szívesen betér oda az arra járó egy félórára, ha még olyan drága az ideje, mert az angol ember korra, nemre való tekintet nélkül bolondul *a fiction* és a *sport* közleményekben bővelkedő napilapok után.

Szóval a kényelmes és lakályos hírlapszobának megfelelő gyűjteménnyel az a hivatása, hogy csalétekül szolgáljon a könyvtár komolyabb olvasmányainak megszívlelésére; és Angolországban ez eljárás rejtettebb szándékával fényesen bevált, mivel a népkönyvtárak fogyasztó közönsége javarészt a hírlapszobából verbuválódik még mindig. Igaz, hogy a hírlapszobától a könyvtár asztaláig nagy út ama tömegnek, a mely a legköznapibb olvasmányból táplálkozik; de van egy különös angol intézmény, mely ezt a csaknem lehetetlen utat áthidalja, s ez a »*National home reading Society*« szervezete, mely ma egész Angolországot áthatja, s melynek hivatása minden rendű embert községről községre járva az olvasás gyakorlatára az erkölcsi kényszer minden módjával rászoktatni.

Természetesen az adminisztrációban nyilatkozó nagy liberalitás is nagy mértékben fokozza a könyvfogyasztást és a liberalitás nemcsak az olvasótermekben való használatot, hanem a házhoz való kölcsönadási is megkönnyíti. Kivált Amerikában ez mai nap annyira egyszerűsítve van, hogy egy-két polgárnak névazonosságot igazoló tanúsága mellett bárki házhoz kapja a ki-

vánt könyveket — ingyen. A könyvtárhatóság eme nagylelkű bizodalma ébrentartja az olvasóközönségben a lelkiismeretet és a szabadjára bízott könyvekkel még a legutolsó is kíméletesen bánik. A hatóság részéről való bizalom és az olvasók millióinak megfelelő becsületérzése e sajátos kölcsönhatásában igazán rendkívüli erkölcsi erőket fakasztott életre. A ki municipális erkölcsökről valaha elmélkedett, sejtheti, hogy a községi élet kölcsönösségében minő erők lappanganak: a népkönyvtárak ez angol szervezete e szunnyadó erőket igen nemes formában hozta mozgásba. Sapienti stb.

Száz szónak is egy a vége. Amerikában és Angliában ezer és egy okból az életnek természetes követelménye a közkönyvtár, a melyet ezer meg ezer ember élvez s eljár oda olvasni köznapi szükségből, mint a hogy a magyar faluban eljár mindenki a „jó kút”-ra vízért. És a hol az emberek olvasni vágytak, ott megszületett az intézmény is, mely e vágyat kielégíteni igyekszik; a hol pedig erre nem is vártak, mivelhogy ignoti nulla cupido, megteremtették a könyvtárat és akkor lassan-lassan megszületett az olvasó közönség is.

Magyarország népében az olvasás vágya még nem igen jelentkezett. Könyvtárak ügyében fáradozó tudósaink is nem annyira az olvasni vágyó nép érdekében szónokolnak, mint inkább maguknak a könyvtáraknak gyarapodása érdekében. Tudok egy jellemző esetet, mely ezt kézzelfoghatólag igazolja :

Néhány esztendeje — 1894 karácsonyja táján — nagy ülést tartottak az augurok múzeumok és könyvtárak ügyében, a jó Isten tudja már hányadikat tartották s azóta is hányat tartottak. Amaz emlékezetes ülésen arról tanakodtak, hogy mikép lehetne ama sok könyvfélét, a ki régi kúriák padlásain és pinczéiben hever, valahogy megmenteni, azaz hogy katonasorba állítván ezreit — élő könyvtárrá varázsolni.

Egynémelyik a vitéz elődöket hívta tanúságul, hogy ő már hány meg hány könyvtárt mentett meg a pusztulástól; más hazafiak meg más istenek árnyait idézték s mindnyája azt a megérdemelt hitet ébresztette a hallgatóság soraiban, hogy biz ez urak Magyarországnak sok könyvtárat mentettek és teremtettek meg.

Egy tamáskodó a hallgatóság köréből azt a kérdést találta oda vetni, hogy mit is műveljünk már most ezzel a sok kincs-

csel, mikor Magyarországon senki könyvet nem olvas, de gúnyolódásnak tetsző szavát enyhíteni akarván hozzátette, hogy tán nem ártana a nagyközönséget a már szervezett és gazdagon berendezett nagy könyvtárakba beédesgetni és könyvolvasásra szoktatni. Mintha fájt volna a szó az auguroknak, olyan némán fogadták azt; egyik-másik valóban attól félt, hogy az újító oda akarja dobni a drága kincseket prédául a tömegnek.

Körülbelül ilyen felfogás dominált annak idején a múzeumok és könyvtárak oszlopai között; de van okunk hinni, hogy mai nap ott is tágult a horizont. Habár még Fraknóiék alatt is főleg jelentést tesznek, felügyelnek, átírnak és érintkezésbe lépnek, vagy mint egy igen öblös szóval mondani szokás: *szerveznek*. Igen, szerveznek, sokat is talán jól is szerveznek, de olvasni még mindig nem olvas a magyar nép. Csak még egy lépést kellene tenni, t. i. módot adni ama sok rátermett papnak, tanítónak, hogy *szánja rá magát a* nemes munkára és kapassa rá a környezetét jó könyvek élvezésére.

Egyébiránt mintha derengne; néhány hónapja t. i. miniszteri rendelet ment világgá, mely a népkönyvtárakat a népiskolai adminisztráció segítségével próbálja megvalósítani. E forma kezdetnek talán leginkább megfelelne, mivel a tanító az iskolaköteles ifjúságon kívül a serdültekre és felnőttekre is kiterjesztheti ez irányú gondját. Természetes, hogy ilyenmű hivatásra speciális hajlamok s megfelelő képzettség kívánatos s a rá való embereket nem annyira az iskola, mint inkább az első apostolok példaadása fogja nevelni.

A tanítómestert hány meg hány mesterségre ráfogjuk, valóban elég ok van rá, hogy ezt is ellássa; tulajdonképen élete fáradozásának ez volna a legméltóbb betetőzése. Nemes ambíciójú ember ilyen hivatásban igazán csudákat művelhetne, ha arról van szó, hogy egy község népével megkedveltesse a jó könyveket. Az útja valóban nem lehetetlen: egynéhány jobb munkát, mint Salamon Ferencz »Török hódoltság«-át, Gyulai Pál »Régi udvarház«-át, Jókai egy-egy régiebb novelláját, Mikszáth »Palóczai«-t, szóval kezdetben a legvonzóbbakat... kezébe veszi a tanító, egy kicsit készül is rá, maga köré gyűjti népe legelőjét s olvasni kezd. Ballépés volna úgynevezett könnyebb munkákkal próbát tenni, sőt mentől magvasabb olvasmányt vesz elő, s olvas fenhangon a tartalomnak megfelelő előadással, annál jobb. Olvasás közben egyik-másik hallgatójának szavát veszi,

bátorítás kedvéért maga is elhullat egy-egy megjegyzést. A szó
aztán követi a szót, a vita megered s megszületik az érdeklődés.
Hiszem istenem, hogy egy évre rá ott a falu apraja-nagyja a
tanító körül és feltámad az én elhantolt népem, a kit elparen-
táltam szárazmalmostul együtt.....

..... Tanítók, papok, itt
babér viríthatna számunkra, és higyjétek el nekem, a babér még
mindig szebb, mint a fizetésjavítás; a babér, higyjétek el tanító-
társaim, manapság még jövedelmezőbb is, mint a fizetésjavítás.

Guttenberg Pál.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

Községi közigazgatási tanfolyamok.

Az általános közigazgatási reform hosszas készülődése közigazgatásunk mai helyzetének egyáltalában nem vált javára. Ennek az általános reformnak a szele, mely már évtizednél több ideje érezhető a levegőben, jóformán ugyanennyi idő óta útját állottá minden olyan részleges reformnak, mely közigazgatásunknak legalább egyes kézzelfogható fogyatkozásain ideiglen is segíthetett volna. Mindenki a megváltó reform eljövételében bizakodott s tőle várta az egyetemes javulást. Miért törődjünk részletek javításával, miért toldozzuk-foldozzuk azt a rozoga gépezetet, mely maholnap úgyis egészen ujjal fog kicserélődni? Ez volt az általános vélekedés s egyúttal oka annak, hogy gyógyíthatlan maradtak olyan fogyatkozások is, melyek talán eddig is sikerrel lettek volna orvosolhatók.

A községi közigazgatási tanfolyamokról szóló törvényjavaslatnak, melyet néhány hét előtt nyújtott be a belügyminister, mindenestre megvan az az érdeme, hogy szakít ezzel a felfogással. Célja ennek a javaslatnak: községi jegyzőink iskolai készütségének és szakképzettségének fokozása; eszközei erre a célra: az eddigi iskolai alapminősítésnek 6 osztályról 8-ra való felemelése és községi közigazgatási tanfolyamok felállítása.

Tudjuk, hogy a községi jegyző a közigazgatási szervezetben rendszerint a legalsó fokú valamenyire intelligens közege. A jegyző tehát rendesen az utolsó, a kinek erejére és munkájára a közigazgatás gépezetében számítani lehet. Igen természetes, hogy így a jegyzőre nehezedik az állami és törvényhatósági rendeletek végrehajtásának javarésze. Ő már semmit sem továbbíthat lefelé, mert ő áll legalul; az ő hivatala a végrehajtásra váró rendeleteknek végső állomása. E mellett a község belső életében is nevezetes szerep jut neki. Ő a legtöbb nyomatékmal bíró tagja az előljárásnak s egyúttal hivatásos tanácsadója, útmutatója a község egyszerű népének. Ha jól használja fel helyzetét, bizonyára igen sokat tehet az egészséges haladás előmozdítására és annak a kicsinyes szűkkeblűségnek és közönyösségnek enyhítésére, melylyel községeink igazgatásában olyan gyakran találkozunk.

Arányban áll-e ezzel a szereppel, mely egyképen fontos igazgatási és társadalmi szempontból, mai jegyzőink szellemi színvonala és erkölcsi nyomatéka? — olyan kérdés, melyre szinte felesleges felelnünk. A kivételek, — kik vidékenként igen sűrűn is lehetnek, természetesen annál méltóbbak a tiszteletre. A baj okai többfélék; részletezésük elvezetne a tárgytól. Ezúttal csak egyet emelünk ki közü-

lök: a minősítés fogyatékoságát, mint amely most legjobban érdekel minket.

Minősítési törvényünk (1883: I. t.-cz.) a jegyzői vizsgálatra bocsátás feltételéül hat középiskolai osztály (ideértve a polgári iskola 6 osztályát is) elvégzését szabta meg. Ilyen alacsony kívánalmakat támasztott iskolai képzés dolgában a községi igazgatásunk élén álló s olyan sok oldalról felhasznált jegyzőkkel szemben ugyanaz a törvény, amely pl. a postai, börtönügyi, zálogházi, tehát meglehetősen egyoldalú szolgáltatásban alkalmazottaktól is 8 középiskolai osztály elvégzését és az érettségi vizsgálat letételét követeli.

Az iskolai minősítés bizonyára nemcsak nem minden, hanem igen is csekély értékű alakiság az önerőn való, az életbéli tanulással szemben. Példa erre Anglia és Amerika, a hol a közoktatás főtervezője maga az élet s az emberek nagy része az iskolán kívül tanul. De olyan államban, a hol az életpályák általában szigorú minősítéshez vannak kötve, ahol egyébként igen is szeretik a tudás jogosultságát az iskolához kapcsolni s kedvteléssel kérdik, ki mit »végzett«, miféle bizonyítványokat szerzett: veszedelmes dolog egy vagy két közérdekű életpályát — kiszakítva a többi közül — túlságosan alacsony mértékű minősítéshez kötni. Ez esetben ugyanis egész bizonyos, hogy erre a könnyebb útra terelődnek mindazok, a kik a nehezebbiken nem bírtak előbbre jutni. Ilyen hibát követtek el nálunk akkor, mikor a jegyzői életpályához vezető utat aránytalanul megkönnyítették s így szinte odakínálták ezt a fontos élethivatást azoknak, a kik másra nem vállalkozhatnak.

Ezentúl nyolcz középiskolai osztály elvégzése lesz a jegyzői pályára lépés első feltétele. Az érettségi vizsgálatot — úgy tudjuk, a cultusminister kívánatára — nem vették fel a javaslatba s a képviselőházban erre vonatkozólag tett indítvány is kisebbségben maradt. Mi szívesen láttuk volna, ha a javaslat — amint az első hírek szóltak — felveszi az érettségi vizsgálatot is a jegyzői minősítés feltételei közé. A jövő szempontjából nem lehet ugyan helytelennek tartani azt az elvet, hogy az érettségi vizsgálat csak az egyetemi továbbképzésnek legyen feltétele, s hogy azoktól, a kik a középiskolából gyakorlati szakiskolába lépnek át, ne követeljünk többet a középiskola nyolczadik osztályának elvégzésénél. Ha azonban elfogadjuk ezt az álláspontot, akkor érvényesítésük következetesen és minden irányban. Addig, amíg ez meg nem történt, nem tanácsos ezt a felfogást — mintegy kísérletképen — egy életpályára alkalmazni, mert ismét közel esik az a veszedelem, hogy selejtesebb elemek terelődnek az így megkönnyített pályára. A múlttal szemközt azonban kétségkívül ez is számottevő haladás.

A középiskola nyolcz osztályának elvégzése után valamelyik jegyzői hivatalban egy évi gyakorlatot kell töltenie annak, a ki jegyzői pályára készül; ennek elteltével léphet csak községi közigazgatási tanfolyamra.

A községi közigazgatási tanfolyam lesz a jegyzői szakképzés jövőbeli orgánuma. Az ilyenféle tanfolyamok eszméje nem új nálunk. Évek óta fel-felbukkant a jegyzői egyesületek emlékirataiban és a szaksajtóban; sőt a gyakorlatban is történtek már kísérletek ebben az irányban. Ilyen úttörő vállalat volt pl. az 1890. évi pozsonyi, az 1894. évi nagykárolyi rövid életű tanfolyam, s ilyen különösen az 1889 óta állandóan működő torontali jegyzői tanfolyam. Jóakarató és elismerésre méltó kísérletek, de nem többek ennél. Mindenesetre tanúi azonban annak, hogy a most állami alakban fellépő intézmény valódi szükséglet betöltésére szolgál, melynek kielégítését már ismételten megpróbálták.

Ezek a tanfolyamok, — mint a javaslatához készült igen kimerítő indokolás is kiemeli — túlnyomó részben gyakorlati iskolák lesznek. Ez folyik rendeltetésükből, mely kiválóan gyakorlati életpályára készülő növendékek képzése. Az igazgatók és előadók is jobbára a gyakorlat emberei sorából fognak kikerülni, bár egyes tárgyak természete kétségkívül hivatásos tanárok alkalmazását is szükségessé fogja tenni. Kívánatos, hogy a tanítás módszere is összhangban álljon majd az iskolák gyakorlati feladatával. A tanításban nagy szerepet kell juttatni a seminariumszerű gyakorlatoknak, az írásbeli feladatoknak, a gyakorlat köréből vett esetek szóval és írásban való sűrű megbeszélésének stb. Általában nem azt kellene főczélul követni, hogy a tanulók minél nagyobb ismerethalmazra teygenek szert, hanem hogy mint öntudatos munkára képes, a maga lábán jární tudó emberek lépjenek a közigazgatás szolgálatába. Előmenetelük ellenőrzése pedig teljes szigorúsággal, semmi esetre sem az egyetemre emlékeztető módon történjék.

A tanfolyamok tantárgyai — csak a főcsoportokat említve — a következők lesznek: az első félévben 1. tételek magyar közjog, 2. közigazgatási jog általában, a belügyi közigazgatás részletesen, 3. vallás- és közoktatásügyi igazgatás, 4. a büntető-jog elemei (főként a kihágási törvény), 5. a magyar magánjogból a legszükségesebb tudnivalók, 6. seminariumszerű oktatás; a második félévben 1. pénzügyi igazgatás, 2. közigazgatási igazgatás, 3. katonai igazgatás, 4. az államszámviteltan elemei, 5. községi ügyvitel és tisztí iránytan.

Az igen tekintélyes tananyaggal szemben némi aggodalmat kelthet az, hogy a tanfolyamok tanulmányi ideje egy évben van megállapítva. Az egy évi idő mellett az gyakorlati szempont szól, hogy a jegyzői pályának mostani túlságosan alacsony feltételeit nem lenne tanácsos egyszerre túlságosan felemelni. Előrelátható azonban, hogy az előadásra kerülő tudnivalókat nem lesz könnyű rövid egy évi tanfolyam keretébe beleszorítani. Mindenesetre szükség lesz az előadók tapintatára, a szükséges és nélkülözhető tudnivalók helyes kiválasztására. Jó, világos tankönyvekre is nagy szükség lenne, kivált az elméleti szakokban, hogy korlátot szabjanak az előadók elkalandozásának.

A tanfolyam betetőzéséül a községi közigazgatási vizsgálat szolgál, melyet a tanfolyamok székhelyein szervezett külön vizsgáló bizottság előtt kell tenni. A vizsgálat letétele adja meg majd a jegyzői oklevelet. Ez az oklevél országos érvényű lesz, azaz minősíteni fog az ország valamennyi törvényhatóságának területén. Ez olyan természetes, hogy említeni is felesleges lenne, ha a múltban nem lettek volna egy vármegyére szóló érvényű oklevelek. Ez az egy megye területére való minősítés a jövőben egészen megszűnik, sőt a javaslat a régi oklevelek érvényességét is az egész országra kiterjeszti.

Általában tehát csak az lehet a jövőben kis- és nagyközségekben jegyző, a ki a községi közigazgatási tanfolyamot elvégezte és a községi közigazgatási vizsgálatot letette. Kivételt tesz a javaslat azokra, a kiknek ügyvédi oklevelük van s a kik bírói vizsgálatot tettek, továbbá az alispánokra, vármegyei jegyzőkre, főszolgabírákra és szolgabírákra; mindezek községi jegyzői állásokra eo ipso minősítve vannak. A jog- vagy államtudományi doktorok és azok pedig, a kik a jog- vagy államtudományi államvizsgálatot letették, egy évi jegyzői hivatalban töltött gyakorlat esetén tanfolyam hallgatása nélkül tehetik le a községi közigazgatási vizsgálatot.

Egyelőre 10 tanfolyam lesz az országban. A belügyminister ígéri, hogy gondja lesz a hallgatók anyagi segítésére is. Erre valóban nagy

szükség van, mert a jegyzői pályára javarészen szegényebb sorsúak vállalkoznak. Ezért nem elég, hogy a tandíj mérsékelt legyen, hanem gondoskodni kell ösztöndíjakról, jutalmakról is az érdemes tanulók számára. Ez olyan lényeges, hogy a tanfolyamok életrevalósága részben ettől függ. Az internátusok eszméje is megérdemli a figyelmet.

A javaslatot, melyet az országgyűlés már elfogadott, mi egészben szerencsés beköszöntőjéül tekintjük a rég várt közigazgatási reformoknak. A személyi biztosítékok megteremtésén kezdi a talaj előkészítését, a melyek híján valóban nem biztathat eredménynyel semmiféle reform. E mellett nem vág elébe semmi tekintetben a községi szervezet általános reformjának, s hatásában bármely irányú községi szervezetnek csak javára válhatnak, mert akármilyen legyen a jövő község képe, egy bizonyos: megbízható és szakmájukban jártas emberekre mindenesetre szükség lesz.

—k.

Városi adózás a középkorban.

Városi adózás a középkorban, írta Kováts Ferencz. Pozsony. 1900. 121 old.

Az első, ki nálunk történelmi kutatásaiban a gazdasági élet vizsgálatának tudatos szerepet juttatott, Salamon Ferencz volt, ki Budapest történetében a rendelkezésére álló korlátolt anyagból művészileg rekonstruálta a főváros gazdasági és társadalmi életét különböző korszakokban. De míg Salamonnál a gazdasági élet kutatása a történetírás szolgálatában áll, a mai gazdasági tudománynak egyik fő forrása az elmúlt idők gazdasági életének rekonstrukciójából merített társadalomgazdaságtani és sociológiai igazságok, melyek értékes elemét képezik a descriptiv sociológiának.

Schmoller vitte be a gazdasági tudományok rendszerébe a descriptiv elem fontosságának tudatát, és berlini katedráján apostoli munkát fejt ki az irányban, hogy a meglévő anyag tüzetes kutatásával és tudományos csoportosításával megismerjük a letűnt korok gazdasági és társadalmi életének biológiáját.

Aligha csalódom, ha azt állítom, hogy a szóban forgó mű megírására is Schmoller adta meg az impulzust, ki a nála künn járó magyarokat nem győzi eléggé rábeszélni arra, hogy a nálunk feldolgozatlanul heverő gazdag anyag feldolgozásával szolgáljanak a társadalmi tudományok kutatóinak.

Pozsony város 1434/35. évi adózási lajstromát Kováts Ferencz tüzetes vizsgálat alá véve, ez ősananyagból kifejti a város adózási rendszerét, a városi polgárok adózó képességét, azoknak társadalmi tagozódását, foglalkozás és vagyon szerint.

A lajstromból kitétnik, hogy Pozsony város adózási rendszere az akkori német adózási rendszer szerint — vagyoni adó. A polgár háza és termelt bora után fizet adót, még pedig elég súlyos adót.

Egy akó bor után ugyanis 6 solidust — mai pénzünkben körülbelül 1-40 fillért fizetett — (körülbelül 4—5 fillért literenkint), a mi a bor akkori értékének 15—20%-a volt. Érdekesen festi le a város gazdasági életét a foglalkozási statisztika alapján, melyet e lajstrom nyújt. Taksálja a város vagyonát és vagyonosságát. Bepillant ez adólajstromon keresztül a város polgárainak otthonába, családi életébe; és mindezen csoportosításoknál megtartja tárgyilagosságát, nem tévesztve szem elől.

hogy műve descriptiv és tartózkodnia kell minden önkényes következtetéstől, mely túlmenne a biológiai helyzetkép keretén.

Mindent a mit élesszemű, eszes, circumspectus kutató e nyers anyagban találhat, azt készen földolgozva, rendszeresen ötletesen csoportosítva szerzőnk föltalálja — mindazoknak öröme, kiket a tárgy érdekelt, vagy kiknek kutatásaikban arra szükségük van.

Történelmi és gazdasági érték harmonikus egybeolvadása becsessé tesz a művet — értékessé a szerzőnek kifejtett munkáját.

Dr. Fényes Rezső.

A totemismus eredete.

Der Ursprung des Totemismus. Ein Beitrag zur materialistischen Geschichtstheorie. Von Dr. Julius Pikler und Dr. Felix Somló. K. Hoffmann, rechtswissenschaftlicher Verlag, Berlin.

Minden a mi Pikler professor tollából kerül ki, méltó, hogy figyelemmel és érdeklődéssel olvassuk át. Eleve biztosak lehetünk róla, hogy nem lesz sem banalitás, sem compilatio, sem üzleti vállalkozás. Azokhoz a nálunk oly ritka gondolkozókhoz tartozik ő, kiket azzal jellemezhetnénk legjobban, hogy minden, a mit írnak, úgyszólván személyes ügyük, az életük, az organismusok alkotó része. Es ez nagy tudományos tulajdonság. Ezen belső szükségérvet nélkül nem volt és nem is lesz előrehaladás a tudományban. Ez a sajátság minden sorát jellemzi. Legújabb nagy pszichológiai munkája a lelki élet alaptörvényéről mint egyik sarkalatos tételt állítja fel, hogy a gondolkodás fájdalom megszüntetésére irányul. Azt hisszük, ebben túlzás van, de kétségtelen, hogy legszemélyesebb tapasztalatain épült fel ez a theoria.

A jelen kis füzet is egy ilyen mély intellectualis szükségérvetből fakadt.

Belátásos elméletéhez akar egy új érvet általa nyújtani. Maga a tárgy directe nem is érdekli, a primitív népek ez a vallásos-socialis intézménye csak azért keltette fel figyelmét, mert az általa ajánlott új magyarázat szerinte egy újabb támpont ahhoz az alapelvhez, hogy a socialis jelenségek kutatásában »első sorban a földi, látható, kétségtelenül hasznos ismereteket kell döntőknek felismernünk és azon nézetek socialis hatása, melyek természetfölötti dolgokra vonatkoznak, csak akkor fogadható el, ha am azok egy berendezés magyarázatára nem elégésesek« (14. o.). A magyarázat, melyet ajánl, az, hogy a totemek eredetileg írásjegyek voltak s így egy materialis szükségérvet kielégítésére szolgáltak, nem pedig — mint mások tartják — a vad népek tökéletlen agyának babonás szüleményei.

Ez a magyarázat, véleményünk szerint, igen valószínű és elfogadható; sőt azok után az ethnographiai adatok után, melyeket *Somló* Bódog a theoria védelmére szorgalommal és erős kritikával összehordott, nincs is kételyünk az iránt, hogy a totemek — legalább is számos esetben — mint írásjegyek szerepeltek.

Midőn ezt a véleményünket készséggel kifejezzük, viszont nem hallgathatjuk el azt az ellenvetésünket, melyet ezen megállapított ténynek tulajdonított következmények tekintetében táplálunk.

Pikler professor ugyanis ezt az eredményt úgy belátásos elmélete, mint azon felfogása bizonyítékául látszik tekinteni, hogy az emberi természetet *nagyban és egészben* olyannak kell a társadalmi jelenségek

kutatóinak a múltban tekinteni, mint a milyennek ezt a jelenben tapasztaljuk.

A belátásos elméletre nézve itt nem mehetünk részletekbe. Ha azt érti alatta, hogy a társadalmi változások végeredményben — ha nem is közvetlenül — belátáson alapulnak, teljesen elismerjük helyességét. Ha ennél tovább akarna menni — mint a hogy azt Pikler professor tenni látszik — nem tudnók követni. Hogy miért? — azt ez ismertetés keretében nincs hely kifejtetni.

Ez a pont azonban itt kevésbé fontos. Fontosabb a másik, mely az emberi természet nagyban és egészben való változatlanóságára vonatkozik. Ezt a véleményt semmiesetre sem fogadhatjuk el, mert szerintünk a tények egész halmaza ellene szól s a jelen füzet eredményei sem szolgáltnak mellette bizonyítékot.

Ha kimutatható volna, hogy a totemek *kizárólag* írás-jegyek voltak és azok maradtak is, a fenti felfogás kétségtelenül nyerne valószínűségében. De maguk a szerzők mindenütt elismerik, hogy a totemekhez egy bizonyos babonás, természetfölötti, zavarosan transcendentális népmeggyőződés és szokások fűződnek. Hogy az eredetileg írás-jegyekül szolgáló totemekből istenek, ősök, a táplálkozási szokások tárgyai legyenek, alig fér össze az emberi természet állandóságáról táplált meggyőződéssel.

Jól tudjuk, az emberi agy és gondolkodás e primitív megnyilatkozásaiban semmi rendkívüli nincsen, sőt inkább, hogy ezen a kezdetleges vallási és erkölcsi képzetek materialis szükségletekből nőttek nagyra. De ez nem változtatja meg azt a tényt, hogy a primitív idők embere apjának ez a rendkívül alacsony evolutionalis foka mint valami a jelenlegitől eltérő, fontos tényező számításba vétessék.

Végül még egy észrevételt kell megfontolás tárgyává tenni.

Magunk részéről nem találjuk kielégítőnek *Somló* érveit Spencer azon totem-theóriája ellen, mely szerint a totemismus a nagy harcosok és főnökök dicsőítő vagy gúnyneveinek törzseikre való későbbi átviteléből eredt. Véleményünk szerint ez sok esetben megtörténhetett, sőt a Pikler-féle magyarázattal könnyen összeegyeztethető. A dicsőítő vagy gúnynév mint megkülönböztető jel az illetőkön rajtuk száradt. Későbbben ez mint írásjel is szerepelhetett.

Jászi Oszkár.

Titchener bevezetője a psychológiába.

A Primer of Psychology. By Edward Bradford Titchener. New-York: The Macmillan Company; London: Macmillan & Co, Ltd., 1898.

A jelenkori lélektani tudomány egyik oszlopa, Titchener professor, tankönyvet írt kezdők számára. Egy jó tankönyv általában ritka dolog. Psychológiában még ritkább, mint egyebütt. Egy tudományban, melyben az alapvető tételek tekintetében is még egyre foly a harcz, melynél a módszer tetemes része önelemzésből áll, melynek kutatásai szerzőjük általános metaphysikai és philosophiai felfogásától többé-kevésbé befolyásolva vannak : nagyon nehéz a tömör forma, rövidség, világos elrendezés, könnyen érthető nyelv, mely a jó tankönyvet kiteszi.

Titchener könyve mindezen tekintetekben valóságos mestermű. Szinte csodálatos, hogy 314 oldalon mennyi ismeretet tud nyújtani a nélkül, hogy ez a világoosság rovására menne. Ellenkezőleg a másutt bonyolult,

sokszor nehezen megérthető kérdések nála ritka egyszerűséget, világosságot és érthetőséget nyernek, úgyannyira, hogy többnyire feledjük, hogy sok általa tárgyalt tétel mennyire vitás s hajlandók volnánk azokat végleg eldöntötteknek tekinteni.

E kiváló theoretikus tulajdonságai mellett egészséges praktikus érzékről tanúskodik a mű. Úgy van berendezve, hogy a tanár állandóan kísérleteket hajtson végre, mely által nemcsak a nyert elméleti ismeretek megszilárdulnak, hanem a tanuló hozzászokik a pontos megfigyeléshez, a tények éber bírálatához.

Minden fejezet végén »kérdések és gyakorlatok« czímen egy függelék van csatolva, mely részint ismétléseket, részint kísérleteket, részint pedig kérdéseket tartalmaz, melyeket a tanulónak az eddig tanultak alapján kell megoldania. Ha ez magából a szövegből nem volna lehetséges, a tanuló utalásokat kap Wundt, Stout, James, Sully műveinek azon helyeire, melyekből a szükséges információt nyerheti s a mely művekhez Titchener irányja legközelebb áll.

Szerencsés angol tudomány, mely a kezdőknek ilyen könyvet adhat a kezébe!
J.

Adatok a közigazgatási reformhoz.

Adatok a közigazgatás szervezéséhez. Írta Dókus Gyula, Zemplén vármegye főjegyzője.

Alig 60 oldalas kis füzet van előttünk, a mely kicsiny füzet köztünk talán legtágabb körű kérdését öleli föl. Nincs e könyvecskében magos röptű theoria, nincs benne hangzatos frázis, csak adatokat, fölismert szükségleteket és bajokat sorol fel s elénk tárja a bajok orvoslásának s a szükségletek kielégítésének practicus eszközeit. Oly száraz, mint egy árverési hirdetmény és oly értelmes, oly tárgyilagoss, a milyenek egy jól szerkesztett ügyintéző actának lennie kéne.

A gyakorlat emberének könyve a gyakorlati élet igényeiről, a mely egy 30 éves közszolgálat tapasztalataival fölfegyverkezve bírálja felül mai administratív szervezetünket.

Dókus Gyula Zemplén vármegye közigazgatási bizottságának megbízásából állította össze a mai rendszer főbb hibáinak táblázatát és tett javaslatokat e hibák és hiányok leküzdése iránt.

A bajokat Dókus általános (minden vármegyében előforduló) és különös (csak egyik-másik vármegye területén előforduló) hibákra osztja föl.

Az általános bajok közül első sorban a közigazgatási jogszabályok (törvények, rendeletek stb.) túlságos halmazát emeli ki. Az anyag óriási, a végrehajtási közegek ezt a nagy joganyagot codificatio híján még áttekinteni sem képesek, annál kevésbé lehet tőlük a jog ismeretét megkövetelni.

A törvények szerkesztése hézagoss, végrehajthatóságuk rendelteti úton való kibővítést, magyarázatot igényel, a helyi viszonyok különbözősége statútum-alkotást igényel. A hivatalnok és az ügyfél egyaránt tájékozatlanul tapogatóznak a rendezetlen jogszabály-homályban.

Továbbá bajnak minősíti a szerző az újabb törvények és rendeletek által a helyhatóságok nyakába zúdított munkahalmazzal arányban nem álló hivatalnoki állományt. A dolog rohamosan szaporodott, a munkaerők száma pedig a törvényhatósági centrumokban több-kevesebb változással a régi maradt, a vidéken — a járási beosztások

változása folytán (az 1870. XII. t.-cz. életbeléptetésekor, — lényegesen apadt.

Végül a körjegyzők területi hatáskörének aránytalanságát emeli ki Dókus; a jegyző, a kinek voltaképen az volna hivatása, hogy minden egyes községnek vezetője és tanácsadója legyen, — sok helyütt 10—15 és több községben kénytelen fungálni, — el van halmozva ezenfelül egy csomó, nem a polgári adminisztráció körébe tartozó ügyág kezelésével is, pedig értelmes közegek a legtöbb községben egyáltalán nem állanak rendelkezésére.

Mindezek után kiemeli és statisztikai adatokkal bizonyítja a formalismus nyomását, elsorolja a közigazgatási hivatalnokok által teljesítendő nyilvántartások, vezetendő lajstromok és szerkesztendő jelentések ijesztően nagy számát.

A különös hibákról Dókus kevesebbet beszél, célja nem is az, hogy a fennálló rendszeren belül egyes vármegyék bajain enyhítsen, hanem hogy az előbb-utóbb mégis csak várható közigazgatási reform útját egyengesse.

A szervezeti reformok főbb vonásait a következőkben contemplálja :

1. a kijelölés által ma ügyis illuzóriussá tett választás helyébe a kinevezési rendszer lépne és pedig a törvényhatósági közgyűlés hármass jelölése alapján. Ma a főispán akarata döntő a candidationál és az ő akarata köti vagy kötheti meg a közgyűlés kezét, kijelöléssel kapcsolatos kinevezési rendszer mellett a vármegye közgyűlése kötné meg a kormány akaratát.

2. Szolgálati *pragmatica*, fegyelmi szabályzat, elsőfokú közigazgatási (ügyis mint fegyelmi) bíróság, a főbb hivatalnokok áthelyezhetetlensége, mindmennyian a hivatalnok függetlenségének és így egyszerűsrend a köz- és egyéni jogok biztonságának garantiáiként lennének a programmba fölveendő.

3. Az első fokon az ügyek természetéhez képest a szóbeliség és a közvetlenség lennének lehetőségig életbeléptetendők, a mi nem csak az ügymenetet gyorsítaná és egyszerűsíténé, de a közigazgatók és közigazgatottak közötti viszonyt bensőbbé téve, a nép szellemi és gazdasági fejlődésére a jóakarató hatósági közegeknek üdvös befolyást biztosítana.

4. A járások területét kellene sok helyütt kisebbé tenni, a járási hatóságok személyi létszámát szaporítani, a jegyzői körök helyébe a politikai községek rendszerét léptetni (2—3—4), legfőlebb öt kisközséget *egy politikai községgé* egyesíteni, a nagyközség és a rendezett tanácsú város közé a mezőváros intézményét beékelni, a szellemi erővel rendelkező, de gazdaságilag nagyobb teher viselésére képtelen városok számára, végül a községi közegeket föl kellene menteni a nem közigazgatási jellegű, időbeli és szellemi mértéküket amúgy is meghaladó teendők végzése alól. A törvényhatóságoknak alkotmányvédelmi jogkörét Dókus épségben hagyná, a közigazgatás anyagi terén pedig hatáskörüket ki is bővítené, a közigazgatási bizottság pedig rendszerében egyáltalán nem találna helyet.

Dókus Gyula célja a gyakorlatban tapasztalt hibák demonstrálása és a közérdeklődésnek az orvoslás eszközeire való figyelmeztetése volt. Ezt a célt a szerző nagy ismeretkörével, adatgyűjteményével, theoreticusan képzett és a praxis terén kipróbált intelligentiájával lelkiismeretesen szolgálta. Kritika helyeit azt az óhajunkat fejezzük ki, vaj ha a közigazgatás gyakorlati szakférfiai a könyv végén írott fölhívást és a szerző példáját követve minél többen állítanak adathalmazukat és értelmüket ugyanily módon a reformmunka szolgálatába!

(mi.)

A kiviteli jutalom a világ cukorkereskedésében.

Az Österr. Ungar. Revue 26. köt. 1—3. füzetében Wiener Mosco hazánkfia »Die Prämie im Weltzuckerhandel« cím alatt közölt értekezésének különnyomata. Wien, 1900.

A cukoripar jövője ma hazánkban sokakat érdekel. Ez az iparágunk, melyet a régi adórendszer majd csak hogy teljesen tönkre nem tett, az 1888. évi XXVI. t.-cz., a késztermék megadóztatása óta rohamosan haladt s ma egyike legerőteljesebb iparainknak, mely több mint kétszeresét állítja elő a belföldi fogyasztásra szükséges mennyiségnek és kivisz nemcsak a szomszédba, Olaszországba s a Balkánállamokba, hanem — a mit ezelőtt még pár évvel alig álmodtunk volna meg — kivisz igen tekintélyes mértékben a távol keletre, Kelet-Indiába és Japánba.

Csak hogy itt is »post equitem sedet atra cura«. A részvényesek csinos osztalékai mögött ott áll a nehéz gond, hogy mikor áll be megint a túltermelés? A túltermelés, a mely fogalmat, ha előbb nem állították volna fel, ki kellett volna találni a cukoripar számára. A répacukor előállítására három évtized alatt több, mint négyszeresére emelkedett s habár az emberiség még ma is több cukornádból készült cukrot fogyaszt, mint répából készültet: a nemzetközi forgalomban s a kultúrnépek táplálkozásában az utóbbi vált uralkodóvá. De minő áron! A késhegyig menő harc, melyet nád- és répacukor, továbbá a répacukor-termelő államok egymás közt vívtak, az utóbbiak elsősorban a rejtett és nyílt kiviteli jutalmak, másodsorban a tarifapolitika fegyvereivel, visszatükröződik az árakban, a melyek két ízben, 1885-ben és 1895-ben válságszerűen hanyatlottak s a század végén majdnem csak egy harmadát teszik a hetvenes évek elején uralkodottaknak. Az angol Economist ind ex-numb érében szereplő 22 cikk közül egy sincs, mely félszázad alatt hasonló ár hanyatlást mutatna. A cukor, az 1845 — 50. évek átlagát 100-nak véve, 1900. január 1-én 31-en áll (1897-ben ép csak 27 volt).

Szerzőnk teljes alaposággal tárgyalja a cukor terén folyó világverseny tényezőit. A 47 lapra terjedő füzet, dióhéjban bár, de rendkívüli körültekintéssel gyűjti össze a statisztikai és legislatorius anyagot. Helyesen emeli ki, hogy a kiviteli jutalmak nem az egyetlen eszközei az államoknak arra, hogy mesterségesen támogassák a cukoripart s hogy következésképp azok megszüntetése sem állítaná helyre a teljes paritást, még ha a nyersanyag s a gyárak technikai fejlettsége tekintetében fennálló természetes különbségektől eltekintünk is. Wiener tehát — s ez művének tulajdonképi veleje: egy oly rendszert ajánl, mely a cukoripar termelési költségeihez szabja a kiviteli jutalmat, a mely tehát változnék a költségek s a nemzetközi árszínvonal változásával. Azonkívül arra gondol, hogy a nagy cukorkivivő államok, hogy röviden fejezzem ki magamat, mintegy vevőmegtartó kartellra, rayonnalásra lépjenek a kiviteli status quo fentartására.

Nos, e helyen nem foglalkozhatom e javaslatokkal érdemök szerint;*) hogy gyakorlati megvalósításra nem számíthatnak : az nyilvánvaló. Tény azonban az, hogy a cukoripar és vele a praemiumok problémája még soká a napirenden fog maradni annyival inkább, mert ahhoz most egy újabb probléma járult. A cukor ma a négy óriási répatermelő és cukor-

*) A Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung VIII kötetében (1899) a IV. füzetben már kifejtette volt szerző e reformeszméit s ugyanott található Auspitz R. megjegyzései azokra, valamint szerzőnk válasza e megjegyzésekre.

kivívó európai országban vállalkozási monopólok tárgya. Már pedig valóban fordított világ az, a mikor az adózók, tehát az összes nemzetek mesterségesen felcsigázott árakban és kiviteli jutalmakban kétszeresen adóznak egy iparnak, a mely állapotból csak a tertius gaudiens Anglia állattenyésztése és cukorral dolgozó iparai húznak igazi és állandó hasznot.

Ráth Zoltán.

Büntetőpolitikai követelések.

Büntetőpolitikai követelések. Írta: Vámbéry Rusztem dr. Budapest, 1900. Politzer Zsigmond és fia kiadása. Ara 3 korona.

Keserű szavakat ad Dosztojevszky »Emlékiratok a holtak házából« című munkájában Alexander Petrovics Gorjancsikovnak szájába a büntetésnek egyenlőtlen hatásairól. A szibériai »osztrog« palánkjainak nyílásán a világba sováran kipislogó fegyencz szívét keserűség tölti el, mikor látja mily aránytalanul brutális egy és ugyanazon büntetés a különböző emberekkel szemben, mint válik igazságtalanságra a bíró kezében a büntetésnek az igazságossággal hitelesített egyenlő mértéke.

És ez a gondolat, a mely itt egy regényalak agyát mardossa véresre, felmerült tudományos alakban is, és valóságos programjává vált a büntetőpolitikai törekvéseknek. Liszt Ferencz, korunknak ez a talán legnagyobb és leghumánusabb büntetőjogásza a büntetőpolitika célját is úgy határozza meg tankönyvének 9. kiadásában, hogy a büntetés (Zweckstrafe) neme és mértéke a büntetett sajátosságai szerint irányuljon s azt bizonyos *malum* alkalmazása által a jövőben bűncselekmény elkövetésétől visszatartsa.

A nemzetközi büntetőegyesület munkássága a lefolyt tíz év alatt egész irodalmat teremtett azok körül a pozitív javaslatok körül, a melyek a büntetőpolitikai követelések megvalósítása céljából felszínre hozattak s ezeknek a pozitív javaslatoknak ismertetésére vállalkozott Vámbéry Rusztem dr., ez a nagy látókörű fiatal büntető jogászkodunk. Munkája még akkor is kiváló becsesl bírna ránk most, mikor mi is büntető törvénykönyvünk novellájának elkészítése előtt állunk, ha csak ezeknek a külföldön felszínre került témáknak egyszerű összefoglalása volna, de még becsebb úgy a hogy azt Vámbéry összeállította, a felmerült pozitív javaslatok mellé adván azoknak igazán pártatlan s meglepő józan kritikáját. Saját nézetét és javaslatait is körvonalozza minden olyan alkalommal s véleményén meglátszik, hogy ismeri az ilyenmű újításoknak nemcsak hazánk speczialis viszonyaiban rejlő akadályát, hanem azokat a gyakorlati módokat is, a melyekkel egyes szobatudósaink oly kevésbé szeretnek bíbelődni.

A pozitív javaslatok, a melyeket munkájában tárgyal a büntetés individualisatiója és gazdaságosabb kezelésének módjai gyűjtőnév alá volnának foglalhatók. Ide tartoznak a büntetés feltételes elengedése, a büntetőpolitikai gazdaságosság elve, a pénzbüntetések rendszerének és a fiatal korúak büntetési rendszerének reformja s ezekhez járul még két speczialis büntetésnemnek, a botbüntetésnek es a dorgálásnak kritikája. Ezeket a javaslatokat a büntetőjog és büntetőpolitika fogalmainak éles elhárolása, valamint az individualisatió és a motívumok figyelembevételének jelentőségéről írt értékes fejezet előzi meg. Bár a szerző mindenütt figyelembe veszi a magyar viszonyokat is, hazai viszonyaink szempontjából talán leginkább megszívlelendő az a fejezet, a

mely »Az individualisatio végső eredményei« címet visel, a hol is szerző kíméletlenül feltárja a büntetés végrehajtása és az ítélet intenciója közti kétségbeejtő inkongruenciát. Széles perspektívát nyit ez a fejezet azokra a büntetőpolitikai feladatokra, a melyek hazánkban megoldásra várnak.

A könyv végén található a külföldi büntető törvények büntetési rendszerének magvas összeállítása.

Nem lehet itt helyén, hogy a munka részleteit ismertessük, csak tájékoztatást akarunk nyújtani azoknak, a kik érdeklődnek a külföld nagy szellemi áramlatai iránt. E könyvben megtaláljuk az útmutatást is a további kutatásra.

Dr. Berinkey Dénes.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A múlt napok eseményei egy problémát vetettek fel, a mely kétségkívül érdemes arra, hogy az általános figyelmet lekösse: azt a problémát, hogy mi tulajdonképen a szabadelvű párt programja? Gróf Tisza István utolsó nagyváradai beszédében azt állítja, hogy e program teljesen azonos Széll Kálmán elődeinek programjával s hogy a szabadelvű párt a volt nemzet ipart híveinek belépése óta semmiképen sem változott. Gróf Apponyi Albert ismét azt akarja elhithetni, hogy Széll Kálmán tényleg csak a volt nemzeti párt programját fogadta el és ezt kényszerítette reá a szabadelvűpártra is. Tisza István kijelenti, hogy csak azért lépett Széll Kálmán támogatóinak sorába, mert a szabadelvűpárt ma ugyanaz, mint volt Bánffy alatt. Apponyiék ismét kijelentik, hogy ők, ha a szabadelvű párt ma más valami nem volna, mint Bánffy korában, kénytelenek volnának azonnal kilépni a kormánypártból. Tisza István szerint Széll Kálmán egyszerűen folytatója a régi szabadelvű párt nagy tradícióinak. Apponyiék szerint Széll Kálmán új szellemet hozott be a magyar politikai életbe. Kinek van igaza?

Hogy ezt a kérdést eldönthessük, egy kis történeti visszapillantásra van szükségünk. Allítsuk egy pillanatra szemünk elé a magyar képviselőházat abban az alakjában, a melylyel az Bánffy miniszterelnöksége alatt bírt. Akkor volt egy szabadelvű párt és egy nemzeti párt. Ha az ember programjaiknak tárgyi részét összehasonlította, semmi különbséget nem talált közöttük. 67-es alapon állt mindkét párt. Közjogi kérdésekben az utolsó időben úgyszólván semmi különbség nem volt közöttük. Mindkét párt szabadelvűnek vallotta magát. Mindketten egyetértettek az ország előtt álló feladatok megoldási módjára nézve. Világos tehát, hogy a két párt egyesülése után a program tárgyi részében semmi változás nem állhatott be.

A különbség a két párt között Apponyiék szerint »a kormányzati szellem«-re vonatkozott. Mit jelent ez? A nemzeti pártnak Bánffy Dezső kissé erőszakos egyénisége nem tetszett. Kifogásolta, hogy Bánffy a céljai elérésére használt eszközök kiválogatásában nem volt nagyon válogatós, hogy a választásoknál a pressió minden nemét felhasználta, hogy a parlamenti életben ridegen saját akarát akarta keresztülvinni s hogy nem sok hajlama volt transzactiókhoz és compromissumokhoz. Ezek a kifogások tényleg tárgyaltanokká váltak, a mikor Bánffy báró helyét Széll Kálmán foglalta el, mert hisz Széll Kálmán határozottan udvarias ember, igen szívesen lép compromissumokra, ha elvi kérdésekről nincs szó, és bizonyára a választásoknál sem fogja jelöltjeit erővel keresztülvinni, annál kevésbbé, mivel erre ép úgy nincs szüksége, mint a hogy Rothschildnak nincs szüksége arra, hogy valahol egy zsemlét lopjon.

A dolog tehát úgy áll, hogy a szabadelvű párt *programja* Bánffy bukása óta nem változott. A »kormányzati szellem« változott, mert ez

csak Bánffy báró kormányzati szelleme volt és nem a szabadelvű párt kormányzati szelleme. Kétségtelenül igaza van tehát Tisza Istvánnak, a mikor azt mondja, hogy a szabadelvű párt és e párt programja ma lényegében ugyanaz, a mi volt húsz, tíz vagy öt évvel ezelőtt. És kétségtelenül igazuk van Apponyiéknak is, a mikor kijelentik, hogy csak a Széll Kálmán egyéniségében megnyilatkozó kormányzati szellem tette nekik lehetővé a szabadelvű párthoz való csatlakozást. Ezért tehát kár volt összekülönböztetni.

Érdemben ezzel eldöntöttnek tekinthetnők azt a vitát, mely kapcsolatban Tisza István nagyváradi beszédével keletkezett. De nagy rövidlátóságra vallana, ha feltennők, hogy itt csak ezekről a dolgokról van szó és hogy a Tisza István beszédjének teljes félreértéséből keletkezett differentiák elhárításával most megvan az összhang a szabadelvű párt régi és új elemei közt. Mert van a politikai pártoknak és fractióknak általános nyílt programjukon kívül bizonyos különös, úgyszólván szűkebb programjuk is. A felekezeti türelmesség általános elve alatt nagyon jól megférnek a nemzeti párt katolikus sympathiái és a Tisza-csoport protestáns hajlandóságai, pedig ezek adott esetben igen heves összetűzésre adhatnak alkalmat. Az összes közgazdasági tényezők arányos fejlesztésének általános elve nem zárja ki azt, hogy a nemzeti párt inkább a mezőgazdaságot, vagyis az agrár érdekeket, a szabadelvű párt bizonyos köréi pedig inkább az ipart és kereskedelmet, tehát a mercantil érdekeket tartják fejlesztendőeknek, bár adott esetben ezek az ellentétek hevesebb összeütközést idézhetnek elő, mint a különböző elvi alapok. Ezért az a körülmény, hogy egy párt összes tagjai egy programot fogadnak el, még semmiképen sem teszi ezt a pártot homogén párttá és ha bizonyításra szorult, hogy a jelenlegi kormánypárt nem homogén párt, hanem csak több kisebb csoportnak egy pártkörben való egyesítése, úgy az utolsó napok története bebizonyította ezt. Már pedig a pártok erejét nem tagjaik száma, de belső összetartásuk adja meg. Ha a jelenlegi szabadelvű pártnak nem sikerül összes tagjait nemcsak az általános elvekben, de az egyéni hajlandóságokban is összetartóbbá tenni, akkor ez a párt numerikus nagyobbodása dacára ma sokkal gyengébb lesz, mint volt Bánffy Dezső korában.

Ama kis csetepaté következtében, mely Tisza István beszédéhez fűződött, nem méltatták kellőleg annak valóságos jelentőségét, mely Bánffy Dezső bárónak a nemzetiségi kérdés és a felekezeti kérdések terén kifejtett agitatóriája éles elítélésében rejlik. Tisza István gróf hű maradt amaz elfogulatlan szabadelvűséghez, a melyet Bánffy báró egy kis chauvinizmussal s egy kis felekezetiességgel bukása óta annyira felhígított, hogy alig lehetett rá ismerni. Nem szenved kétséget, hogy azoknak, kiknek a valódi Liberalizmus nagy tradíciói becsesek, e két államférfiu közül melyikhez kell szegődniük.

Ausztáriában újból fordulat állt be, — de újból nem valami kedvező fordulat. A csehek a csendes ostrucióról áttértek a sípokkal, dobokkal s asztalfiókokkal való parlamenti küzdelemre s miután az osztrák alkotmányosság templomában, a parlamentben egy teljes nyolcz óráig tartó macskazenét rendeztek, arra kényszerítették az osztrák kormányt, hogy az országgyűlést újból elnapolja. A kormány ezzel semmit sem nyert, bár a helyzet némileg megváltozott az által, hogy a csehek erőszakos fellépése az eddig szövetszertett jobboldali pártokat felbomlasztotta, úgy hogy jövőben a csehek egyedül fognak állani, ha az obstructiót folytatni akarják. E tény nagyjelentőségű volna ha a csehek egymagukban nem volnának elég erősek egy obstructió hadjárat

megindítására, a dolog azonban, fájdalom, nem úgy áll így a hosszú vacatiókkal felváltott igen rövid, de igen zajos ülésszakok még sokszor ismétlődhetnek.

A *francia* cabinet az elmúlt hó folyamán is megtartotta csekély többségét s ellenfelei minden igyekevének sem sikerült, kezéből a kormányrudat kicsavarni. A helyzet a francia parlamentben ma egészen képtelen. Az érdeklődés középpontját még mindig Dreyfus képezi. Nem mintha akadna politikai párt az országban, mely komoly céljául tűzte volna ki, hogy jóvátegye azt a háromszoros jogtalanságot, a melyet Dreyfussal szemben elkövettek, midőn őt kétszer ártatlanul elítélték s midőn néki azután megkegyelmeztek, a nélkül, hogy az igazságtalanul reá nyomott szégyenfoltot lemosták volna. Ellenkezőleg. A kormány mindenkit arról biztosít, hogy semmi körülmények közt nem lesz segítségére azoknak, kik Dreyfust támogatni akarják abban, hogy jogához jusson. Az ellenzék ugyanezt állítja és mégis küzd egy olyan cabinet ellen, a melynek létérdeke, hogy a Dreyfus-ügy feléledését elfojtsa. Ez tán örülségnek látszik, de van némi módszer benne — hisz a Dreyfus-ügy nyilván csak eszköz arra, hogy vele a köztársaságot magát megbuktassák. Egyelőre az ellenzék Gallifet hadügyminisztert buktatta meg, kinek helyét André tábornok foglalta el.

Olaszország június folyamán egy kis válságon ment keresztül. Az obstructió miatt feloszlatott képviselőház helyébe az olasz állampolgárok e hó elején új házat választottak. A választások, bár a Pelloux-kormány 300 hívét segítették győzelemre, mégsem ütöttek ki egészen kedvezően a kormányra nézve. Az olasz pártokban és párttöredékekben jelenleg tudvalevőleg három főcsoportot lehet megkülönböztetni: a tulajdonképeni kormánypártot, melynek vezére Sidney Sonnino, az alkotmányos ellenzék, mely a Giolitti, Zanardelli, Crispi, Rudini-csoportokból s néhány más fractióból áll és végül a forradalmi ellenzék, melynek tagjait különböző árnyalatokhoz tartozó radicalisok, köztársaságiak és socialisták alkotják. A választás eredménye szerint az alkotmányos ellenzék ugyan közel húsz mandátumot veszített, de nem a kormánypárt, hanem a túlzó pártok javára, — a socialista választók egyedül legalább 50 százalékkal megszaporodtak. Ily körülmények közt a kormány belátta, hogy az új képviselőházzal még kevésbé fog boldogulhatni, mint a réggel, — pár nappal a kamara egybeülése után lemondott s helyét egy Saracco vezérlete alatt álló új, de különben ugyanazokra az elemekre támaszkodó cabinet foglalta el.

Spanyolország még az elmúlt hetek folyamán is állandóan lekötötte az általános figyelmet. Tudvalevőleg az ország liberális elemei adómegtagadással tüntettek a conservatív kormány ellen, mely a spanyol politikai életben a teljes stagnatió szellemét képviseli. A kormány az adókat végrehajtások útján szedte be, a mire a kereskedők tüntetőleg bezárták boltjaikat. Már-már tartani lehetett attól, hogy komolyabb összeütközésre kerül a dolog a kormány közegei és az elégtelenek között, de a kormány első erélyes lépése, mely az alkotmányos garantiák felfüggesztésében állt, helyreállította a békét. Daczára ennek, nem valószínű, hogy a jelenlegi cabinet még soká vezesse az ország ügyeit s könyeket valóban senki sem fog utána hullatni.

Az általános érdeklődést az utolsó napokban majdnem teljesen a *chinai* események kötötték le. Mióta 1898. szeptember 23-án a volt császár özvegye, Tsutsi a jelenlegi reformokra hajlandó császárt, Kuang-Sü-t hatalmába kerítette, hogy helyette vezethesse a nagy mennyei birodalom sorsát, még pedig nem előre, de visszafelé, folytonosan ismétlődtek

a Chinában lakó idegenek ellen intézett támadások. Az utóbbi időben ezek nagyobb mértéket öltöttek és a nagyhatalmak pekingi követeit arra bírták, hogy ismételten lépéseket tegyenek a chinai kormánynál. Különösen a »boxerek« szövetsége tűnt ki az európaiak ellen intézett, mérhetetlen gyűlöletről tanúskodó támadásaival. A boxerek szövetsége, chinai nyelven Ihotschuan, egyikét képezi ama számtalan titkos társulatoknak, melyek Chinában oly jelentékeny politikai befolyást gyakorolnak. Titokzatos szokásaik, vallási, bölcsészeti és emberbaráti phrasisokkal telt hitelveik, az egymásnak biztosított kölcsönös támogatás, az árulás esetére kilátásba helyezett súlyos büntetések, de kivált az a csábító hatás, melyet a titkos társulatok a chinaiakra mindig gyakorolnak, nagy hatalmat biztosítanak nekik tagjaik fölött, mely hatalmat a fennálló állapotok lehető conserválására fordítják. Érdekesen tükrözteti vissza a chinaiak gondolkodásmódját a boxer-társaság egyik tagjának egy angol lapvtudósítója előtt tett nyilatkozata. »A nyugoti civilisatio, — szolt az illető — szemünkben olyan, mint egy gomba, mint valami tegnap keletkezett dolog. A chinai civilisatio ellenben számtalan évezredet élt meg, s ezért azt hiszszük, hogy legalább kétezer évvel előbbre vagyunk. Nálunk is volt idő, midőn a mi »létért való küzdelmünket« folytattuk, midőn gazdaságra, hatalomra törekedtünk. Nekünk is voltak okos felfedezéseink, lóporunk s könyvnyomdászatunk, de elég soká éltünk, hogy belássuk, mily kevésbé szükséges és mily haszontalan dolog mindez. Nálunk is megvolt a vallási kétely, a fanatizmus és a vallási villongások korszaka, nekünk is voltak vértanúink, volt reformatiónk, vallási türelmetlenségünk és vallási türelmességünk, de mindez évezredekkel ezelőtt. Csakhogy mi kinőttünk mindebből. Az elmúlt évszázadok tapasztalataiból megtanultuk, hogy mindaz, a mire törekedtünk, nem volt érdemes arra, hogy feléje törekedjünk. Így lecsillapult becsvágyunk, lecsillapultak szenvedélyeink s nem maradt meg egyéb, mint a csendes boldogság utáni törekvés . . . Ti azt gondoljátok, hogy mi tudatlanságban, piszokban és tunyaságban élünk, de ez nem áll. Oly jól érezzük magunkat, a mint csak érezni óhajtjuk magunkat s senki sem fogja helyzetünket kellemesebbé tenni. S most ide jöttök ti, a ti nyugoti világotokból, s hoztok nekünk valamit, mit »új eszméknek« neveztek. Ide hoztátok vallástokat, egy tizenkilenczszáz esztendősz gyermekét, vasutakat akartok építeni, hogy egyik helyről a másikra repülhessünk, minek szükségét nem érezzük, gyárakat akartok építeni, hogy ezek a mi szépművészetünket kiszorítsák. Mindez ellen mi tiltakozunk. Egyedül akarunk lenni, szabadon akarjuk szép országunkat s régi tapasztalataink termékeit élvezni«.

Lehet, hogy a chinaiaknak igazuk van. De mihelyt az európaiak lemészárlását kezdték meg, a hatalmaknak természetesen közbe kellett lépniök. Ez teljes egyetértésben meg is történt. Csapatokat szállítottak ki a szárazföldre s mivel a chinaiak erőszakkal ellenszegültek a hatalmaknak és tüzeltek hajóikra, a hatalmak is támadólag léptek fel, elfoglalták a Peiho torkolatánál fekvő Taku erődöket, innen pedig Tientsing nyomultak, hol az európaiak lakásait a chinaiak pár napon keresztül bombázták. Beláthatatlan, hogy ez események hová fognak fejlődni.

A chinai vész hírek a *délafrikai harcztérről* is elterelték a figyelmet. Még e hó 4-én Roberts lord bevonult Pretoriába, Transvaal fővárosába s ezzel a nagystílusú háború be van fejezve. A mi hátra van, csak abból áll, hogy a két boer köztársaság forma szerint is elismerje az angolok fenhatóságát s letegye a fegyvert. Az oranjeri államban ez már megtörtént s Transvaal sem fogja sokáig elkerülhetni sorsát. A háború

elvesztésével majdnem egyenrangú erkölcsi veszteség is érte a boerokat. Egy bizonyos transvaali vasutak miatt Brüsszelben lefolyt per folyamán kétségtelen bizonyítékok merültek fel arra nézve, hogy azok a puritán hősök, kikért az európai közvélemény egész télen át rajongott, bizony közönséges, gyarló emberek voltak, kik nem átalották politikai befolyásukat apró borralalókért eladni, akár csak a Panama hősei. Azok előtt, kik Transvaal közállapotait régebben is figyelemmel kísérték, nem volt titok, mennyire korrupt volt mindenkor az ottani kormányrendszer, most ennek bebizonyodása maga után vonja azt, hogy a boerok legrajongóbb tisztelői is annak az ügynek bukását, melylyel magukat azonosították, könnyebb szívvel fogják elviselhetni.

Budapest, 1900. június 27.